

**Debreceni Egyetem
Bölcsészettudományi Kar
Történelmi Intézet**

Szakdolgozat

**Debrecen
2009.**

A francia forradalom alkotmányai
(szakdolgozat)

Témavezető

Dr. Papp Imre

Készítette:

Németh Kinga

V. Történelem- V. Informatikus- könyvtáros

Debrecen
2009.

„Én, Németh Kinga, teljes felelősségem tudatában kijelentem, hogy a szakdolgozat a szerzői normák betartásával készült.”

Aláírás

Debrecen, 2009. november 23.

Tartalomjegyzék

Tartalomjegyzék	1
Bevezető	3
1. Alkotmány és alkotmányosság	5
2. Az alkotmányos eszmény fejlődése Európában	8
2.1. A francia alkotmányos eszmény	10
3. Francia alkotmányok 1789-1799	16
3.1. 1789: Az Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozata	17
3.1.1. A deklarációt megelőző legfontosabb tervezetek.....	20
3.1.2. A nyilatkozat főbb alapelvei	26
3.1.2.1. Az ember természetes jogai	27
3.1.2.2. A népszuverenitás elve és az államhatalmi ágak szétválasztása	30
3.1.2.3. A sajtószabadság	31
3.1.3. Viták az emberi jogokról	33
3.2. Az 1791-es alkotmány	36
3.2.1. Az alkotmányt előkészítő törvények és tervezetek	36
3.2.2. Az alkotmány bevezető része.....	39
3.2.3. A törvényhozó hatalom	40
3.2.4. Végrehajtó hatalom.....	42
3.2.5. Az igazságszolgáltatás	43
3.2.6. A választási rendszer	45
3.2.7. A közigazgatás	47
3.3. 1793-as alkotmány	49
3.3.1. Az alkotmányt előkészítő legfontosabb tervezetek.....	51
3.3.2. Bevezető: az Ember és Polgári Jogainak Deklarációja.....	57
3.3.3. A törvényhozó hatalom	58
3.3.3.1. A törvények és határozatok megkülönböztetése	60
3.3.4. Végrehajtó hatalom.....	60
3.3.4.1. A rendeleti hatalom és a törvények végrehajtása az alkotmányok szövegében	61
3.3.5. Igazságszolgáltatás	62
3.3.6. A külpolitika	62
3.3.7. Vélemények az 1793-as alkotmányról	63

3.4. 1795-ös alkotmány	65
3.4.1. Az Emberi és Polgári Jogok és Kötelességek Nyilatkozata	66
3.4.2. Az alkotmány	68
3.4.3. A törvényhozó hatalom	69
3.4.4. A végrehajtó hatalom	70
3.4.5. Az igazságszolgáltatás	71
3.4.6. Általános rendelkezések	71
3.5. 1799-es alkotmány	72
3.5.1. A polgárjogok	73
3.5.2. Végrehajtó hatalom	73
3.5.3. Törvényhozó hatalom	73
3.5.4. Általános rendelkezések	74
4. A francia forradalmi alkotmányozási modell elterjedése	75
5. Kitekintés az alkotmányok mai helyzetére	76
Befejezés	77
Bibliográfia	
Felhasznált források	78
Felhasznált irodalom	79
Internetes irodalom	81

Bevezető

A francia forradalom a XVIII. század egyik legnagyobb eseménysorozata volt. Méreteiben, eredményeiben egyaránt hatással volt az egész világra. A forradalom az európai országokra, korában és utóéletében (a XIX. században) egyaránt jelentős hatást gyakorolt. A polgári átalakulás egyik modelljének tekintették. Robespierre nem véletlenül mondta 1793-ban: „Ne felejtsetek el, hogy minden nép a mi előadásunkat nézi, a világ szeme láttára szabadulunk fel.”¹

Mivel ekkora jelentőségű volt, nem csoda, hogy nagyon sok kutató ezen a területen végez kutatásokat. Az egyes történeti munkák különbözőképpen közelítik meg a nagy francia forradalomként emlegetett időszakot. Akadnak közöttük olyan munkák, amelyek ennek az időszaknak a politikai jelentőségét ragadják meg, vannak, amelyek a kor gazdasági viszonyait elemezik, és végül nem szabad elfelejtenünk azokról a művekről sem, amelyek az adott kor társadalmi helyzetét vizsgálják. Szakdolgozatommal egy újabb megközelítésben próbálom bemutatni és egyben összefoglalni azokat a legfontosabb alkotmányokat, amelyek akkor, sőt még manapság is nagy hatást gyakoroltak az alkotmányjogi irodalomra. Éppen ezért választottam magam is ezt a témát. Munkám a francia forradalom alkotmányjogi történetét mutatja be, kezdve az Emberi és Polgárjogi Nyilatkozattal (1789), egészen az 1799-es deklarációig.

Dolgozatom első részében az alkotmány, mint „szent irat” mibenlétét tisztázom. Minden nemzeti tudatra ébredő nép alkotmányért kiáltott. Az évszázadokat felölelő társadalmi átalakulások kora ugyanis fokozatosan igényelte a társadalom, az állam és jogintézmények fejlődésének a feltárását. A dolgozat szempontjából fontosnak tartottam, hogy mielőtt rátérek az alkotmányok elemzésére, elsőnek bemutassam az alkotmány fogalmát, az alkotmány típusait, és kitérjek az alkotmányosságra és az alkotmányos eszmény születésére.

Az elsők az úgynevezett íratlan vagy történeti alkotmányok voltak, amelyek nem kötődnek írott formákhoz. Időben először a történeti alkotmányok jelentek meg. A polgári alkotmányosság eszméinek és intézményeinek kialakulásáig minden állam csak történeti alkotmánnyal rendelkezett. Az első írott, tehát kartális alkotmány az 1787-es Amerikai Egyesült Államok alkotmánya volt. A történetiről a kartálisra való áttérés kezdetei a XVIII. századhoz köthetők, de az írott alkotmányok döntően a XIX. és XX. században váltak meghatározóvá. Európában az első alkotmányozó nemzet a francia volt, a franciaországi hatás

¹ Claude Mazauric, France révolutionnaire, France révolutionnée, France en révolution: pour une clarification des rythmes et des concepts. Annales historiques de la Révolution française. no. 272. 1988. 150.

meghatározó („Vigyázz szemetek Párizsra vessétek!” – Batsányi János!) a többi ország polgárosodási folyamatára.

Dolgozatomban nagyobb terjedelmű részt szánok az alkotmányok tartalmának, formájának és körülményeinek elemzésére. Bemutatom, hogyan fejlődött ez a dokumentum Franciaországban, és részletesen elemzem a forradalom alatt létrejött legfontosabb alkotmányokat (1789, 1791, 1793, 1795, 1799) és a hozzájuk kapcsolódó alkotmánytervezeteket. Az alkotmányok elemzése ebben a tekintetben nélkülözhetetlen, hiszen alapvetően meghatározza minden ország jogállamiságának fejlettségi szintjét. Az egyes határozatok tartalmának ismertetése és elemzése után nemzetközi kitekintést végzek a francia események hatásáról. Többek között két kisebb fejezetben fogom bemutatni, hogy hogyan terjedt el Európában a francia alkotmányozási modell, illetve kitérek az alkotmányok modernkori helyzetére.

Elemzésem felvállalt célja bemutatni az alkotmánynak, mint a demokratikus államok egyik legfontosabb dokumentumának fejlődési fázisait, ütemét. A francia példa másfél évszázadon keresztül minden polgárosodó európai népnek mintául szolgált. A francia forradalom hatalmas jelentősége elsősorban abban áll, hogy új eszmei értékeket teremtve rövid idő alatt megváltoztatta a társadalom túlnyomó többségnek gondolkodásmódját, és kialakított egy kollektív jellegű érzést, amely 1789-ben határozott cselekvésre ösztönözte a francia polgárok összességét.

1. Alkotmány és alkotmányosság

„Egy nép szabadsága – fogalmazta meg mondanivalóját 1793. április 24-én a konventben mondott beszédébe Saint-Just - alkotmányának erejében és tartósságában rejlik”.² Az alkotmány különleges törvényt jelent, olyan alaptörvényt, amelyben az állam önmagát korlátozva biztosítja polgárai számára az alapvető jogokat, megszabja a hatalom gyakorlásának lehetséges kereteit és szervezetét.³ Az alkotmány tartalmi és formai elemei nem választhatók el egymástól, történetileg vizsgálva nagyon változatos képet kapunk az egyes polgári alkotmányokról. Az alkotmány fogalmával már az ókorban is találkozhatunk, elsőként Arisztotelésznél, aki államformaként, kormányzati formaként írja le („az alkotmány...a városállam lakosai közt uralkodó valamelyes rend” – mondja Arisztotelész a „Politika” című művében).⁴ A „constitutio” kifejezés csupán a XVIII. században terjedt el világszerte.⁵ Az alkotmányjogi szakirodalom elsőként az 1620. november 11-én, a Mayflower fedélzetén kihirdetett New Plymouth-i alkotmányt tartja számon, amelyet több hasonló követett, 1639. november 14-én a Fundamentál Ordes of Connecticut, 1647 októberben Agreement of the People, igaz ez csak tervezet maradt, 1653 decemberében Cromwell Instrumnet of Grovornmentje, 1776. június 12-én Virginia alkotmánya, és 1787. szeptember 17-én pedig az Amerikai Egyesül Államok alkotmánya.⁶

Az alkotmányok osztályozásánál beszélhetünk írott – más néven kartális - és íratlan, azaz történeti alkotmányokról, amelyek nem kötődnek írott formákhoz. Időben először a történeti alkotmányok jelentek meg. A polgári alkotmányosság eszméinek és intézményeinek kialakulásáig minden állam történeti alkotmánnyal rendelkezett. Az alkotmányjogi irodalom a francia forradalom első alkotmányától, az 1791-estől, valamint az Egyesült Államok alkotmányától, 1787-től számítja az alkotmány, mint jogintézmény tartalmi és formai értelemben vett kialakulását. A francia Deklaráció az emberi jogok történetének kezdetét jelentette, amelyet Robespierre 1793-ban a Konventben „minden nép alkotmányának” nevezett. A Deklaráció 16. cikkelye megfogalmazza az alkotmány tartalmi követelményeit: „Az olyan társadalomnak, ahol a jogok garanciáját nem biztosították, a hatalmak

² Saint-Just, Louis de, Beszédék és beszámolók (ford. Remsei Flóra), Gondolat, Budapest, 1969. 102.

³ Kukorelli István, Alkotmánytan, Osiris, Budapest, 2003. 11.

⁴ Mezey Barna - Szente Zoltán, Európai parlamentarizmus és alkotmánytörténet, Osiris, Budapest, 2003. 473.

⁵ A Politikában kifejtett tanában összesen hat államforma (politeasz eidosz) létezik. Ezek helytelenek vagy helyesek attól függően, hogy a vezetők kizárólag saját érdekükben gyakorolják-e a főhatalmat, vagy a köz javára.

⁶ Mezey - Szente: i. m. 31.

szétválasztását nem határozták meg, nincs alkotmánya.”⁷ Mint már említettem a történeti alkotmányokat szokás íratlan alkotmányoknak is nevezni. Ebben az esetben arról van szó, hogy a történeti alkotmánynak nincs egy egységes, írásba foglalt alaptörvénye és az alkotmányt alkotó alaptörvények között az összekötő elemet a szokásjog alkotja. A történeti alkotmányok kialakulása nem köthető valamilyen forradalom vagy reformmozgalomhoz, létrejött a társadalom fejlődésével párhuzamosan történt.⁸ Mára az alkotmányjogászok nagy többsége egyetért abban, hogy az alkotmány intézménye nyugat-európai gondolkodás terméke.⁹ Nem ilyen egyértelmű az állásfoglalás azzal kapcsolatban, hogy hol jött létre az első írott alkotmány. Ennek a kérdéskörnek a tisztázása azért is nagyon fontos, hiszen ez bizonyítéka annak, hogy ott, ahol az első írott alkotmány létrejött, az alkotmány, mint valóságos jogintézmény kialakulása megtörtént. Az amerikaiak szívesen hivatkoznak arra, hogy az ő alkotmányuk volt az első. A franciák pedig természetesen a saját alkotmányukat tekintik az elsőnek, az amerikai alkotmánnyal kapcsolatban pedig az a véleményük, hogy az inkább csak államok közötti szerződés volt, és egy alkotmánynak alapvető funkciója, hogy az állam és társadalom alapintézményeit, vagy legalább az állam és az egyének közötti legfontosabb viszonyokat rögzítse. Az igazság az, hogy az írott alkotmányok intézménye nem egyik napról a másikra jött létre, hanem hosszú folyamat eredménye. Ennek a folyamatnak csak a vége határozható meg egyértelműen, ez pedig valóban a francia forradalom első alkotmánya volt. A kartális alkotmányforma a polgári átalakulással, a forradalommal párhuzamosan született meg. Az írott alkotmányok jellegéből adódik, hogy szemben állnak a megelőző berendezkedéssel, tehát föladják a korábbi államélet tradícióit, és új alapelvekből vezetik le rendszerüket.¹⁰ Sokkal bonyolultabb dolog a folyamat kezdetének a meghatározása, ehhez időben egészen a reformációig kell visszanyúlnunk. A reformáció idején elsőként a vallási tanítások keretei között jelentek meg azok a felfogások, amelyek az államhatalom természetes és jogi korlátait egyszerre hangsúlyozzák. Innen terjedt el az a felfogás, amely az alkotmányt a jogrendszer elejére helyezte. Az államhatalom korlátairól vallott nézetek is réginek tekinthetők, ezeknek a korlátoknak a hangsúlyozása a reformáció idején kapcsolódott össze az alkotmánygondolattal.

Attól függően, hogy az alkotmány szövege milyen formai garanciákat ad, illetve, hogy milyen szabályoknak megfelelően lehet az új alkotmányt elfogadni vagy módosítani,

⁷ Déclaration des droits de l’homme et du citoyen, 1789. In: Roberts, John Morris – Hardman, John, French revolution documents. 1. vol. B. Blackwell, Oxford, 1973. 172.; Magyarul: Az Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozata: 16. cikkely. In: Hahner Péter, A francia forradalom dokumentumai, Osiris, Budapest, 1999. 86.

⁸ Mezey – Szente: i. m. 32.

⁹ Kovács István, Nyugat-Európa alkotmányai, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1988. 9.

¹⁰ Mezey – Szente: i. m. 32.

megkülönböztethetünk rugalmas (flexibilis), és merev (rugalmatlan) alkotmányokat. Rugalmasnak azokat az alkotmányokat tekinthetjük, amelyeket viszonylag könnyen, merevnek pedig azokat, amelyeket csak szigorú feltételek mellett, vagy akár speciális eljárással lehet módosítani. Franciaországban az alkotmánymódosítási feltételek szerint a törvényhozás csak különleges, minősített többséggel fogadhatott el ilyen módosításokat, vagy az valamilyen speciális szerv fogadhatta csak, vagy az alkotmány megváltoztatását is népszavazásnak kellett megerősítenie.¹¹ Amennyiben a törvényhozás jogköre volt az alkotmány módosítása, akkor nem csupán a többségi szavazás volt a követelmény, hanem a döntéshozatalra is a szokásostól eltérő módszereket alkalmaztak.¹²

Az alkotmányosság eredeti történeti értelmezése az idők folyamán jelentősen megváltozott. A polgári átalakulást megelőző idők alkotmányosság fogalma a polgárság követeléseit fogalmazta meg, melyek a politikai hatalom megszerzésére, a jogegyenlőségre, a királyi hatalom korlátozására vonatkoztak. Az alkotmányosság körébe sorolja a szakirodalom a jogalkotást, a jogalkalmazást, a teljes végrehajtó tevékenységek alkotmányosságát, az állampolgárok alkotmánytiszteletét.¹³

¹¹ Duverger, Maurice, *Les constitutions de la France*, PUF, Paris, 2004, 27.

¹² U. o. 27.

¹³ Mezey-Szente: i. m. 33.

2. Az alkotmányos eszmény fejlődése Európában

„Az alkotmányt, ne tekintsük valami csinálnak - írja Hegel „A jogfilozófia alapvonalai” című művében – ellenkezőleg, az alkotmány épp a teljességgel magán- és magáértvaló, amely ezért az isteni és megmaradó, s fölötte áll a csinált dolgok szférájának.”¹⁴

Az alkotmány gondolata és jogintézménnyé formálása ugyanúgy az európai kultúra terméke, mint az emberi jogok eszméje. A két eszme szoros összefüggésben fejlődött, bontakozott ki, és váltak az alkotmányos állam meghatározójává. Eszmetörténeti megközelítésében az alkotmány, az alkotmányosság kimunkálásában szerepet játszott a görög politika, a római jog, a természetjogi elvek, a zsidó-keresztény vallások teológusai, liberális, konzervatív ideológusok. A görög hagyományokat tekintve kiemelkedő jelentősége volt Arisztotelésznek, akinek jelentős szerepe volt az alkotmányfogalom értelmezésében. A római közjog szintén hozzájárult az alkotmánygondolat fejlődéséhez, elsősorban abban az értelemben, hogy már ebben a korban is nagy jelentőséget tulajdonítottak annak, hogy a polgárok közti alapvető egyenlőséget elismerjék. A középkorban kiindulópontnak tekintették Aquinói Szent Tamás által megfogalmazott természetjogi alapelveket. Az ember által alkotott törvények összességét a természetjogból származtatja, és ha „az emberek által készített tételes törvények ellentmondásban van a természetjoggal, az nem törvény többé, hanem megromlott, vagy megromlott törvény, és nem kell alkalmazni”.¹⁵ Kiemelkedő jelentősége volt a reformáció megjelenésének, és Kálvin hatásának a közjogi gondolkodásra. A reformáció alatt született ideológiák jelentősége elsősorban abban áll, hogy olyan politikai változást indított el, amelyhez mérhetőre még nem volt példa. Elsősorban azért volt ilyen nagy jelentősége, mert megtörték az uralkodói hatalom hagyományos keresztény legitimitációját. A reformáció összességében tehát a hatalom gyakorlásának erkölcsi igazolására, valamint az ehhez kapcsolódóan az elnyomó hatalommal szembeni ellenállási jog eszményével járult hozzá az újkori alkotmányosság kialakulásához. „Úgy kell elrendezni az ország kormányzását – írta Aquinói Szent Tamás -, hogy a királytól intézményesen elvonják a zsarnokká válás lehetőségét. Úgy kell mérsékelni a hatalmát, hogy ne tudjon zsarnokká válni.”¹⁶

Az alkotmánygondolat megjelenését a XVI-XVII. századra datálhatjuk. Az alkotmányos eszme megalapítói között meg kell említenünk Althusiust, Spinozát és Grotiust. A protestáns Joannes Althusius továbbfejlesztette a hatalom korlátozásának gondolatát, „az állam szuverenitásának birtokosa a nép, a hatalom a néptől ered, a népnek a hatalomhoz való joga

¹⁴ Hegel, Georg Wilhelm Friedrich, A jogfilozófia alapvonalai vagy a természetjog és államtudomány vázlata (ford. Szemere Samu), Akad. Kiadó, Budapest, 1971. 298.

¹⁵ Kovács István: i. m. 13.

¹⁶ U. o. 14.

akkor is megmarad, ha király kormányoz, aki a nép megbízottja”.¹⁷ A „Politica, methodice digesta et exemplis sacris et profanis illustrata” című könyvében elkülönítette a rendes törvénytől az alaptörvényt. Az alaptörvény (lex fundamentalis) az állam megalapításában résztvevők megállapodását tükröző okmány, létrehozásához, módosításához elengedhetetlen a szerződő felek, azaz a politikai jogokkal rendelkező nép vagy az országlakók hozzájárulása (consensus populi seu regnicolarum).¹⁸ Althusius szerint egy állam létezhet alaptörvények nélkül is addig, amíg az országlakók létre nem hozzák. Az alkotmány működését ellenőrizni kell, az alkotmánysértést az alkotmányörök - Althusius és Kálvin kifejezésével - az „eforusok” állapítják meg.¹⁹ Az alaptörvény megtartásának kötelezettségeit természetjogi alapokra helyezte.

Spinoza műveiben felismerhető mind Althusius, mind Althusius munkásságának a hatása, de Spinoza náluk sokkal messzebb jutott. Nála már megjelentek a természetjogi törvények felett álló magasabb rendű törvények, ami lényegében az írott alkotmánnyal volt azonos. Munkásságában az államhatalom teljes korlátlanágát hirdette. „Bárkinek kezében van a legfőbb hatalom, - írja a „Teológiai-politikai tanulmány” című művében - akár egy embernek, akár kevésnek, akár végül valamennyi kezében, bizonyos, hogy megilleti az a jog, hogy azt parancsolja, ami nem neki tetszik.”²⁰ Tanulmányaiban fellelhetőek egy jövőbeli fejlettebb, a szabadságjogokat jobban biztosító államszervezet gyökerei. „Politikai tanulmány és levelezés” című tanulmányában három kormányzati formának a monarchiának, az arisztokráciának, és a demokráciának az alapelveit különböztette meg.²¹ Az alkotmánygondolat fejlődése szempontjából is fontos monarchikus kormányformát illetően azt a megállapítást tette, hogy „az államhatalom gyakorlásának törvényi szabályozásáról szól” és, hogy „az egyszer már meghozott törvények kötik magát az államot is.”²² Az alkotmánygondolat kialakulásának irányába mutat viszont az, hogy tesz bizonyos különbségeket a törvények között. Ezeket sem tekinti sérthetetleneknek, sőt eljut odáig is, hogy a szerződéseket vagy törvényeket meg kell szegni, „ha a közösség érdeke úgy kívánja”.²³ Az alkotmánygondolat ismételt megjelenését mutatja az a megállapítása is, hogy a monarchikus államforma mellett „a gyakorlattal semmiképp nem ellenkezik a jogoknak

¹⁷ Samu Mihály, Államelmélet, Püski, Budapest, 1992. 43.

¹⁸ Kovács: i. m. 15.

¹⁹ Holló András: Európa az Alkotmányról - egy Alkotmány Európaról.

http://www.mta.hu/index.php?id=634&tt_news=217, letöltve: 2008. 04. 02.

²⁰ Spinoza, Baruch de, Teológia-politikai tanulmány (ford. Szemere Samu), Akad. Kiad, Budapest, 1953. 236.

²¹ Vö. Hegel: i. m. 295-297.

²² Spinoza, Baruch de, Politikai tanulmány és levelezés (ford. Szemere Samu), Budapest, Akad. Kiad, 1957. 84.

²³ U. o. 85.

annyira szilárd alapra helyezése, hogy még maga a király se törölhesse el őket”.²⁴ Határozottan megkülönböztette azokat a törvényeket, amelyek speciálisan a hatalom gyakorlásának szervezetére vonatkoztak. A törvények megtartásának legfőbb biztosítékaként az államot vezető nagyobb létszámú tanácson belül egy kisebb tanácsot javasolt létrehozni, valamint védelmét különleges szervezeti és jogi biztosítékokhoz kívánta kötni. Ezeknek tulajdonképpen a törvények őrzése lett volna a legfőbb feladatuk, „nem lehet a közjóra hasznosabb intézkedés, mint az, hogy a legfőbb tanácsnak alárendelünk néhány patríciusból álló másikat, akiknek egyetlen feladata öröködni afelett, hogy az államnak a tanácsokra és a köztisztviselőkre vonatkozó törvényei sértetlenek maradjanak.”²⁵

Grotius azt írja „... az alkotmány gondolata mindig magában foglalt valami olyan pluszt, olyan többletet, amely az alkotmányt formai jegyeitől függetlenül, az összes többi, bármennyire is jelentős törvények fölé emelte.”²⁶

2.1. A francia alkotmányos eszmény

Az európai alkotmányok, alkotmányos jogállamok alapvető közös tartalmi jellemzői a következők: a népszuverenitás, a hatalommegosztás elve, az alapvető emberi jogok deklarálása, és az alkotmányvédelem. Ezek azok az alapvető alkotmányi alapelvek, és ezeken alapuló normák, amelyek meghatározták a forradalom alatt létrejött alkotmányokat.

A forradalom alatti politikai gondolkodás számos külső forrásból táplálkozott Franciaországban. Mindenekelőtt az angliai hagyományokat kell megemlítenünk, ezen belül is John Locke-ot, akinek a nézetei egyértelműen érezhető volt a későbbi francia gondolkodók, Rousseau, Montesquieu és Sieyès munkáiban. Társadalomelméleti gondolkodására jellemző, hogy a természetes állapotból indul ki. Ő dolgozta ki az első összefüggő emberi jogi elméletet. Leglényegesebb gondolatai az alábbiak: „hogy a politikai hatalmat jól megértsük és eredetéből levezessük, szemügyre kell vennünk, miféle állapotban leledzenek az emberek természettől fogva, ez pedig a tökéletes szabadság állapota, melyben szabadon dönthetnek cselekedeteikről, és úgy rendelkezhetnek javaikkal és személyükkel, ahogy jónak látják a természeti törvény határain belül, de anélkül, hogy egy másik embertől engedélyt kérnének vagy akaratától függnének. Az egyenlőség állapota is ez, amelyben minden hatalom és hatáskör kölcsönös, és senkinek sincs nagyobb hatalma, mint a másoknak: hiszen mi sem természetesebb, mint hogy ugyanazon fajú és rendű teremtmények - akik minden megkülönböztetés nélkül ugyanazon természeti előnyök élvezetére és ugyanazon képességek

²⁴ U. o. 93.

²⁵ U. o. 122.

²⁶ Holló: i. m., http://www.mta.hu/index.php?id=634&tt_news=217, letöltve: 2008. 04. 02.

használatára születtek - egyenlők legyenek egymás között, minden alárendeltség és alávetettség nélkül.”²⁷ Látható, hogy Locke felfogása szerint a természeti törvény alapján mindenkinek joga van az élethez, a szabadsághoz és a tulajdonhoz. A kormányzatok hatalmát természetes jogok korlátozzák: ha a király, illetve a kormányzat megsérti ezeket a jogokat, akkor elveszíti a jogcímét az engedelmesség követelésére, és hatalma megdönthető. Locke szerint az államhatalomnak három része van: a törvényhozó, a végrehajtó és a föderatív hatalom. A törvényhozó hatalom joga, hogy elhatározza „miként kell a demokrácia erejét alkalmazni a közösség és tagjai védelme végen”. A törvényhozó hatalom mellett a végrehajtó hatalom működik, amely a törvények végrehajtásán öröklik.²⁸ A végrehajtó hatalom mellett van a föderatív (vagy külügyi) hatalom, amely „a közösség biztonságának, érdekeinek védelmét jelenti”, tehát még nem ismerte el az igazságszolgáltatást önálló hatalmi ágként.²⁹

Szintén nagy hatással volt a francia alkotmányos eszmény kialakulására az amerikai függetlenségi háború és azt követő államépítő munka. Franciaország a háború során jelentős támogatást nyújtott az Egyesült Államoknak, így nem meglepő, hogy az amerikai politikai gondolkodás szabadon áramolhatott az országba. Az amerikai függetlenségi háború abból a szempontból is fontosnak tekinthető, hogy a forradalom vezetőinek egy része közvetlenül is részt vett a függetlenségi háborúban. Thomas Jefferson, az amerikai függetlenségi nyilatkozat megfogalmazásától, öt éven keresztül volt az Észak-Amerikai Egyesült Államok követe Franciaországba. Az angol példa a francia polgárok számára széleskörű szabadságjogokat biztosító államrendszer képét mutatta be, az amerikaiak pedig egy új alkotmány létrehozásának reményét keltették az emberekben. Ha részletesebben megvizsgáljuk az angol és az amerikai alkotmányokat, akkor azt vesszük észre, hogy valóban sok olyan elem van, ami a francia forradalom deklarációjában is megtalálható. A francia deklaráció megformálására nyilvánvalóan hatással volt az amerikai példa, különösen a virginiai deklaráció példája. Külön is megemlítik, hogy Thomas Jefferson közvetlenül segítette a francia deklaráció első tervezetének megfogalmazását. Ám ezeket a formai elemeket és gyakran eseti jellegű összefüggéseket nem szabad túlbecsülni. A francia deklarációt elsősorban az különbözteti meg a korábbi törvényektől és deklarációktól, hogy tudatosan egyetemes igényű okmányként „az egész emberiség számára” fogadták el. Ezt emeli ki a dokumentum alapvető jellegzetességeként a mai francia alkotmányjogi irodalom is. Nem „Virginia, vagy Massachusetts polgárainak jogait deklarálja”, ellenkezőleg egyetemes érdekű jogokat kíván

²⁷ Locke, John, *Értekezés a polgári kormányzat igazi eredetéről, hatásköréről és céljáról* (ford. Endreffy Zoltán), Gondolat, Budapest, 1986. 41-42.

²⁸ U. o. 43.

²⁹ U. o. 45.

kinyilatkoztatni, amely mindenkire és mindenhol érvényesek: „la declaration française au contraire, se veut universalle.”³⁰ Ezt legjobban a deklaráció előkészítésének és elfogadásának körülményei is bizonyítják. Az 1789. évi Nemzetgyűlés képviselői tudatosan olyan okmány kidolgozására és elfogadására törekedtek, mely rögzíti mindazokat a jogokat, amelyekkel az embereknek rendelkezniük kell, függetlenül attól, hogy milyen állam polgárai, azaz „. . . la déclaration des droits dont les hommes doivent jouir dans toutes les sociétés” - határozza meg röviden a Nemzetgyűlés alkotmány előkészítő bizottságának 1789. július 9-i jelentése.³¹

Alig észrevehetően, de mégis jelentős szerepe volt a német feudális közjog hatásának, amely első sorban Vattel közvetítésével hatott. Vattel többek között hatással volt Montesquieu gondolkodásmódjára. Nála már tudatos volt az alkotmányozó hatalom és a törvényhozó hatalom közötti megkülönböztetés.³² Továbbá a törvények két nagy csoportba osztotta: az első csoportba az úgynevezett politikai törvények, a másik csoportba pedig a polgári jogi törvények sorolhatók.³³ A politikai törvények olyan alaptörvényeket tartalmaznak, amelyek együttesen határozzák meg az ország alkotmányait.³⁴

A felvilágosodás a XVIII. század nagy hatású szellemi áramlata volt, amely először Franciaországban bontakozott ki, és szintén jelentős hatással volt a francia alkotmányos gondolkodás kialakulására. A felvilágosodás gondolkodásában kiemelt gondként szerepelt az abszolút monarchia (a zsarnokság) bírálata, a népszuverenitás gondolatának megfogalmazása, a népképviselő és a választási rendszer ismertetése, az emberi és polgári jogok biztosítása. Leglényegesebb szerepe pedig az volt, hogy a felvilágosult gondolkodók legfontosabb tételeit a forradalom új alkotmányaiban is belefoglalták. Különösen érezhető Montesquieu és Rousseau gondolatainak kifejeződése a forradalmi és dokumentumokban.

Forradalmian újszerű, tanítást fogalmazott meg Jean-Jacques Rousseau az „Értekezés az emberek közötti egyenlőtlenség eredetéről” és „A társadalmi szerződésről” című munkáiban. Rousseau a társadalmi egyenlőség eszméjét hirdette, a rendi hierarchiával szemben, amely a történelmi átalakulás során vagyoni és politikai különbségeket alakított ki az emberek között, amelynek eredményeként az erősebbek elnyomták vagy szolgaságba kényszerítették a gyengébbeket.³⁵ Ennek a folyamatnak a megváltoztatása érdekében fogalmazza meg Rousseau a társadalmi szerződés gondolatát, amely egy elvi javaslat a társadalmi értékek

³⁰ Godechot, Jacques, Les constitutions de la France depuis 1789. Paris, 1970. 25.

³¹ Mavidal, Jérôme – Laurent, Émil, Archives Parlementaires de 1787 à 1860, Assemblée nationale constituante 8. Du 5 mai 1789 au 15 septembre 1789. Paris, 1875. 216.

³² Kovács: i.m. 51.

³³ U. o. 53.

³⁴ U. o. 53.

³⁵ Rousseau, Jean-Jacques, Értekezések és filozófiai levelek (ford. Kis János), Magyar Helikon, Budapest, 1978. 122-157.

átalakítására. Rousseau 1762-ben kiadott művében határozza meg a társadalmi szerződés fogalmát, ami a következőképpen hangzik: „mindegyikünk alárendeli személyét és minden képességét a közakarat legfelsőbb hatóságának, és minden egyes tagot testületileg az összesség elválaszthatatlan részeként fogadunk be.”³⁶ Az általános akarat (volonté generale) nem azonos a többség illetve az állampolgárok összességének (volonté de tous) akaratával, mert az általános akarat „mindig az igazság pártján van és mindig a köz hasznára törekszik, az azonban nem következik, hogy a nép határozatai mindig ugyanilyen helyesek”.³⁷ Rousseau-nál a társadalmi szerződés nem az egyén legalapvetőbb természetes jogainak megvédésére irányul (mint Locke-nál), hanem „a társulás valamennyi tagja lemond önmagáról és minden jogáról az egész közösség javára”.³⁸ Rousseau úgy véli, hogy „ha az ember az egész közösségnek rendeli alá magát, akkor nem rendeli alá magát senkinek”.³⁹ Aki viszont nem ismeri fel, hogy a közösség részeként mi szolgálja az érdekeit, és csak saját vágyait és céljait tartja szem előtt, vagyis „aki nem hajlandó követni az általános akaratot, azt az egész alakulat fogja engedelmességre kényszeríteni, más szóval kényszeríteni fogják, hogy szabad legyen, hiszen a kettő ugyanaz.”⁴⁰ Ezen túl megfogalmazta a legfőbb hatalom elidegeníthetlenségének és oszthatatlanságának alapelvét: „a legfőbb hatalom, amely csak a közakarat gyakorlása, sohasem idegeníthető el, és hogy a főhatalmat mint kollektív lényt csak önmaga képviselheti: a hatalmat át lehet ruházni, de az akaratot nem”.⁴¹ Így jutott el egy másik kulcsfogalomhoz, a főhatalom oszthatatlanságához: „Ugyanazon okból, mely a legfőbb hatalom elidegeníthetetlen voltát indokolja, az is következik, hogy a főhatalom oszthatatlan, mert az akarat vagy közös, vagy csak egy részének akarata.”⁴² Rousseau teóriájáról összességében azt mondhatjuk, hogy az napjainkban is kiindulási pontként szolgál a politikai életben való részvételt biztosító jogok jellegéről folytatott vitákban, mivel kiváló megjelenítése az egyéni szabadság és a közösségi célok közötti ellentmondásoknak.⁴³

A XVII-XVIII. században született meg a hatalmi ágak elválasztásának elve, amely a francia alkotmányfejlődés másik fontos újítása volt. Ennek az elméletnek a legjelentősebb képviselője Charles Montesquieu volt. Politikai főműve „A törvények szelleméről” című munkájában átfogó elemzést adott a kor politikai intézményeiről. A mű alapeszméje az, hogy a társadalomban éppúgy törvények uralkodnak, mint a természetben. A legfontosabb számára,

³⁶ Rousseau, Jean-Jacques, A társadalmi szerződés (ford. Mikó Imre), Bibliotheca, 1959. 231.

³⁷ Rousseau (1978): i. m. 492.

³⁸ U. o. 478.

³⁹ U. o. 479.

⁴⁰ U. o. 482.

⁴¹ Rousseau (1959): i. m. 232.

⁴² U. o. 234.

⁴³ Halmi Gábor – Tóth Gábor Attila, Emberi jogok, Osiris, Budapest, 2003. 42.

hogy megalapozza az alkotmányos monarchia kormányzati formájának a kereteit, amelyet a legideálisabbnak tartott egy államban. Az alkotmányos monarchiában a hatalmi ágak megosztása gondoskodik a polgárok szabadságáról. A törvényhozó, a végrehajtó és a bírói hatalom hármasságát az angol alkotmány példáján keresztül mutatta be, és részletekbe menően indokolta, hogy miért nélkülözhetetlen a szétválasztásuk egy államban. „Ha a törvényhozó hatalom a végrehajtó hatalommal ugyanabban a személyben vagy ugyanabban a hatósági testületben egyesül, - írja Montesquieu „A törvények szelleméről” című munkájában - nincsen szabadság, mivel attól lehet tartani, hogy az ilyen uralkodó vagy az ilyen testület zsarnoki törvényeket fog hozni, s azokat zsarnoki módon fogja végrehajtani. Akkor sincsen szabadság, ha a bírói hatalom nincsen elválasztva a törvényhozó, valamint a végrehajtó hatalomtól. Ha a bírói hatalom a törvényhozó hatalomhoz kapcsolódnék, az állampolgárok élete és vagyona feletti hatalom önkényes lenne, mert a bíró törvényhozó is volna. Ha a bírói hatalom a végrehajtó hatalomhoz lenne kapcsolva, a bírónak elnyomó hatalma lenne. De minden elvesznék akkor, ha ugyanaz az ember vagy a főembereknek, nemeseknek vagy a népnek ugyanaz a testülete gyakorolná ezt a három hatalmat, vagyis a törvényhozó hatalmat, a közhatározatok végrehajtásának a hatalmát és a magánosok bűncselekményei vagy jogvitái feletti ítélkezés hatalmát.”⁴⁴ A mai, elsősorban európai parlamentáris rendszerekben a hatalmi ágak szigorú, funkcionális és személyi elválasztása nem érvényesül, ennek ellenére azt a követelményt, hogy „hatalom szabjon határt hatalomnak”, napjainkban is az alkotmányosság legfőbb követelményei között tarthatjuk számon.⁴⁵ „A törvények szelleméről” című munkájában már nem a hatalom eredetét és a természetes jogok mibenlétét vizsgálja, hanem azt, hogy a hatalom gyakorlása veszélyezteti-e a szabadságot. Az „alkotmányok atyja” szerint „a politikai szabadság csak mérsékelt kormányzatok állhat fenn. A mérsékelt kormányzatú államokban azonban nem mindig találjuk meg azt. Ezekben csak akkor van szabadság, ha a hatalommal nem élnek vissza. Örök tapasztalat viszont, hogy minden ember, akinek hatalma van, hajlik arra, hogy azzal visszaéljen, ezt addig teszi, amíg korlátokba nem ütközik. Hogy a hatalommal ne lehessen visszaélni, ahhoz az kell, hogy a dolgok helyes elrendezése folytán a hatalom szabjon határt a hatalomnak. Az alkotmány olyan is lehet, hogy senki se legyen kényszeríthető olyan dologra, amelyre törvény nem kötelezi, és hogy senki se legyen

⁴⁴ Montesquieu, Charles de Secondat, A törvények szelleméről (ford. Csécsy Imre, Sebestyén Pál), Osiris – Attraktor, Budapest, 2000. 247-249.

⁴⁵ Montesquieu jelentőségét nem csökkentette, hogy érvelése az angol alkotmány félreértésén alapult. Úgy vélte ugyanis, hogy egyedül az angol alkotmányos rendszerben valósulhat meg az állami hatalmak működési kör szerinti elkülönbötetése, ami sohasem volt igaz. Emellett azt is meg kell jegyezni, hogy a hatalommegosztás ma is érvényes általános elvének megfogalmazása mellett Montesquieu-nek olyan tanításai is voltak, amelyek a modern alkotmányos szemléletnek nem felelnek meg.

kénytelen megtenni mindazt, amit a törvény megenged neki.”⁴⁶ Arra kereste a választ, hogy milyen elvek és tényezők határozzák meg az egyes kormányzatok működését, és mindez milyen összefüggésben áll a törvényekkel, tehát miben is lelhető meg a törvények szelleme. Így Montesquieu az első gondolkodó, aki a társadalmi jelenségeket nem filozófiai elvekből, hanem, a társadalmi tényekből kísérli meg levezetni. Ennek során jut arra a következtetésre, hogy „... minden egyes törvény kapcsolatban van egy másik törvénnyel, vagy egy másik, általánosabb törvénytől függ.”⁴⁷ Montesquieu a kormányzat három fajtáját határozza meg: „... a köztársasági kormányzat az, amelyben a nép a maga egészében, vagy a népnek csak egy része birtokolja a főhatalmat, a monarchikus az, amelyben egy ember kormányoz, de meghatározott és hatályos törvények alapján, míg az önkényuralmiban ugyancsak egy ember, de törvény és szabály nélkül, saját akarata és kénye-kedve szerint intéz mindent.”⁴⁸

Sieyès volt az alkotmányozás eszméjének legkövetkezetesebb elemzője. Az alkotmányt a társadalmi berendezkedés összetevőjeként, annak részeként értelmezi. Az volt a véleménye, hogy a politikai társadalom, az állam optimális felépítésének, berendezkedésének meghatározása a tudomány feladata.⁴⁹ Sieyès az alkotmány kidolgozását is tudományos feladatnak tekintette. Elsősorban azért tartotta fontosnak az alkotmányok kimunkálásában a tudomány szerepét, mert az alkotmány számos egymásra ható intézmény felépítését és működését tartalmazza, és ehhez az alkotmányos garanciák sokaságát is hozzá kellett csatolni. Ha ezek a jogi garanciák hiányoznak, a hatalom gyakorlása törvénytelenségbe megy át. Az alkotmány központi helyet foglalt el a nemzet által alkotott tételes törvények között. Sieyès az alkotmányt alkotó törvényeket két nagy csoportba sorolta: egyik része a törvényhozó testület felépítését és működését szabályozza, a másik része pedig a végrehajtó hatalom felépítést rendezi. Az alkotmánytörvényeknek ezt a két csoportját együttesen alaptörvényeknek is nevezték.⁵⁰

⁴⁶ Montesquieu: i. m. 247.

⁴⁷ U. o. 109.

⁴⁸ U. o. 126.

⁴⁹ Kovács: i. m. 55.

⁵⁰ U. o. 56.

3. Francia alkotmányok 1789–1799

A forradalom egyik legfontosabb eseménye az Alkotmányozó Nemzetgyűlés létrehozása volt, amely hozzájárult a régi államszervezet felszámolásához és a népképviselési elv jegyében az első francia írott alkotmány előkészítéséhez. A francia forradalomnak két jelentős mozgatója volt. Az egyik, hogy a 18. század végére olyan zűrzavaros állapotok uralkodtak az országban, amelyek elviselhetetlenné váltak a társadalom jelenetős rétegei számára, másrészt a francia szellemi élet olyan szinten indult virágzásnak, amely az államelmélet terén jelentős ideológiákat hozott létre. A kiformalódó új gondolatok olyan fordulatot jelentettek, amelyekre Plátón és Arisztotelész óta nem volt példa. Az új elképzelés azt a gondolatot támasztotta alá, hogy az állam dolgaiban a szokások és az isteni rend mellett az emberi értelemnek is döntő szerepe legyen.

Az 1789-ben elfogadott Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozata (La Déclaration des droits de l'homme et du citoyen), a francia forradalom alapvető dokumentuma volt. A Nyilatkozat a polgári demokrácia egyetemes történeti jelentőségű dokumentuma. Mintául szolgált a következő században számos európai és tengerentúli országban az antifeudális mozgalmak számára. A francia felvilágosodás szellemében meghirdette az emberek közötti egyenlőséget, leszögezte a polgári szabadságjogokat. A magántulajdont a természetes jogok közé sorolta és sérthetetlennek nyilvánították. A deklaráció alapelvei ma is alkotmányos erővel bírnak.

Az 1791. szeptember 3-i alkotmány valójában egy évig sem volt érvényben, mégis alkotmánytörténeti jelentősége óriási.⁵¹ Egyrészt azért tulajdonítható ilyen nagy jelentőség neki, mert ez volt a forradalom első alkotmánya, sőt az első olyan írott alkotmány Európában, amely megfelelt a modern alkotmányforma követelményeinek, tehát az alaptörvényeknek meg kell határozni az államhatalom gyakorlásának legfőbb szabályait, és rendeznie kell az alapvető emberi és állampolgári jogokat.⁵² Az 1791-es alkotmány tulajdonképpen végleg lezárta az abszolutizmust és helyette alkotmányos monarchiát vezetett be.

Az 1793-as hegy párti alkotmány, a francia alkotmányok legdemokratikusabbika volt. Robespierre azt állította „a demokrácia nem olyan állapot, amelyben a nép állandó gyűlésezzel maga szabályoz minden közügyet, még kevésbé olyan, amelyben széteső, elhamarkodott és ellentmondásos intézkedésekkel százezer népi politikai csoport dönti el az

⁵¹ Az alkotmány létrejöttét több mint kétéves törvényhozói munka előzte meg. 1792. augusztus 10-ei felkelésig maradt érvényben.

⁵² Mezey – Szente: i. m. 253.

egész társadalom sorsát... A demokrácia olyan állapot, ahol a nép a szuverén... amit tud, megtesz maga, s a küldöttei révén teszi azt, amit maga nem tud!”⁵³

Az 1795. évi alkotmány, bár kétséget kizáróan a forradalom hanyatlásának korában jött létre, mégis forradalmi okmány. Ha csökevényes formában is, de tartalmazza az emberi jogok deklarációját. Az alkotmányt követően hosszú időre háttérbe szorult az emberi jogok egyetemességének gondolata. A kialakuló írott alkotmányoknak ugyan egyre inkább szerves részévé vált az állampolgári jogok szabályozása, ez a szabályozás azonban egyre kevesebb kapcsolatot mutat az emberi jogok egyetemességének gondolatával.

A konzulátus közjogi és hatalmi rendjét kialakító 1799-es alkotmány nem sokáig maradt életben, bár főbb intézményei egészen a Bourbon-restaurációig megmaradtak. Bonaparte személyes hatalma lényegében már a brumaire-i államcsínnel kezdetét vette, és azt követően fokozatosan erősödött. Ez például a sikeres olaszországi hadjáratnak (1800) és a Pápai Állammal kötött konkordátumnak (1801) volt köszönhető. Az 1799-es alkotmányt az alkotmányjogi szakirodalom az úgynevezett bonapartista alkotmányok közé sorolja. Ezek az alkotmányok az alapvető állampolgári jogok szabályozásában is hullámvölgyet jelöltek.

3.1. 1789: Az Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozata

1789. július 14-re a régi rendszer összeomlott. A felfokozott politikai hangulat végül arra kényszerítette az uralkodót, hogy hosszú idő után újra összehívja a rendi gyűlést. A harmadik rend annyi képviselőt küldött, mint a másik két rend együttvéve, így önállósították magukat és Sieyès javaslatára Nemzetgyűléssé nyilvánították magukat. A Nemzetgyűlés kinyilvánította azt a szándékát, hogy alkotmányt fogadjon el a királyság számára. Marat írásaiban így vélekedik az alkotmányhozás kérdésében: „A Francia Királyságnak nincsenek Alaptörvényei, biztos alapot, olyan megrendíthetetlen törvényeket kell tehát alkotnunk, hogy munkánk örök időkre szóljon. Minden törvényes hatalom forrása a Nemzetgyűlés, az ő feladata e törvények kidolgozása...”⁵⁴ A forradalmat megelőző időszakban a királyság forrásjoga vitathatatlan volt, a társadalom alapvető célkitűzése ennek a megdöntése volt. A deklaráció megalkotása előtt már léteztek olyan alkotmányok, amelyek korlátozták a király hatalmát. Sthépna Rials, „Textes politiques français” című könyvében írt a „Déclaration des intentions du roi”, azaz a király jogainak kinyilvánításáról, ezek a következők:

⁵³ Fehér Ferenc, A megfagyott forradalom: értekezések a jakobinizmusról, Cserépfalvi – Magvető, 1992. 110.

⁵⁴ Marat, Jean-Paul, Marat válogatott írásai (ford. Csatlós János, Landesmann János), Hungaria, Budapest, 1950. 25.

„I. cikkely: Semmilyen új adó nem lesz bevezetve, semmilyen régi nem lesz meghosszabbítva a törvény biztosította kereteken túl a nemzet képviselőinek hozzájárulása nélkül.

II. cikkely: Az új adók és a régiak meghosszabbítása is csak addig érvényes, amíg a Rendi Gyűlés össze nem ül.

III. cikkely: A kölcsönöket is csak a Rendi Gyűlés engedélyével lehet kieszközölni. Kivétel: háború esetén vagy akkor ha a nemzet veszélyben van, ilyenkor az uralkodó korlát nélkül kölcsönözhet száz millióig, amivel a király célja, hogy soha ne tegye a királyság üdvét embertől függővé...

VI. cikkely: A megyéknek jutott összeget fix és változtathatatlan módszerrel kell kiszámolni, és a királyi háztartásra szánt összeget is alávetik ennek...

IX. cikkely: Miután a papság és a nemesség az anyagi javaikról nyilatkozatban lemond a király ellenjegyzéssel...

XII. cikkely: A tulajdon kivétel nélkül szent...

XV. cikkely: A király meg akarja őrizni a személyek szabadságát.

XVI. cikkely: A Rendi Gyűlés tanácsolni fogja, hogy biztosítható legyen sajtószabadság mellett, a vallási tisztelet, az emberi erkölcs és büszkeség...

XXX. cikkely: A robotot végérvényesen el kell törölni.

XXXIV. cikkely: Ezek a felsoroltak csak a három rend egyetértésével változtathatóak.”⁵⁵

Az augusztusi határozatokkal a Nemzetgyűlés - 1789. augusztus 11-i határozatának szövege szerint – „teljes egészében megsemmisíti a feudális rendszert”, ami azt jelentette, hogy eltörölték a személyes kiváltságokat, a feudális jellegű, személyes függőségi viszonyokat és kötelezettségeket, megszüntették a személyi adómentességeket, és megválthatóvá tették a földesúri járadékokat és a dézsma minden formáját.⁵⁶ XVI. Lajos világosan kifejtette, hogy bár „az áldozat szép, én nem tudom csodálni, sohasem fogom beleegyezésemet adni a klérusom és nemességem kifosztásához... soha nem fogom áldásomat adni olyan határozatokra, amelyek kisémmizik őket, mert akkor a francia nép egy napon majd igazságtalansággal és gyöngeséggel vádolhat.”⁵⁷ 1789. július 6-án az Alkotmányozó Nemzetgyűlésnek a határozatok alapján alkotmány előkészítő bizottságot jelölt ki, tagjai az alkotmány bevezetőjeként olyan deklaráció elfogadását javasolta, amely meghatározza a

⁵⁵ La séance royale du 23 juni 1789: le réformisme monarchique dans le respect de la constitution traditionnelle In: Rials, Stépna, Textes politiques français, Presses Universitaires de France, PUF, Paris, 2001. 7-8.

⁵⁶ Hahner (1999): i. m. 82.

⁵⁷ Schama, Simon, Polgártársak, a francia forradalom krónikája (ford. Józsa Péter), Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 2001. 550.

politikai berendezkedés céljait és elveit. A bizottság képviselője, Mounier⁵⁸ szavai szerint: „Egy alkotmány csak akkor lehet jó, ha az emberi jogokon alapul és azokat védelmezi, ismerni kell azokat a jogokat, amelyekkel a természetes igazság minden egyént felruház, emlékeztetni kell azokra az elvekre, amelyek bármilyen társadalom alapját kell, hogy alkossák - azért is, hogy az alkotmány minden egyes cikkelye valamilyen elv egyenes folyománya legyen...”⁵⁹ A Bizottság ezeket az elveket és célokat a jogokról szóló deklarációval azonosította, „grand nombre de publicistes modernes appellent l'exposé de ces principes une déclaration de droits”, majd külön is kimondta, hogy az alkotmány csak akkor lehet jó, ha az emberi jogokra épül, és biztosítja is ezeknek a jogoknak a védelmét. Az alkotmányt előkészítő bizottság határozata már a deklaráció kezdő soraihoz hasonlóan indokolta annak szükségességét, hogy minden kormánynak elsődleges célja az ember jogainak védelme, tehát az alkotmánynak az ember természetes és elidegeníthetetlen jogainak kinyilatkoztatásával kell kezdődnie: „Tout gouvernement doit avoir pour unique but, le maintien du droit des hommes: d'ou il suit, que pour rappeler constamment le gouvernement au but proposé, la constitution doit commencer par la déclaration des droits naturels et imprescriptibles de l'homme”.⁶⁰ Legalább ennyire jelentős, hogy az emberi jogok gondolata már a Nemzetgyűlés első ülésén a nép által elfogadott alkotmány gondolatával jelentkezett. A Nemzetgyűlést csak olyan szabályozást tudott elképzelni, ami teljes egészében a nép akaratára épül és nem függ az uralkodótól. „Quand la maniere de gouvernement dérive pas de La volonté du peuple clairement exprimée, il n'a point de constitution; il n'a qu'un gouvernement de at, qui vacie suivant les circonstances.”⁶¹ Ez részben meg is magyarázza miért fordulhatott az elő, hogy a Nemzetgyűlés a Deklarációt a királyi szentesítése nélkül hirdette ki. Sieyès néhány hónappal korábban „Mi is a Harmadik Rend?” című munkájában fejtette ki, hogy az alkotmányozó hatalom a néptől ered, ennek megfelelően az alaptörvényeket nem kell a királynak szentesítenie.⁶² A Nemzetgyűlés 1789. augusztus 26-án fogadta el az Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozatát, melyet a készülő alkotmány alapvető, elvi bevezetésének szántak.

⁵⁸ A forradalom első szakaszának egyik vezető politikusa volt. Neki tulajdonítják az Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozat első három cikkelyének a megszővegezését. In: Vadász Sándor, Emberek és eszmék a francia forradalomban, Gondolat, Budapest, 1989. 99.

⁵⁹ Mezey – Szente: i. m. 351.

⁶⁰ Mavidal – Laurent: i. m. 217.

⁶¹ U. o. 214.

⁶² Meg kell jegyeznünk, hogy a Nemzetgyűlésnek ez az eljárása általános volt, mivel ebben az időben szakítottak az úgynevezett kompromisszumos felfogással, amely az alkotmányban a nép és az uralkodó közötti szerződés volt. Kizárólag a népet tartják jogosultnak az alkotmányok meghatározására. Ez Rousseau nézeteihez közeledett, aki tagadta bármely olyan alaptörvény létezését, amely a szuverén nép törvényhozó hatalmát korlátozza. A XVIII. század második felében már általában megkülönböztették az alkotmányozó és a törvényhozó hatalmat. A

3.1.1. A deklarációt megelőző legfontosabb tervezetek

A Nemzetgyűléshez több mint 30 tervezet érkezett be. Augusztus 13-án egy öttagú bizottságot küldtek ki a szövegtervezet összeállítására, majd augusztus 20. és 26. között vitatták meg és fogadták el a deklaráció egyes szakaszait.⁶³ Az egyes tervezetek különböző címet viseltek. La Fayette például a jogok deklarációja címmel terjesztette be tervezetét. Más tervezetek az emberi jogok deklarációja, ismét mások az ember jogai a társadalomban elnevezést javasolták. A Sieyès által benyújtott tervezet például a „Déclaration des droits de l’homme en société” címet viselte. A legtöbb tervezet azonban kezdettől fogva „az ember és polgár jogainak deklarációja” címet viselte (Déclaration des droits de l’homme et du citoyen). Bár sok eltérés volt a Nemzetgyűlés elé kerülő különféle tervezetek között, mindenki egyetértett abban a tételben, amely köré fel kellett építeni az alkotmányt. Az első fontos dolog a királyi önkényuralom korlátozása illetve az arisztokrácia kiváltságainak megszüntetése. A következő lépés az emberi jogoknak a megfogalmazása, követve az angol és amerikai példákat, és végül ezek alapján egy olyan alkotmány létrehozatala, ami valamiképpen a népfelség elvét is megvalósítja. A szuverenitás elve mellett fontosnak tartották, hogy az új alkotmány leszögezze, hogy minden ember szabadnak és egyenlőnek születik. A kormányzással kapcsolatban pedig azon az állásponton voltak, hogy kizárólag a kormányzottak előremozdítása valósuljon meg. Ebben a tekintetben minden polgárnak elidegeníthetetlen szabadságjogainak védelmezése. Ezekén az általános elveken túl azonban nagyon kevés dologban értettek egyet, még azok között sem volt egyetértés, akik júliusban létrehozott alkotmányozó bizottságokat vezették. Fő ellentét közöttük a királykérdés kapcsán alakult ki.

Mára a francia alkotmányjogi irodalomban is egyre elfogadottabbá vált az a nézet, hogy a francia forradalom alkotmányaira igenis jelentős hatással voltak az amerikai deklarációk és alkotmányok.⁶⁴ Az amerikai befolyás érvényesítésében jelentős szerepe volt Thomas Jeffersonnak, aki 1784. júniustól 1789. októberéig képviselte Franciaországban az Egyesült Államokat. Levelezéseiből kiderül, hogy május 5-ei rendi gyűlés megnyitóján jelen volt.⁶⁵ „A rendi gyűlés vitái – írja június 18-án John Trumbullnak – mind ez idáig olyan érdekesek voltak, hogy csaknem minden nap Versaillesbe vonzódtak...”⁶⁶ Amint az leveleiből kiderül

Nemzetgyűlés tagjai a törvényhozó és alkotmányozó hatalom viszonyaira vonatkozó felfogásokat Sieyès közvetítése révén ismerték meg. In: Godechot (1970): i. m. 28.

⁶³ A Nyilatkozat bevezető részét és az első három cikkelyt a Nemzetgyűlés 1789. augusztus 20-i ülésén, a 4-9. cikkelyt augusztus 21-én, a 10. cikkelyt 23-án, a 11-14. cikkelyt 24-én, a 15-17. cikkelyt 26-án fogadták el. In: Vadász Sándor, A francia forradalom dokumentumai, Gondolat, Budapest, 1967. 209.

⁶⁴ Kovács: i. m. 9.

⁶⁵ Jefferson, Thomas, The papers of Thomas Jefferson. Princeton, 15. vol. Princeton University Press, 1950. 103-105.

⁶⁶ U. o. 199.

június 2-án vitába keveredett politikustársaival, amely során Jeffersonnak az ötlete az volt, hogy maga a király álljon elő egy nyilatkozattal, amivel a rendi gyűlés összes képviselői egyetértenek.⁶⁷ Még aznap reggel kidolgozta a „A Jogok Alapokmányának vázlatát” (Draft of a Charter of Rights) című tervezetét, „ez az alapokmány tartalmazza mindazt az öt nagy javaslatot, amelyeket a decemberi határozat a király részéről felajánlott, a kiváltságos rendek pénzügyi kiváltságainak felszámolását...”⁶⁸ Ebben megkísérelte összeegyeztetni a királyság intézményét az állampolgári szabadságjogokkal. Az alapokmány egyrészt tartalmazza a rendi gyűlés évenkénti összehívását, kimondta, hogy a rendi gyűlés dönthet csak az adókról, az egyenjogúság biztosítása érdekében eltörölte a privilégiumokat, javaslatot tett egyfajta habeas corpus bevezetését, mint a személyi szabadság biztosítékát, továbbá a katonaságnak a polgári kormányzat szervei alá rendelését és a sajtószabadságot.⁶⁹

La Fayette⁷⁰ első tervezetét valamikor 1788 decemberében vagy 1789 januárjában készítette el. „A természet egyenlővé tette az embereket, s a monarchia által szükséges megkülönböztetésnek kizárólag a közhasznosság lehet az alapja és a mértéke. Az ember jogai biztosítják tulajdonát, szabadságát, becsületét, életét; ezeket semmi kár nem érheti, kizárólag általa, vagy képviselői által elfogadott, korábban kihirdetett és egyenlő törvényszék által alkalmazott törvények korlátozhatják. Minden szuverenitás lényegileg a nemzettől ered. A kormányzat három hatalomra oszlik, a törvényhozásra, amelyet nagy számú, szabadon és gyakran megválasztott képviselők testületének kell gyakorolnia, a végrehajtás, amely egységesen a királyhoz tartozik, akinek személye szent, miniszterei felelősök, az igazságszolgáltatásra, amelyet olyan törvényszékekre kell bízni, amelyeknek egyetlen feladata a törvények őrzése, szó szerinti alkalmazásuk a rájuk bízott ügyek során, s e törvényszékek megszervezésének biztosítani kell a bírák függetlenségét, pártatlanságát, a peres felek számára az öngazolás lehetőségét és a könnyű igazságszolgáltatást. Az adókat rövid távra kell elfogadni, az alkotmányozásnál a tényleges szükségletet, elosztásnál pedig a fizetési képességet kell figyelembe venni....A hang a gondolkodás adományával ellátott embereket nem szabad üldözni sem véleményeik, sem eszméik terjesztése miatt, ha nem sértették meg a társadalmi rendet, az egyéni becsületet, amely esetekben törvényes felelősségre vonhatók. És mivel a felvilágosodás terjedése, valamint a visszaélések megjelenése időről időre az

⁶⁷ U. o. 165-168.

⁶⁸ U. o. 167-168.

⁶⁹ Hahner Péter, Thomas Jefferson és a francia forradalom, Osiris, Budapest, 1998. 65.

⁷⁰ La Fayette népszerűsége 1790-ben hanyatlani kezdett, és a forradalom radikális szárnyának nevében Marat így írt róla: „Vajon lehet-e még kétségünk afelől, hogy a nagy tábornok, két világ hőse, a szabadság halhatatlan megvalósítója nem az ellenforradalmárok vezére, nem lelke minden összeesküvésnek, amelyet a haza ellen szőnek?” In: Marat: i. m. 80.

alkotmány revízióját teszi szükségessé, távoli, de meghatározott időpontokat kell kijelölni küldöttek gyülekezésére, akiknek nem lesz más feladatuk, mint a nemzet visszahelyezése valamennyi jogaiba kormányzatának megreformálásával.”⁷¹ La Fayette első tervezetében egy erős monarchiával próbálta összeegyeztetni a népszuverenitást.

A második tervezetében már sokkal negatívabban állt mind a monarchia, mind az arisztokrácia kérdéséhez. „A természet szabaddá és egyenlővé tette az embereket; a köztük lévő megkülönböztetések a közhasznosságon alapulnak (az előző változatban csak az egyenlőségről volt szó, most megjelent a szabadság is, a monarchia pedig eltűnt). Minden ember elidegeníthetetlen jogokkal születik: ilyen a tulajdonjog, a becsület és az élet megóvása, szabad rendelkezés saját személyével, munkálkodásával, valamennyi képességével, a jólét keresése és elnyomásnak való ellenállás (az első tervezetben is említett tulajdon, szabadság, becsület és élet mellett ebben a változatban megjelenik a jólét és az elnyomásnak való ellenállás is, a szabadság pedig hangsúlyosabbá válik). A természetes jogok gyakorlásának nincsenek korlátjai azokon kívül, amelyek ugyanezen jogokat a társadalom számára biztosítják (a másik tervezet szerint még bizonyos feltételeknek megfelelő törvények korlátozhatják a jogok gyakorlását). Senkit sem lehet sem vallása, sem véleménye, sem gondolatainak beszéd, írás vagy nyomtatás útján való közlése miatt zaklatni, amennyiben nem okoz az állampolgárok nyugalma megzavaró felfordulást (a vallásszabadság nem szerepelt az előző tervezetben, a szólásszabadsággal kapcsolatos nézeteit ebben a tervezetben fejtette ki részletesebben). Mindenkit csak olyan törvényeknek lehet alávetni, amelyeket személyesen vagy képviselője közvetítésével elfogadott, amelyeket korábban kihirdettek és legálisan alkalmaznak. Minden szuverenitás elvülhetetlenül a nemzettől ered. Minden kormányzatnak a közjó az egyedüli célja; a törvényhozó, végrehajtó és igazságszolgáltató hatalmaknak elkülönülteknek és meghatározottaknak kell lenniük; egyetlen testület és egyetlen egyén sem gyakorolhat olyan hatalmat, amely nem kifejezetten a nemzettől ered. A törvényhozó hatalmat elsősorban a szabad, rendszeres és gyakori választások útján a kerületekben választott küldöttek gyakorolják (ez annyit jelent, hogy La Fayette még nem zárta ki teljesen a királyt a törvényhozásból). A végrehajtó hatalmat a király gyakorolja, akinek a személye szent, valamennyi személyes vagy kollektív ügynöke elszámolással és felelősséggel tartozik a nemzetnek, amelytől felhatalmazásukat nyerték (itt már nem csak felelős miniszterekről van szó, mint az első változatban, hanem valamennyi királyi hivatalnoknak a nemzet előtti felelősségéről). Az igazságszolgáltató hatalomnak a

⁷¹ Jefferson: i. m. 14. vol. 438-439.; Hahner (1998): i. m. 83.

törvény alkalmazására kell szorítkoznia, az eljárásnak nyilvánosnak, az igazságszolgáltatásnak pedig gyorsnak és pártatlannak kell lennie. A törvényeknek érthetőeknek, pontosaknak és egységeseknek kell lenniük minden polgár számára. A pénzügyi hozzájárulásokat szabadon kell meghatározni és arányosan kell elosztani. És mivel a felvilágosodás terjedése, a visszaélések megjelenése és az egymást követő nemzedékek jogai szükségessé teszik minden emberi létesítmény felülvizsgálatát, jelezni kell azokat az alkotmányos eszközöket, amelyek bizonyos esetekben biztosítják a képviselők rendkívüli gyűlését, amelynek egyetlen célja a kormányzat formájának megvizsgálása és szükség esetén módosítása.”⁷²

La Fayette július 11-én egy újabb tervezettel állt elő, a harmadik és egyben végső változata a következőképpen hangzik: „A természet szabadnak és egyenlőnek teremtette az embereket; a társadalmi rendhez szükséges megkülönböztetések csak a közhasznosságon alapulhatnak. Minden ember elidegeníthetetlen és elvülhetetlen jogokkal született; ezek pedig minden véleményének szabadsága, becsületének és életének védelme, tulajdonjoga, rendelkezése személyével, iparkodásával és valamennyi képességével; valamennyi gondolatának minden lehetséges eszközzel történő közvetítése, a jólét keresése és az elnyomásnak való ellenállás. A természetes jogok gyakorlásának nincsenek korlátjai azokon kívül, amelyek a társadalom más tagjai számára is biztosítják ezen jogok élvezetét. Mindenkit csak olyan törvényeknek lehet alávetni, amelyeket személyesen vagy képviselője közvetítésével elfogadott, amelyeket korábban kihirdettek és legálisan alkalmaznak. Minden szuverenitás alapelve a nemzetben rejlik. Egyetlen testület és egyén sem gyakorolhat olyan hatalmat, amely nem kifejezetten ebből ered. Minden kormányzatnak a közjó az egyedüli célja. Ez megköveteli, hogy a törvényhozó, végrehajtó és igazságszolgáltató hatalmak egymástól elkülönültek és meghatározottak legyenek; hogy szervezetük biztosítsa az állampolgárok szabad képviseletét, a megbízottak felelősségét és a bírák pártatlanságát. A törvényeknek érthetőeknek, pontosaknak és egységeseknek kell lenniük minden polgár számára. A pénzügyi hozzájárulásokat szabadon kell meghatározni és arányosan elosztani. És mivel a visszaélések és az egymást követő nemzedékek joga szükségessé teszi minden emberi létesítmény felülvizsgálatát, lehetségessé kell tenni a nemzet számára bizonyos esetekben küldötteinek rendkívüli összehívását amelynek egyetlen célja az alkotmány hibáinak megvizsgálása és szükség esetén korrigálása.”⁷³ Meghagyta a tulajdont az alapvető jogok között, és nem

⁷² Jefferson: i. m. 15. vol. 230-231.; Hahner (1998): i. m. 88-90.

⁷³ Rials, Stéphane, La déclaration des droits de l’homme et du citoyen, Hachette, Paris, 1989. 590-591.; Hahner (1998): i. m. 92-93.

változtatott a hatalmak sorrendjén sem. Az emberek közti megkülönböztetések már nem csak a közhasznosságon alapultak, hanem a társadalmi rendhez is szükség volt rájuk. Eltűnt a szövegből a vallásszabadság eszméje, valószínűleg azért mert nem akarta szembefordítani tervezetével a katolikus egyház képviselőit. Kevésbé hangsúlyos az alkotmánymódosítás szükségessége is, erre már csak „bizonyos esetekben” van szükség. A jogok azonban már nem csak „elidegeníthetetlenek”, hanem elévülhetetlenek is. Ez a tervezet természetesen egy amerikai minta követését szerette volna megvalósítani. Azzal érvelt, hogy ilyen nyilatkozat bevezetése sokkal inkább enyhíti, mint hangsúlyozza az emberek közötti különbséget. „El kell ismerni – nyilatkozta Godechot, aki az amerikai hatást szintén hangsúlyozta -, hogy az amerikai forradalom a motor szerepét játszotta a francia forradalmat megelőző eszmei mozgalmakban. A különböző amerikai államok, jelesen Virginia alkotmányának előzményét jelentő Jogok Nyilatkozatai bizonyos mértékig modellként szolgáltak az 1789-es francia deklaráció számára.”⁷⁴ Thomas Jefferson La Fayette tervezetét saját tapasztalattal egészítette ki, így azzal is, hogy bizonyos időközönként hívjanak össze ülést az alkotmány kiegészítésére és módosítására.⁷⁵ La Fayette az amerikai modell követését akarta megvalósítani, arra azonban a francia forradalmi tömeg még nem volt felkészülve, hogy évszázados hagyományokat őrző intézményeket söpörjenek félre. A márki tervezetét tehát a francia nép ekkor még nem tudta befogadni.

Sieyès abbé július 21-én szintén egy tervezettel állt elő: „I. cikkely. Előírjuk küldötteinknek, hogy a gyűlés külső és belső ügyrendjére vonatkozó szükséges rendelkezések után kérjék, hogy közvetlenül fogjanak hozzá egy jognyilatkozat, vagyis egy olyan okmány megalkotásához, amely alapján a nemzet képviselői gyakorolják azokat a jogokat, melyek érző, gondolkodó és erkölcsi gondolatokra képes lény minőségében minden embert megilletnek, azokat a jogokat, melyek minden társadalmi intézmény felett állnak és függetlenek mindennemű alkotmánytól, és egyúttal kijelentjük, hogy a francia törvényeknek alávetett összes ember élvezni fogja ezeket a jogokat anélkül, hogy bármilyen hatalom, akár a törvényé is legálisan megsérthetné azokat.

II. cikkely. Előírjuk nekik, hogy a jogok nyilatkozatát e két szó; szabadság és tulajdon éretten megfontolt magyarázatára alapozzák, mely magába foglalja az emberek biztonságát,

⁷⁴ Vadász (1989): i. m. 96.

⁷⁵ Az érdekesség az, hogy La Fayette egyetlen emlékiratában sem találunk olyan említést, hogy valóban megkérte volna Thomas Jeffersonot, hogy nézze át alkotmánytervezetét. Jefferson viszont többször is megemlíti feljegyzéseiben a márki alkotmány-tervezetét.

szabadságát, a vagyon biztonságát és szabadságát, valamint a politikai és a polgári jogok egyenlőségét.”⁷⁶

A doktrína, amely elnyerte a király és az Alkotmányozó Nemzetgyűlés szimpátiáját többé-kevésbé Dauphinois Mounier tervezetében állt össze (Nouvelles observations sur les Etats généraux, Considérations sur les gouvernements et particulièrement sur celui qui convient à la France, Exposé de la conduite de M. Mounier dans l’assemblée nationale).⁷⁷ 1789. július 9-én az alkotmány előkészítő bizottságán terjesztette be, a tervezet olyan alapszabályok gyűjteménye volt, amely a nép jogait és kötelességeit tartalmazta. Mounier arra törekedett, hogy olyan rendszert hozzanak létre, amelyben a király is alá van rendelve a törvényeknek. A Nemzetgyűlés legfőbb feladata a királyi hatalom iránti tisztelet betartása volt. Július 11-én Mirabeu megfogalmazta azon követelését, hogy „a népnek ugyanolyan jogai legyenek, mint a vezetőknek, a kettejük közötti egyezmény miatt”.⁷⁸ Július 14-én felállították azt a 8 tagú bizottságot, amelynek az új alkotmány kidolgozása volt a feladata. Július 27-i jelentés szerint „a bizottság tagjai közötti nézeteltérés lassítja a munkákat”.⁷⁹ Augusztusban eldöntötték, hogy minden törvényről felállással szavaznak, és hogy a Nyilatkozat elsősorban a régi rendszer önkénye ellen az egyéni szabadságjogokat védi. A deklarációt 1789. augusztus 26-án szavazták meg, Camus másnap azt kérte, hogy a monarchiát érintő ügyeket tárgyalják újra.⁸⁰

1789 előtt Franciaországban három politikai ideológiát követtek azok, akik nem fogadták el a régi rend hagyományos nézeteit. Az első a parlamentek, vagyis a legfelsőbb bíróságok alkotmányos hagyományain, a második Rousseau tanításain, a harmadik pedig a fiziokraták nézetein alapult.⁸¹ A forradalom idején pedig az egyik oldalt egy pragmatistább csoport képviselte, Mounier vezetésével, ide tartozott még Lally-Tollendal, Clermont-Tonnerre, Champion de Cicé, Malonet.⁸² Attól tartottak, hogy egy nyilatkozat olyan várakozáshoz vezet, amelyet egy gyakorlatias, működőképes alkotmány nem tud kielégíteni: „semmi sem veszélyesebb – jegyzet meg La Blache gróf – mint a meghatározatlan szabadság eszméit adni a népnek, miközben megfeledekezünk kötelezettségeik és feladataik megfogalmazásáról.”⁸³ Ők tisztában voltak azzal, hogy az amerikaiaknak nem kellett szembenézniük a monarchiával, így

⁷⁶ Sieyès Mantes és Meulan körzet harmadik rendjéhez intézett füzeté, (k., sk., én.). In: 1789 Franciaországa a panaszok tükrében: dokumentumok a Rendi Gyűlést előkészítő időszakból (ford. Gyuricza Róbert), JATE Történelem Diákkör, Szeged, 1993. 20.

⁷⁷ Bastid, Paul, L’idée de constitution, Economica, Paris, 1985. 146.

⁷⁸ U. o. 148.

⁷⁹ U. o. 148.

⁸⁰ U. o. 150.

⁸¹ Furet, François – Ozouf, Mona: Dictionnaire critique de la Révolution française, Flammarion, Paris, 1988. 888.

⁸² Schama: i. m. 552.

⁸³ Schama: i. m. 552.

nem volt nehéz, hogy az általános elvekről áttérjenek egy működőképes alkotmányra. „Nem szabad elfelejtenünk – mondta La Blache némi iróniával -, hogy a francia nép nem egy olyan nép, amely most bújt elő az erdők mélyéről, hogy közösséget próbáljon létrehozni.”⁸⁴ Inkább egy olyan alkotmány elfogadását javasolta, amely a meglévő anyagokból táplálkozik. A monarchisták az angol alkotmány mintájára kívánták megosztani a hatalmat egy kétkamarás törvényhozó szerv (Mounier javaslata alapján) és egy erős, korlátlan időre szóló vétójoggal felruházott uralkodó között. Ez mindenképpen egy antidemokratikus lépés lett volna, hisz a felsőház szükségképpen a fék szerepét játssza a nála demokratikusabb képviselőházzal szemben. A felsőház tagjait a király nevezi ki, de ezzel abszolút vétójogot biztosított volna a királynak, hogy megakadályozhassa a neki nem tetsző törvényeket. Ugyanakkor kész volt elfogadni La Fayette alternatíváját is, tehát egy olyan szenátus felállítását, melynek tagjait hat évre választják.

Velük szemben állt Sieyès, Talleyrand, a Lameth fivérek, Barnave, Adrien Duport és Le Chapelier.⁸⁵ Sieyès eléggé bírálta Mounier-nek az államról alkotott véleményét. „Céltalan lesz a Nemzetgyűlést két kamarára, azaz időszaki Törvényhozó Testületre és állandó Szenátusra osztani ezzel úgysem érjük el a kívánt hatást. – írta Marat a Nép Barátja 1789. szeptember 12. számában - Ha a két Ház érdekei azonosak, akkor egy szellem fogja vezetni őket s majdnem mindig egyezni fognak véleményeik: miért ellensúlyozza tehát egyik a másikat? Ez csupán fölösleges bonyodalmak forrása lenne a politikai gépezetben. Ha érdekeik ellentétesek, az ellenőrző hatalom birtokosa csupán gátolni és fékezni tudja a törvényhozó hatalom birtokosát, ami a politikai gépezet működésének megbénítását eredményezi... Alapfeltétel tehát hogy a Nemzetgyűlés állandóan együtt maradjon, vagy csupán igen rövid időre oszadjék fel, s aztán újra, a törvény értelmében gyűljön egybe megszabott időközönként.”⁸⁶ Sieyès-i elképzelés szerint a szuverenitás egységes, oszthatatlan, és csak a nemzeti képviselő hangján szólalhat meg. Az adott helyzetben azonban nem lett volna célszerű nagyobb hatalmat adni az uralkodó kezébe.

3.1.2. A nyilatkozat főbb alapelvei

A bevezetésből és a 17 szakaszból álló deklaráció egyrészt az emberi jogokat, az államra vonatkozó alapelveket sorolja fel. Az emberi jogok megelőznek minden társadalmat és államot, minden politikai csoportosulás célja a természetes és elvárható jogok biztosítása. A jogalkotó a bevezetésben a Nyilatkozat kiadásának indoklásaként megállapítja, hogy „...a

⁸⁴ U. o. 552.

⁸⁵ U. o. 553.

⁸⁶ Marat: i. m. 35.

közbajoknak és a kormányzatok romlottságának egyedüli oka, hogy az ember jogait nem ismerik, elfelejtették vagy elvetik, elhatározták, hogy ünnepélyes Nyilatkozatban fejtik ki, az ember természetes, elidegeníthetetlen és megszentelt jogait, hogy ez a Nyilatkozat állandóan a társadalom minden tagjának szeme előtt legyen, és állandóan emlékeztesse őket jogaira és kötelességeire..., hogy a polgárok panaszai, amelyek ezentúl egyszerű és vitathatatlan elveken alapulnak, mindig az alkotmány betartását és a közjót tartsák szem előtt.”⁸⁷ Ebben a bevezetőben egy nemzet ünnepélyes képe tárul elénk, amint nekilát, hogy létrehozzon egy kormányzatot. Ez a Nyilatkozat annyira korszakalkotónak számít, hogy egyetlen európai országhoz sem hasonlítható. Az Alkotmányozó Nemzetgyűlés többsége számára a „liberté à l’anglais”, azaz az angol szabadság jelentette a politikai ideált. Robespierre az angol polgári fejlődés kritikusa így vélekedik: „Anglia! Ugyan! Mit számít önöknek a maga romlott alkotmányával Anglia, melyet önök szabadnak vélték, midőn a szolgaság legalsó szintjére süllyedtek, de amelynek tudatlanságból vagy megszokásból való dicsőítésével ideje volna már felhagyni?”⁸⁸

Az első három cikkely általánosan fogalmazza meg a jogok nyilatkozatának teljességét. A további cikkelyek vagy ezekből származnak, vagy ezeket egészítik ki. A 4., 5. és 6. azt határozza meg részletesebben, amit az 1., 2. és 3. csak általánosan fejez ki. A 7., 8., 9., 10. és 11. cikkely azokat az elveket sorolja fel, amelyek alapján a törvényeket a már deklarált jogokkal összhangban kell meghozni.

A következőkben pedig az Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozatának néhány cikkelyét részletesebben fogom bemutatni.

3.1.2.1. Az ember természetes jogai

Amióta John Locke leírta a „szabadnak és egyenlőnek született” ember tételét, a polgári forradalmak fő célkitűzése az ember természetes jogainak kivívása. A locke-i gondolat szerint a monarchikus kormányzati formát fel kell, hogy váltsa a polgári kormányzat. Szerinte minden ember nyomorúságának az oka, hogy egyetlen személy akarata szerint élnek az emberek.

„Bármennyire népszerű is manapság az az elmélet, hogy vannak minden emberi lényt egyenlően megillető jogok, a filozófust továbbra is zavarba hozza” - fogalmazta meg az

⁸⁷ Az Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozata In: Hahner (1999): i. m. 85.

⁸⁸ Ama rendek visszavonásának szükségességéről, melyek az állampolgári jogok gyakorlást pénzdáchoz, illetőleg meghatározott számú munkanaphoz kötik In: Robespierre, Maximilien, Elveim kifejtése, beszédek és cikkek (ford. Nagy Géza), Gondolat, Budapest, 1988. 70-71.

emberi jogok bölcséleti megalapozásával kapcsolatos kételkedést Joel Feinberg.⁸⁹ Feinberg megállapításából azt a következtetést vonhatjuk le, hogy az emberi jogok létéről és jellegéről folytatott vitákat korántsem tekinthetjük lezártak. Eredetileg az emberi jogok fogalma a természet jogi tanokból alakult ki. Számos gondolkodó felfogásában a természeti törvény magában foglalja azt, hogy az embereknek természetes jogaik vannak, amelyek már a politikailag szervezett társadalmak léte előtt is megillettek mindenkit.⁹⁰ Ha egy emberi törvény ellentétes a természeti törvénnyel, akkor nem érvényes, ezért az embernek nem is kell betartani. Ebből arra a következtetésre jutunk, hogy az erkölcsös emberi törvény tekinthető valódi törvénynek. A természetjogi gondolkodás a görög-római jogban jelent meg először, és később nagy szerepet kapott Arisztotelész, majd Aquinói Szent Tamás eszmerendszerében. A polgári természetjogi elméletek megfogalmazása Hugo Grotius és Samuel Pufendorf teóriáiban valósultak meg. A polgári természetjogi felfogások azt hangsúlyozták, hogy az ember racionális lény, aki képes a jót megkülönböztetni a rossztól. Másképpen fogalmazva: a természeti törvény nem az ember által megismert isteni rendelkezés, hanem az emberi ész parancsa. Grotius megfogalmazásában: „a természetjog olyannyira változtathatatlan, hogy még Isten sem változtathatja meg. Mert habár Isten hatalmas mérhetetlen, mégis sok mindent lehet mondani, amire ez a hatalom nem terjed ki.”⁹¹ A természetjogi gondolkodók közül Thomas Hobbes a „Leviatán” című művében kifejtette, hogy az állam hatalmát nem az isteni vagy természeti törvényből származtatta, hanem felfogása szerint az állam egyértelműen emberek közötti szerződésen alapul, tehát emberi alkotás.

A Nyilatkozat emberi jognak tekinti a szabadságot, a tulajdont, a biztonságot és az elnyomással szembeni ellenállást. Kimondta, hogy „Les hommes naissent et demeurent libres et égaux en droits. Les distinctions sociales ne peuvent être fondées que sur l'utilité commune”, azaz „az emberek szabadnak, jogilag egyenlőnek születnek, és azok is maradnak. A társadalmi megkülönböztetések csak a közhasznosságon alapulhatnak.”⁹² A Nyilatkozatnak ez a része nagy hasonlóságot mutat La Fayette harmadik tervezetével, de Mirabeau, Brissot, Mounier, Condorcet, Sieyès és Target tervezeteiben is megtalálhatóak ehhez hasonló megfogalmazások. La Fayette utolsó tervezetének harmadik bekezdéséhez hasonló megfogalmazásokat találhatunk (a természetes jogok gyakorlásának nincsenek korlátjai azokon kívül, amelyek a társadalom más tagjai számára is biztosítják ezen jogok élvezetét)

⁸⁹ Feinberg, Joel, Társadalomfilozófia (ford. Krokovay Zsolt), Osiris, Budapest, 1999. 131.

⁹⁰ Halmi – Tóth: i. m. 35-36.

⁹¹ Grotius, Hogo, A háború és béke jogáról (ford. Haraszti György et al.), 1. kötet. Pallas Stúdió - Attraktor, Budapest, 1999. 35.

⁹² Declaration des droits de l'homme et du citoyen In: Roberts - Hardman: i. m. 1. vol. 172; Magyarul: Az Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozata: 1. cikkely. In: Hahner (1999): i. m. 85.

például nemours-i bailliage (bírósi kerület) nyilatkozattervezetében is, ez a következőképpen hangzik: „Minden embernek jogában áll szabadon megtartani azt, ami nem árt más embernek.”⁹³ „Minden ember természetes szabadsága gyakorlásának nincsenek más határai, - írja Target – mint mások élete, biztonsága, szabadsága, becsülete és tulajdona.”⁹⁴

Veszélytelen jogainak gyakorlását semmi nem korlátozhatja, véleményét, még a vallásosait is, a törvény által megállapított „közrend” megsértése nélkül szabadon közölheti szóban, írásban és nyomtatásban, megteheti mindent, ami a társadalomra nézve nem ártalmas. „La loi n’a le droit de défendre que les actions nuisibles à la société. Tout ce qui n’est pas défendu par la loi ne peut être empêché et nul ne peut être contraint à faire ce qu’elle n’ordonne pas.”, tehát „Mindaz, amit a törvény nem tilt, nem lehet megakadályozni, és senkit sem lehet arra kényszeríteni, amit a törvény el nem rendel.”⁹⁵ Hangsúlyozza, hogy az embereknek születésüktől egyenlők a jogaik, a társadalmi megkülönböztetés csupán a „közjón”, az „erényen” és a „tehetségen” alapulhat, így minden állampolgár egyenlően viselhet tisztségeket, vagyoni helyzetének megfelelően pedig egyformán köteles az adók teljesítésére. Ez a cikkely azért tekinthető nagyon fontosnak, hiszen ezzel szakítottak a forradalom előtti helyzettel, amelyben a társadalom három rendre tagolódott, és a legjelentősebb hatalmat az első két rend képviselte. „Elle doit être la même pour tous, soit qu’elle protège, soit qu’elle punisse. Tous les citoyens, étant égaux à ses yeux, sont également admissibles à toutes dignités, places et emplois publics.”, azaz „a törvénynek azonosnak kell lennie mindenki számára, akár védelmez, akár büntet. Minden állampolgár egyenlő a törvény előtt, s ezért képességeinek megfelelően és kizárólag erényük és tehetségük szerinti megkülönböztetéssel egyformán betölthetnek valamennyi méltóságot, állást és közhivatalt.”⁹⁶ A tulajdon szent és sérthetetlen, amelytől megfosztani senkit nem lehet, „csak törvényesen megállapított közérdekben, amely ezt nyilvánvalóan szükségessé teszi, és csak igazságos és előzetes kártalanítás esetén.”⁹⁷

Továbbá tartalmazta a deklaráció, hogy a törvény a közakarat kifejeződése, azaz „valamennyi állampolgárnak joga van ahhoz, hogy személyesen, vagy képviselőin útján megbizonyosodjon a megalkotásban.”⁹⁸ Végül azt is tartalmazta a Nyilatkozat, hogy az

⁹³ Rials (1989): i. m. 559.

⁹⁴ U. o. 609.

⁹⁵ Declaration des droits de l’homme et du citoyen In: Roberts - Hardman: i. m. 1. vol. 172; Magyarul: Az Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozata: 5. cikkely. In: Hahner (1999): i. m. 85.

⁹⁶ Declaration des droits de l’homme et du citoyen In: U. o. 1. vol. 172; Magyarul: Az Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozata: 6. cikkely. In: U. o. 85.

⁹⁷ Ludassy Mária, „Egy jó törvénynek jónak kell lennie mindenütt...”, <http://beszelo.c3.hu/98/11/04ludas.htm>, letöltve: 2008. november. 18.

⁹⁸ Az Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozata: 6. cikkely. In: Hahner (1999): i. m. 85.

állampolgároknak ugyancsak személyesen vagy képviselő útján, jogukban áll az adókat szabadon megajánlani és felhasználásukat ellenőrizni. „Valamennyi állampolgárnak joga van ahhoz, hogy személyesen vagy képviselőik útján megbizonyosodjon a közös adózás szükségességéről, szabadon belegyezzen, figyelemmel kísérje felhasználását, meghatározását, felosztását, kivetését, benyújtását és tartamát.”⁹⁹

3.1.2.2. A népszuverenitás elve és az államhatalmi ágak szétválasztása

A francia fejlődési útnak az egyik fő jellegzetessége a népszuverenitás elve volt, és ez vált az alkotmányozás forrásává és legfőbb elvévé. A népfelség elve azt jelentette, hogy minden közhatalom forrása a nép, vagyis az állam, az állami szervek által gyakorolt minden hatalom a néptől származik, amely ezt a hatalmat valamilyen formában átruházza azokra, akik kormányoznak.¹⁰⁰ A népszuverenitás elve a képviseleti demokrácia elsődlegességére épül.

A Nyilatkozat kimondta a nemzet szuverenitásának és az államhatalmi ágak elválasztásának az elvét. „Le principe de toute Souveraineté réside essentiellement dans la Nation. Nul corps, nul individu ne peut exercer d'autorité qui n'en émane expressément, azaz minden szuverenitás alapelve lényegileg a nemzettől származik. Semmilyen jogi testület, semmilyen egyén sem gyakorolhat olyan hatalmat, amely nem kifejezetten ebből ered.”¹⁰¹ „Toute société dans laquelle la garantie des droits n'est pas assurée, ni la séparation des pouvoirs déterminée, n'a point de Constitution”, vagyis „az olyan társadalomnak, ahol a jogok garanciáját nem biztosították, a hatalmak szétválasztását pedig nem határozták meg, nincs alkotmányuk.”¹⁰²

A népszuverenitás elve tehát az első számú vívmánya a francia forradalom eszmerendszerének. Ha a nép szuverén, akkor a hatalom a néptől ered, és semmi sem korlátozhatja. A népszuverenitás, egyben a szabadság és egyenlőség elvéből következik. A francia forradalom egyik legsikeresebb lépése a kiváltságok eltörlése, és az emberi jogok kodifikálása volt: a szólási és gyülekezési szabadság, mindenféle önkénytől mentesség. Ezek az elvek az angol gyakorlatban már többé-kevésbé megvoltak, de először a francia forradalom alatt rögzítették írásban.

⁹⁹ Magyarul: Az Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozata: 14. cikkely. In: U. o. 86.

¹⁰⁰ Mezey - Sente: i. m. 476.

¹⁰¹ Declaration des droits de l'homme et du citoyen In: Roberts - Hardman: i. m. 1. vol. 173; Magyarul: Az Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozata: 3. cikkely. In: Hahner (1999): i. m. 85.

¹⁰² Declaration des droits de l'homme et du citoyen In: Roberts - Hardman: i. m. 1. vol. 173; Magyarul: Az Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozata: 16. cikkely. In: U. o. 86.

Az államhatalmi ágak különválasztásával megszületett a francia forradalom második döntő vívmánya is. Ez az elve, a politikai és személyes szabadságot garantált azáltal, hogy a végső döntéseket nem egyetlen szerv hozta meg. A klasszikus – montesquieu-i – megfogalmazás szerint három ágat kell egymástól elválasztani, a törvényhozó, végrehajtó és bírói hatalmat. Az elv lényege az, hogy a végrehajtó hatalommal szemben kell a törvényhozói és bírói hatalmat megvédeni. A törvényhozás, amennyiben az demokratikusan jön létre, a demokrácia védelme miatt igényeli a függetlenséget, a bírászkodás függetlensége a személyes szabadságjogok, az emberi jogok védelme miatt fontosak.¹⁰³ Az államhatalmak különválasztásának az elvét azonban – hamar felfedezték – lehet dogmatikusan is kezelni, olyan módon, hogy az ne a szabadság biztosításának, hanem a szabadság korlátozásának, sőt az önkénynek az eszköze legyen. Összességében a népszuverenitás, és a hatalmi ágak elválasztásának az elve olyan láncolatot alkottak, amelyek egymást támogatva létrehozták az intézményesült szabadság rendszerét. Ez az egész rendszer együttvéve alkotta a szabadságnak a legtökéletesebb rendszerét.

3.1.2.3. A sajtószabadság

A sajtó a szólásszabadság véleménynyilvánítás legfontosabb eszköze. Nem sokkal a feudális rendszer összeomlása után, 23-án, a Nemzetgyűlés elrendelte, hogy véleménye miatt egyetlen állampolgárt sem szabad letartóztatni, majd 24-én kimondták a sajtószabadságot is.¹⁰⁴ Az Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozatának heteken át vitatott, augusztus 26-án elfogadott szövege a 11. pontban deklarálja a sajtó szabadságát: „La libre communication des pensées et des opinions est un des droits les plus précieux de l’homme: tout citoyen peut donc parler, écrire, imprimer librement; sauf à répondre de l’abus de cette liberté dans les cas déterminés par la loi”, magyarul: „a gondolatok és vélemények szabad cseréje az ember egyik legértékesebb joga; tehát minden polgár szabadon beszélhet, írhat, nyomtathat, de a törvény által meghatározott esetben felelnie kell a szabadsággal való visszaélésekért.”¹⁰⁵ Ezt az elvet az 1791-es alkotmányban cikkellyé emelték.¹⁰⁶

¹⁰³ Bibó István, Válogatott tanulmányok, IV. kötet, Magvető, Budapest, 1990. 776.

¹⁰⁴ Walter, Gérard, Le Mémorial des Siècles, XVIIIe Siècle Les Evènements, La Révolution Française La révolution française, Paris, 1967. 84. A sajtó törvényes felszabadítását „minden hallgatólagos beleegyezéssel” megelőzte a sajtószabadság tényleges érvényesítését bizonyító engedélyezetlen röpiratok áradása. In: Soboul, Albert, A francia forradalom története: 1789-1799 (ford. Józsa Péter), Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1989. 113.

¹⁰⁵ Declaration des droits de l’homme et du citoyen In: Roberts - Hardman: i. m. 1. vol. 173.; Magyarul: Az Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozata: 11. cikkely. In: Hahner (1999): i. m. 86.

¹⁰⁶ Egy párizsi röpirat német változatában az áll, hogy a deklaráció előtt néhány héttel a monarchista Mounier még azt is törvénybe akarta iktatni, hogy a „felforgató írások” szerzőit meg kell büntetni. Végül a liberálisok

Az amerikai Függetlenségi Nyilatkozat eszmei befolyása letagadhatatlanul érződik rajta, hatása azonban sokkal nagyobb lett, mint az amerikai mintáé.¹⁰⁷ Condorcet „Az amerikai forradalom hatása Európára” című értekezésében először foglalja össze az emberi jogok egyetemességén alapuló alkotmányos berendezkedés elveit. „Az Államokat alkotó emberek olyan közjogi kódexet alkottak, melynek alapja egyedül az értelem és az igazság, s az emberi jogokat a konföderált államok békében és háborúban egyaránt tiszteletben tartják.”¹⁰⁸ Európa országaitól Észak-Amerika nagyon messze volt, az amerikai polgári jogokat egy függetlenségi nyilatkozat fogalmazta meg, így tulajdonképpen ez egy nép nemzeti törekvéseinek kifejezését jelentette. A francia nemzetgyűlés ezzel ellentétben nem külső támadás hatása alatt cselekedett, hanem monarchiájának sokszázados fennállását kívánta megdönteni. Ezek ráadásul olyan országban történtek, ahol a feudális rendeknek is évszázados hagyományaik voltak. Ezért lett a francia Déclaration des droits de l’homme et du Citoyen az egész európai szárazföldön az antifeudális küzdelmek mintaképe.

A 11. cikkely persze magában hord egy elvileg és a történelmi gyakorlatban egyaránt feloldhatatlan ellentmondást: egyszerre kell kimondania a szabadságot a sokszázados kööttségek rendszerével szemben, ugyanakkor azonban – mint azóta is minden idevágó törvénynek – valamiféle biztosítékot is kell képeznie a szabadsággal való visszaéléssel szemben.¹⁰⁹ Ezért a szabadság meghirdetését mindjárt kiegészítették, amely „a törvény által meghatározott esetekben” figyelmeztet a visszaélések elkerülésére. Ez a két kijelentés teljesen ellentétes, „mindenki szabadon”, ugyanakkor korlátozza is a vélemények szabad kinyilvánítását.

Ezt a dilemmát azóta sem tudta feloldani egyetlen törvénykezés sem, mint ahogy a forradalmak előtti gondolkodók sem. Milton „minden szabadságjog közt elsőnek” a közlés és vitatkozás szabadságát óhajtotta 1644-ben, s a francia enciklopédisták által oly előszeretettel átvett elvet fejtette ki, mely szerint nem a hatalomnak kell elnémítania a téves véleményt, hanem az „igazsággal való cáfolás a legjobb és legbiztosabb elnémítás”,¹¹⁰ de tíz évvel később Cromwell protektorátusa alatt „egy ideig maga látta el a köztársaság hivatalos lapja, a

elvi valósultak meg. A 11. cikkely De la Rochefoucault megfogalmazásában került be a Nyilatkozatba. In: Vollständiges Tagebuch der merwürdigsten Begebenheiten und Revolutionen in Paris, Paris, 1789. 77.

¹⁰⁷ A hatás egyébként is kölcsönös. Az angol példát is közvetítő Montesquieu nagy befolyást gyakorolt az amerikai forradalom vezetőire. In: Arendt, Hannah, Essai sur la Révolution Arendt, Gallimard, Paris, 1990. 346.

¹⁰⁸ De l’influence de la Révolution de l’Amérique sur l’Europe. In: Condorcet, Jean-Antoine-Nicolas de, Oeuvres complètes de Condorcet... (publiées par Mme M.-L.-S. de Condorcet, avec le concours de A.-A. Barbier, Cabanis et Garat). 11. vol. Brunswick, Vieweg; Paris, Heinrichs, 1804. 265.

¹⁰⁹ Fekete Sándor, Sajtó és szabadság: fejezetek a forradalmak történetéből, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1986. 26.

¹¹⁰ Milton, John, Milton az angol forradalom tükre: válogatás prózai írásaiból (ford. Dávidházi Péter et al.), Gondolat, Budapest, 1975. 86.

Mercurius Politicus cenzori tisztét”.¹¹¹ Montesquieu nem jutott hatalmi helyzetbe, de már idézett, a Miltonéhoz oly hasonló elvét, mely szerint „kell hogy mindenki azt írhasssa, amit gondol”, ugyanabban a mondatban így toldotta meg egy intelligenciával: egy szabad államban az állampolgár mindazt mondhatná és írhatná, „amit a törvények kifejezetten nem tiltanak meg...”¹¹² Desmoulin, cikkével lángolóan kiállt a sajtószabadság mellett: „Eszteje teljes joggal gúnyolódunk az angolok állítólagos szabadságán, mert hiszen nincs meg a korlátlan sajtószabadságuk; ma azonban hol az a jóhiszemű ember, aki sajtószabadság dolgában Franciaországot Angliához merészelné hasonlítani? Nézzék csak, hogy a Morning Chronicle mily merészen támadja Pittet és a hadműveleteket! Ki az a hírlapíró Franciaországban, aki leleplezni merészelné bizottságaink, tábornokaink, valamint a jakobinusok, a miniszterek és a kömmün balfogásait, ahogyan az ellenzék szellőzteti a brit kormányét? És én, aki francia vagyok, én, Camille Desmoulin ne lennék éppoly szabad, mint egy angol hírlapíró...!”¹¹³ A dokumentumgyűjtemény véleménye szerint Desmoulin „demagóg módon a már megszilárdult angol polgári parlamentáris rendszer liberalizmusát állította szembe a franciaországi politikai gyakorlattal”.¹¹⁴

3.1.3. Viták az emberi jogokról

Az „Emberi és Polgári Jogok deklarációja” számos vitát váltott ki a kortársak között.¹¹⁵ A viták a következő századokban sem enyhültek. A Nyilatkozattal kapcsolatban elsősorban azt szokták hangsúlyozni, hogy csak az elvek kinyilatkoztatását tartalmazza, nincs kényszerítő erő. Selon Esmein véleménye szerint „a deklarációnak csak morális, tanító jellege van”.¹¹⁶ Az Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozatának jogi értékét azonban senki nem vonja kétségbe, hiszen a legtöbb elv, amit a nyilatkozat tartalmaz, még a mai alkotmányokban is fellelhető.¹¹⁷

A kortársak szemléletmódjában a legmeghatározóbb eltérés az amerikai és a francia forradalom megítélésében alakult ki. Edmund Burke, a whig politikus a XVIII. századi politikai pamfletjében elég élesen kritizálta az okmányt. Fő érve, hogy Amerika 1776-ban csupán azokat a jogokat követelte magának, amelyeket az angolok már 1688-ban kivívtak maguknak, míg a franciáknál a forradalom deklarációjával semmi biztosat nem tudtak társadalmuk számára biztosítani, valamint arra sem volt biztosíték, hogy a lerombolt régi

¹¹¹ Milton, John, John Milton válogatott költői művei (ford. Jánosházy György et al.), Európa, Budapest, 1978. 465.

¹¹² Fekete: i. m. 28.

¹¹³ Desmoulin: A jakobinus diktatúra bírálata In: Vadász Sándor (1967): i. m. 156.

¹¹⁴ U. o. 155.

¹¹⁵ Paine, Thomas, Az ember jogai (ford. Pap Mária), Osiris, Budapest, 1995. 38.

¹¹⁶ Bastid: i. m. 156.

¹¹⁷ U. o. 161.

társadalmi rendnél, a létrehozott új rend jobb lesz. Burke abszolút helyteleníti ezeknek az elveknek a deklarációját „úgy vélem - írta -, hogy alkotmányunknak köszönhetjük szerencsés állapotunkat, de együttesen az egésznek, nem pedig külön valamelyik részének, nagymértékben annak, amit megőriztünk és számtalanszor felülvizsgáltunk a megújítások alkalmával, de annak is, amit átalakítottunk és hozzátettünk. Népünknek van mire fordítania igazán hazafias, szabad és független szellemét - például arra, hogy megvédelmezze a háborgástól azt, amije van.”¹¹⁸ Összességében az a véleménye: „Egészítsük ki, ha úgy tetszik, de tartsuk meg, amit őseink ránk hagytak, s a brit alkotmány szilárd talaján állva elégedjünk meg azzal, hogy megcsodáljuk, de ne próbáljuk meg követni a francia aeronautákat kétségbeesett repülésükben”.¹¹⁹

Thomas Paine például műveiben mindig is szenvedélyesen támogatta az emberi jogokat.¹²⁰ „Az Ember jogai” című nagysikerű válasziratában így reagál Burke művére: „Burke úr a tőle megszokott szégyentelenséggel az emberi jogok nyilatkozatát mocskolja, amelyet a francia Nemzetgyűlés adott ki olyan alapként, amelyre Franciaország alkotmányának épülnie kell. Az ember jogairól szóló kopott papírfoszlányoknak nevezi.”¹²¹ Elismeri Burke azon szemléletét, hogy az angol és a francia forradalom gyökereiben különböznek egymástól, de hozzáteszi, hogy az amerikai forradalom nem hasonlítható össze az angollal, hiszen az amerikaiak csak a régi intézményrendszert felszámoló emberjogi küzdelmet folytattak. Szerinte Franciaországban a forradalommal, és az emberi jogok deklarációjával sikerült meghaladni a feudalizmus születési előjogokon alapuló rendszerét. „Legyen ez a hatalmas emlékmű, melyet a szabadságnak emeltek, intő jel az elnyomóknak, és példa az elnyomottaknak.”¹²²

Bentham elismeri, hogy „a természet az embert két szuverén úr - a fájdalom és az élvezet - kormányzata alá helyezte. Egyedül az ő dolguk kijelölni, mit kell tennünk, csakúgy, mint meghatározni, hogy mit fogunk tenni” - fogalmazta meg a hasznosság elvét.¹²³ Az egyik legfontosabb kérdés amelyen gondolkodik, hogy a szabadsághoz és a boldoguláshoz való jog valóban a természet általi adomány és jog-e vagy pusztán a társadalomszervezésről folyó

¹¹⁸ Burke, Edmund, Töprengések a francia forradalomról (ford. Kontler László), Atlantisz, Budapest, 1990. 357.

¹¹⁹ U. o. 357.

¹²⁰ Paine 1792 szeptemberében érkezett Párizsba, hogy tiszteletbeli francia állampolgárként és „Pas de Calais” képviselőként elfoglalja a helyét a Konventben. Köztársasági politikus hírében állt, nézeteit Franciaországban jól ismerték részben a „Köztársasági kiáltvány”-ból és a „La Républicain” című laphoz írt cikkeiből (Republican Proclamation és To the Authors of „Le Républicain”), részben pedig korábbi műveinek és különösen „Az emberi jogok”-nak a fordításaiból. In: Kovács József, Az író és forradalmár Thomas Paine, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1983. 120.

¹²¹ U. o. 38.

¹²² Paine: i. m. 87.

¹²³ Márkus György, Brit moralisták a XVIII. században, Gondolat, Budapest, 1977. 680.

politikai gondolkodás racionális és tudatos terméke. Végül is a természetjogot nem lehet bizonyítani. A gyakorlat pedig nem igazolja az emberi jogok tanának az érvényesülését.

A Nyilatkozat következő ellentmondása az, hogy látszólag a néphez szól, mégis a burzsoáziára jellemző jegyeket tartalmaz. Ez a liberális alkotmány tele van „megszorításokkal”, „fenntartásokkal”, „feltételekkel”, amelyek erősen korlátozzák az emberek jogait.¹²⁴ Mirabeau meg is állapítja ezt a *Courrier de Provence* 31. számában. „Az emberi jogok egyszerű nyilatkozata, amely alkalmazható minden korszakra, minden népre, a földgolyó minden erkölcsi és földrajzi szélességi fokára, kétségtelenül nagy és gyönyörű gondolat; de azt hiszem, mielőtt ilyen nemesen gondolkodnánk más nemzetek javára, jó lenne előbb, ha nem is lerakni, de legalább tisztázni saját boldogságunk alapjait... Tapasztalni fogjuk, hogy valahányszor a Nemzetgyűlés egy lépést fog tenni az ember jogai érvényesítésében, meg fog döbenni, mennyire vissza tud élni velük az állampolgár. Gyakran éppen a bölcsesség fogja eltúlozni őket. Ez a magyarázata a számos megszorításnak, az aprólékos fenntartásoknak, az összes lehetséges cikkelyekre vonatkozó, gondosan kidolgozott feltételeknek. E megszorítások, fenntartások, feltételek majdnem mindenütt kötelességekkel helyettesítik a jogokat, béklyókkal a szabadságot, s azáltal, hogy nem is egy tekintetben a legkisebb részleteket illetően is meg fogják kötni a törvényhozás kezét, nem a természet szabad emberét, hanem a polgári állam által gúzsba kötött embert állítják majd elénk.”¹²⁵

¹²⁴ Soboul (1999): i. m.

¹²⁵ U. o. 137.

3.2. Az 1791-es alkotmány

Az Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozatában a szabadságot az egyenlőséggel kapcsolták össze. Ez az egyenlőség azonban csupán elvi kinyilatkoztatás volt, hiszen inkább az arisztokrácia megdöntését és a kiváltságosok megszüntetését valósította meg. 1790 nyarán már egyértelmű volt, hogy módosításokra lesz szükség. 1791 augusztusában megkezdődött a vita a végleges szöveg megalkotása körül, a tervezetet augusztus 5-én Thouret mutatta be.¹²⁶ Az alkotmányt végül szeptember 3-án szavazták meg. Az uralkodó szeptember 13-án fogadta el, és 14-én felesküdt rá. Az Alkotmányozó Nemzetgyűlés a forradalmat az alkotmány elfogadásával kívánta lezárni. Hét fejezet és 209 cikkely alkotja. Az alkotmány két részből áll. Az első részt a „Francia Alkotmány” elnevezésű rész követte. Kimondta, hogy az állami főhatalom (szuverenitás) a nemzeté, amelyet nem gyakorolhat közvetlenül, hanem csak képviselő útján.¹²⁷ Az alkotmány 1. cikkelye a deklarációt vette át, a 2. a közigazgatás területi beosztásáról, valamint a polgárok (citoyens) státusáról rendelkezett, a 3. pedig az egységes, oszthatatlan, elidegeníthetetlen nemzeti szuverenitásról szólt, melynek letéteményese a nemzetgyűlés, más néven a törvényhozó testület (Assemblée nationale, Corps législatif) és a király.

3.2.1. Az alkotmányt előkészítő törvények és tervezetek

A testület már az alkotmány megfogalmazása előtt több alapvető jelentőségű törvényt hozott. 1789. október 1-én a hatalommegosztásról (Acte constitutionnel sur les pouvoirs publics), december 22-én a választásokról és a helyi közigazgatásról (Loi sur les élections et sur les administrations départementales), 1790. február 26-án a département-beosztásról, január 13-án/február 18-án az ingóadóról, amely a napszámbérek megállapításáról is rendelkezett, június 11-én a köztisztviselők, július 6-án pedig a katonák választójogáról. 1791. július 14-én meghirdetett La Chapelier-féle törvény büntetés terhe mellett megtiltott minden szakmai szervezkedést és sztrájkot: „Ugyanazon helyzetű és foglalkozású polgárok, olyan vállalkozók, akiknek működő üzletük van, bármilyen mesterségű munkások, ha a jövőben összegyűlnek, nem nevezhetnek ki sem elnököt, sem titkárt, sem pedig elöljárót, nem készíthetnek tagnyilvántartó jegyzéket, nem hozhatnak határozatokat, nem foglalhatják pontokban közös érdekeiket kifejező követeléseiket...”.¹²⁸ Ezek némi módosítással beépültek az 1791-es alkotmányba.

¹²⁶ Bodineau, Pierre - Michel Verpeaux, Histoire constitutionnelle de la France, PUF, Paris, 2000. 15.

¹²⁷ Gönczi Katalin– Horváth Pál (et al.), Egyetemes jogtörténet, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1997. 341.

¹²⁸ A Le Chapelier törvény In: Vadász (1967): i. m. 60.

Az alkotmány a külkapcsolatok kérdéséről 1790. május 22-én döntött. A Nemzetgyűlés alkotmányos cikkelyként kijelentette:

„I. cikkely: A háború és béke kérdése a népé, a háborút csak a Nemzetgyűlés nyilatkozata döntheti el, a király csak javasolhatja.¹²⁹

II. cikkely: Az alkotmány a határok védelmét a királynak adja. Csak a király létesíthet külpolitikai kapcsolatokat külfölddel, irányíthatja a tárgyalásokat, illetve őt illeti meg az a jog, hogy a szárazföldi és tengeri erőket szétossza, ahogy jónak látja, s szabályozhatja irányításukat, ahogy jónak látja.

III. cikkely: Ha egy csatlós ország árulóvá válik, a királynak haladéktalanul jelentenie kell a törvényhozó testületnek.

IV. cikkely: Ha miniszterelnök követ el az árulást, hazaárulási pert kell indítani ellene. A francia nemzet lemond minden hódító célú háborúról, és nem veti be haderőit egyetlen nép szabadsága ellen sem.

V. cikkely: Ha a törvényhozó testület sürgősen tartja a háborút, akkor a végrehajtó hatalom embereinek mindent meg kell tenni, hogy elkerüljék azt.

VI. cikkely: Minden hadüzenetet e szavakkal kell kezdeni: A franciák királya részéről, a nemzet nevében.

VII. cikkely: Háború alatt a Törvényhozó testület átveszi a végrehajtó hatalom azon jogát, hogy a békéről tárgyalhat.

VIII. cikkely: Ha a háború véget ér a Törvényhozó hatalom szabja meg meddig maradnak a csapatok.

IX. cikkely: A király feladata elkészíteni és aláírni minden külső hatalommal valamennyi béke-, kereskedelmi-, szövetségi szerződést és más egyezményeket, amelyet az állam javára szükségesnek talál, s melyeket a törvényhozó gyűlés ratifikál.”¹³⁰ A háború fenti problémájával kapcsolatban három dolgot kell megvizsgálnunk. Az első maga a hadüzenet, a második a hadviselés ára, a harmadik a hadvezetés módja. A francia alkotmány azoknak adja ezeket a jogokat, akiknek a költséget meg kell fizetniük, és ez az egység csak a nemzetben lehet. A hadvezetés módját pedig a végrehajtó hatalomra bízza.

Tovább rendelkeztek arról is, hogy: „I. cikkely: Minden hatalom a néptől és csakis a néptől ered.

¹²⁹ Amikor a Nemzetgyűlés a hadüzenet és a békekötés jogának kérdéséről vitatkozott, Anglia népe igen nagy érdeklődést tanúsított az esemény iránt, és nagyon meg volt elégedve a döntéssel. Elvként ez éppúgy érvényes az egyik országra, mint egy másikra. In: Paine: i. m. 51.

¹³⁰ Décret du 22 mai 1790. In: Godechot, Jacques, La pensée révolutionnaire en France et en Europe, 1780-1799, Armand Colin Editeur, Paris, 1964. 120-121.

II. cikkely: A francia kormány monarchikus: nincs a törvény felett álló hatalom, a király is csak általa uralkodik és csak ezek szellemében követelhet engedelmisséget.

III. cikkely: A Nemzetgyűlés elismerte és kihirdette, mint a francia monarchia alapját, hogy a király személye szent és sérthetetlen és a trón feloszthatatlan, a korona a primogenitúra alapján az uralkodó családjában férfiágon örökletes, a nők és utódaik állandó és teljes kizárásával, a lemondást figyelmen kívül hagyva.

IV. cikkely: A Nemzetgyűlés állandó.

V. cikkely: A Nemzetgyűlés egykamarás.

VI. cikkely: Minden országgyűlési ciklus két éves.

VII. cikkely: Minden országgyűlési ciklusban kötelező a tagok teljes cseréje.

VIII. cikkely: A törvényhozó hatalom a Nemzetgyűlés kezében van, aki azt így gyakorolja:

IX. cikkely: A törvényhozó hatalom intézkedése csak akkor törvény, ha azt a társadalom szabadon és törvényesen megválasztott képviselői hozzák és az uralkodó ellenjegyzi.

X. cikkely: A király a hozzájárulását visszautasíthatja.

XI. cikkely: A királynak csak felfüggesztő vétőjoga van.

XII. cikkely: A második körben csak a törvény által előírtat követelheti.

XIII. cikkely: A király felhívhatja a Nemzetgyűlés figyelmét egy esetleges törvény megvitatására, de a törvény előterjesztése kizárólagosan a nép képviselőinek a joga.

XIV. cikkely: A hivatalok létrehozása és eltörlése csak a király által ellenjegyzett Nemzetgyűlési cselekedet lehet.

XV. cikkely: Semmilyen természetes, pénzbeli adó vagy hozzájárulás nem hozható, semmilyen direkt vagy indirekt kölcsön nem eszközölhető ki, csak a Nemzetgyűlés határozatával.

XVI. cikkely: A legfelsőbb végrehajtó hatalom a király kezében van.

XVII. cikkely: A végrehajtó hatalom nem hozhat törvényeket, csak a törvény szellemében olyan kiegészítést, amellyel figyelmeztet vagy követeli a törvény betartását.

XVIII. cikkely: A miniszterek és a végrehajtó hatalom tisztviselői a felelősek megyék anyagi javainak helyes felhasználásáról, és a törvénysértésekért, de a király semmilyen parancsát nem kell végrehajtani, csak ha őfelsége aláírta és egy megyei hatóság ellenjegyezte.

XIX. cikkely: A király és a törvényhozó hatalom nem gyakorolhat bírói hatalmat, de a bírászkodás a király nevében folyik, az általa felállított bíróságokon, az alkotmány elveit követve és a törvény által előírt normák betartásával.”¹³¹

¹³¹ Articles de constitution In: Roberts – Hardman: i. m. 1. vol. 173-174.

3.2.2. Az alkotmány bevezető része

Az alkotmány bevezető része, „Az alkotmány által garantált alapvető rendelkezések” (Disposition fondamentales garanties par la Constitution) címet viseli. Az alkotmánynak ez a része egyrészt megismételte az 1789-es deklaráció rendelkezéseit, más vonatkozásokban kiegészítette azokat. Az alkotmány itt rendelkezett a szociális jogokról, így például az elhagyott gyermekeknek a köz által történő neveltetéséről, a rokkantak segítéséről, közmunkákról azoknak a munkaképtelen polgároknak a számára, akik nem tudnak magukról gondoskodni, ingyenes közoktatás szervezése a minden ember számára szükséges ismeretek megszerzésének biztosítása érdekében. „Meg fogják állapítani és szervezni a közsegély létesítményét az elhagyott gyermekek felnevelésére, a rokkant szegények támogatására s olyan egészséges szegények munkáival való ellátásra, akik nem tudnak munkát szerezni. Meg fogják alapítani és szervezni minden állampolgár számára egységes közoktatást, amely valamennyi ember számára nélkülözhetetlen oktatást ingyen fogja végezni, s melynek létesítményei egyenletesen lesznek elosztva a királyság felosztásának megfelelően.”¹³² Az alkotmánynak ezek a rendelkezései közvetlenül alkalmazható jogszabályok voltak, szemben a deklarációval, amelyet sokan csak elvi kinyilatkoztatásnak tekintettek.

Az alkotmányt előkészítő bizottság, amikor javaslatot tett arra, hogy az alkotmány elejére helyezték az emberi jogokról szóló deklarációt, egyben javasolta az alkotmány egész szerkezetének meghatározását. Ebben az esetben a Nyilatkozatot követő fejezetek határozták volna meg a királyság alapelveit, a nemzet, a király és az állampolgárok jogait, majd ezt követték volna az államszervezet egyes intézményei. Ez a szerkezet azt bizonyította, hogy az emberi jogokról szóló deklaráció valóban csak természetjogi elveket foglalta volna magában. Július 14-én, még a Bastille ostromáról szóló hírek beérkezése előtt rendelkeztek arról, hogy a kidolgozandó alkotmány magába foglalja-e egy deklarációt az emberi jogokról. Vitás maradt azonban, hogy ez a deklaráció az alkotmány elejére vagy a végére kerüljön. Az alkotmány élén álló deklarációtól a természetes, minden embert megillető jogok összefoglalását várták, míg az alkotmány végére tervezett deklarációnak elvileg tükröznie kellett volna ezeknek a jogoknak az alkotmányi, illetve jogi szabályozását.¹³³ Ezzel azonban még egyáltalán nem zárult le az alkotmányt megelőzően, a deklaráció szükségessége körüli vita. A kérdésre többször is visszatértek és egyre élesebb határ húzódott azok között, akik teljesen új alkotmányt kívántak adni Franciaországnak és azok között, akik egyszerűen csak írásba

¹³² Az 1791-es alkotmány: I. rész: az alkotmány által garantált alapvető rendelkezések. In: Hahner (1999): i. m. 117.

¹³³ Kovács István – Szabó Imre, Az emberi jogok dokumentumokban, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1980. 56.

kívánták foglalni (egyben a Nemzetgyűlés által alaptörvény formájában megerősíteni) az addig is létező régi rendszer elveit. Egyetértettek a deklaráció szükségességével, abban a kidolgozandó alkotmány elvi alapját látták. Mintegy munkaokmánynak kívánták tekinteni, aminek tartalma csak az alkotmány elfogadóira, a képviselőkre tartozik. Ezért szükségtelennek tartották annak nyilvánosságra hozatalát. Teljesen elegendő, ha a közönség már csak abban a formájában ismeri meg a nagy elveket, ahogyan az a törvényeiken keresztül konkrét jogokká formálódtak. „Conservons les principes pour nous, qui faisons les lois et hatons nous de donner aux autres les conséquences, qui sont les lois elles memes” - indítványozta a javaslat előterjesztője.”¹³⁴

3.2.3. A törvényhozó hatalom

A legfőbb államhatalmi szerv a 745 tagból álló, egykamarás, két évre választott és a király által fel nem osztható illetve el nem napolható Törvényhozó Nemzetgyűlésé.¹³⁵ Ez a testület kezdeményezte és szavazta meg a törvényeket, rendelkezett a közpénzekről, és a királlyal közösen gyakorolta a hadüzenet és békekötés jogait. „Mindössze hétszáznegyvenöt törvényhozó – vélekedik Robespierre – egy ekkora birodalomban! akik a fegyveres közhatalom befolyásától övezve vitakoznak és rendelkeznek számtalan kedvezményről és állásról, valamint az állampolgárok jegyzékéről, melyen legalább harmincöt millióan szerepelnek. S íme ez a hatalom minden egyes ülésen érvényesíti óriási erejét, mindama álcás arisztokraták segítségével, akik a polgári megbízhatóság köntösében próbálnak szavazatokat kicsikarni a nemzettől...”¹³⁶

A képviselők közül 83-at a megyékben és Párizsban választották meg. A mandátumokat három tényező szerint mintegy harmadolva osztotta szét az alkotmány a megyék között: 247-et a területnagyság, 249-et a lakosság lélekszáma és 249-et a teljesített egyenesadók arányában. Egy megyének így 9 képviselője lehetett, de ez nem minden esetben valósult meg, hiszen ha a terület nagyjából átlagos és azonos nagyságú volt is, a lakosság száma és az adó mértéke már lényegesen eltérhetett.

A Törvényhozó Nemzetgyűlés képviselői május első hétfőjén ültek össze, és a korelnök irányításával ideiglenes gyűlést alkottak. Amint a háromszázhetvenhárom képviselőt igazolták, létrehozták a Törvényhozó Nemzetgyűlést, elnököt, alelnököt, titkárokat

¹³⁴ U. o. 57.

¹³⁵ Fontos garancia volt a majdnem 200 évig rendi gyűlés nélküli Franciaországban, annak kimondása, hogy a király nem oszthatja fel a törvényhozást. Az uralkodó nem részesült a törvényhozó hatalomból, csupán felhívhatta a törvényhozó testületet, hogy vegyen fontolóra valamilyen kérdést.

¹³⁶ Ama rendeletek visszavonásának szükségességéről, melyek az állampolgári jogok gyakorlását pénzdóhoz, illetőleg meghatározott számú munkanaphoz kötik. In: Robespierre (1988): i. m. 81.

választottak, és megkezdték a rájuk bízott feladatok ellátását. Ha a megjelent képviselők száma egész májusban háromszázhetvenhárom alatt maradt, a gyűlés egyetlen törvényt sem hozhatott. Május utolsó napján létrehozták a Törvényhozó Nemzetgyűlést, és a képviselők a nép nevében megesküdtek arra, hogy „minden erejükkel fenntartják a királyságnak az Alkotmányozó Nemzetgyűlés által az 1789-es, 1790-es és 1791-es években elkészített alkotmányát, a törvényhozási ülésszak idején semmit sem javasolnak vagy fogadnak el, ami ellentétes vele, és teljesen hűek lesznek a nemzethez, a törvényhez és a királyhoz.”¹³⁷

Saját elhatározásából ült össze, nyilvánosan tanácskoztak, maguk döntöttek üléseinek a helyéről, idejéről, ülésszakainak időtartamáról, és arról, hogy tevékenységének 30 mérföldes körzetében állomásozhatnak-e katonák vagy sem. A király minden évben megnyithatta az ülésszakot, és javaslatot tehetett olyan témák megvitatására, amit ő fontosnak tartott. Tagjai mandátumuk lejárta után sem fogadhatnak el a végrehajtó hatalomtól semmilyen kinevezést és mentelmi jogban részesültek.¹³⁸

Hatáskörük igen kiterjedt volt. Megillette őket a törvényalkotás joga, bár ennek gyakorlásában a király némileg korlátozta. Teljhatalommal rendelkeztek a pénzügyek terén, ellenőrizték a közigazgatást és kérdőre vonhatták, és vád alá helyezhették a minisztereket. A hadsereggel kapcsolatos kérdésekben (bérezés, létszám, szervezet) is döntési joguk volt. Jelentős befolyást gyakoroltak a külügyekre, ennek értelmében a nemzetközi szerződések csak a jóváhagyásukkal voltak érvényesek.

Az 1791. évi szeptember 3-i alkotmány az alkotmány revízióját vagy módosítását igen bonyolult eljáráshoz kötötte. Három egymást követő Törvényhozó Gyűlésnek kellett egybehangzóan elhatároznia az alkotmány módosítását ahhoz, hogy összehívhassák a módosítás elfogadására alkalmas speciális Alkotmánymódosító Gyűlést. A felülvizsgáló gyűlés tagjainak esküt kellett tennie, hogy „kizárólag arról tanácskoznak, amit a három megelőző törvényhozás egységesen kijelölt a számukra, hogy más téren mindent megtesznek a királyságnak az Alkotmányozó Nemzetgyűlés által 1789-ben, 1790-ben és 1791-ben elkészített alkotmányának fenntartására, és teljesen hűek maradnak a nemzethez, a törvényhez, és a királyhoz.”¹³⁹ Emellett az alkotmány előírta, hogy az Alkotmányozó Gyűlés megbízatásának lejártát követő két Törvényhozó Gyűlés nem javasolhat módosítást. Ez a bonyolult eljárás gyakorlatilag lehetetlenné tette az alkotmánymódosítás lehetőségét.

¹³⁷ Az 1791-es alkotmány: III. rész, I. fejezet, ötödik szekció: a Törvényhozó Nemzetgyűlés képviselőinek. In: Hahner (1999): i. m. 122.

¹³⁸ Eljárás csak akkor indulhatott ellenük, ha erre a Törvényhozó testület által kijelölt bíróság engedélyt adott.

¹³⁹ Az 1791-es alkotmány: VII. rész: az alkotmányos határozatok módosításáról. In: Hahner (1999): i. m. 137.

3.2.4. Végrehajtó hatalom

A végrehajtó hatalom letéteményese a király maradt, akinek címét az október 8-i dekrétum a „Roi de France”-ról azaz Franciaország királyáról, „Roi des Français-re”, azaz franciák királyára változtatta. Október 10-én az Alkotmányozó Nemzetgyűlés a következőképpen állapította meg a király címét: „Lajos, a franciák Isten kegyelméből és az állam alkotmányos törvényeiből való királya.”¹⁴⁰ Az alkotmány a király személyét szentnek és sérthetetlennek nyilvánította, alkotmányos védelme csak olyan esetekben szűnhetett meg, hogy „ha a király elhagyja a királyságot, és a törvényhozó testület felhívására nem tér haza a kiáltványban meghatározott időtartamon belül, ami nem lehet rövidebb hat hónapnál, ezzel lemond királyságáról. Az időt attól a naptól kell számítani, amikor a törvényhozó testület közzéteszi üléseinek helyét a kiáltványt; a miniszterek pedig saját felelősségük terhe alatt fogják működtetni a végrehajtó hatalmat, melynek gyakorlását kiveszik a hiányzó király kezéből.”¹⁴¹ Trónra lépésekor az uralkodónak esküt kellett tennie a nemzetnek, hogy „hűséges marad a nemzethez és a törvényhez, minden ráruházott hatalmával fenntartja az Alkotmányozó Nemzetgyűlés által az 1789-es, 1790-es és az 1791-es években elkészített alkotmányt, és végrehajtja törvényeit”, valamint esküt tett arra is, hogy „ha a törvényhozó testület nem ülészik, a király kiáltványban teszi közzé ezt az esküt, s megígéri, hogy megismétli, amin a törvényhozó testület összeült”.¹⁴² 1789. november 9-én megszavazott cikkely a törvények előterjesztésére, szentesítésére és kihirdetésük formájára vonatkoztak. A király egyetértését minden egyes dekrétumra vonatkozóan a következő formulával kellett jelezni: „A király elfogadja és végrehajtja”, a felfüggesztő elutasítást pedig így kellett megfogalmazni: „A király meg fogja vizsgálni”.¹⁴³ Az uralkodó jogkörét megpróbálták a lehető legszűkebbre korlátozni, de vigyáztak arra is, hogy a népi törekvések megakadályozására legyen eszköze. Az ország első közigazgatási és katonai tisztviselőjének számított, évi tiszteletdíjban részesült, melyből udvartartását fedezhette.

A trónt az uralkodó férfiágon az elsőszülöttség rendje szerint örökölte. Az alkotmány rendelkezett a régensség intézményéről is. Ennek értelmében kimondta, hogy amíg a király be nem tölti tizennyolcadik életévét, kiskorúnak számít és ennek ideje alatt a királynak régense van. A régens a trónöröklési rend szerint a király legközelebbi rokonságához tartozó, huszonötödik életévét betöltött, francia személy. Az alkotmány értelmében, ha a kiskorú

¹⁴⁰ Soboul (1999): i. m. 140.

¹⁴¹ Az 1791-es alkotmány: III. rész, II. fejezet, első szekció: a királyságról és a királyról. In: Hahner (1999): i. m. 123.

¹⁴² U. o. 122.

¹⁴³ U. o. 128.

királynak nincs olyan rokona, aki megfelelné a feltételeknek, akkor „valamennyi kerület elektorai egyéni szavazással és a szavazatok abszolút többségével megválasztanak egy kerületben lakó és választható állampolgárt, aki a választási jegyzőkönyvvel speciális megbízást kap, hogy a legjobb lelkiismerete szerint megválassza azt a polgárt, akit a legméltóbbnak talál, hogy a királyság régense legyen.”¹⁴⁴ A régens csak akkor kezdhetett meg tevékenységét, ha esküt tett, hogy „hűséges lesz a nemzethez, a törvényhez és a királyhoz, hogy mindazon hatalommal, amelyet a királyra bízta, s amelyet ő gyakorolhat a király kiskorúsága idején, fenntartja az alkotmányt, ahogyan azt az Alkotmányozó Nemzetgyűlés az 1789-es, 1790-es és 1791-es években létrehozta, és végrehajtja a törvényeket.”¹⁴⁵

A szabályok közül ki kell emelnünk azt a fontos elemet, hogy az államforma monarchikus maradt, azonban a király hatalma alkotmányosan korlátozva volt. A király nem vehetett részt a törvények előkészítésében, maga nem kezdeményezhetett törvényt. A nemzetgyűlést nem napolhatta el és nem oszthatta föl. Magas rangú katonai és polgári tisztségviselőket nevezhetett ki, köztük a hat minisztert, akik részt vehettek a Nemzetgyűlés ülésein, felszólalhattak, kötelesek válaszolni a hozzájuk intézett kérdésekre. Legfelsőbb szinten a király ellenőrizte a közigazgatási szervek munkáit. A harmadik hatalmi ágra, a bírászkodásra is megszűnt a befolyásolási lehetősége, különösen a bírák választására és a büntetőbírászkodásban az angol mintájú esküdszéki rendszer bevezetésére.¹⁴⁶

3.2.5. Az igazságszolgáltatás

Az igazságszolgáltatás megújult, ami abban nyilvánult meg, hogy megtörtént a bírászkodás és a közigazgatás tudatos szétválasztása. A bírói hatalmat az aktív polgárok, illetve magasabb szinten az elektorok által választott bírák és esküdszékek kezébe tették le. Az ancien régime számtalan bírászkodási formáját megszüntették. A perrendtartást minden polgár számára egyelővé tették, és az új igazságügyi szervek szem előtt tartották az egyéni szabadság védelmét, így például, akit elfogtak, annak az ügyét legalább huszonnégy órán belül ki kellett vizsgálni. A ügyeket nyilvánosan tárgyalták, és minden polgár számára biztosították a törvényes védelmet. Kisebb perértékű polgári perekben 50 livre-ig fellebbezés nélkül, 100 livre-ig első fokon a kantononként szervezett békebíróság járt el, a nagyobb polgári perek eldöntése pedig a legalább 5 évi joggyakorlattal rendelkező jogászok közül 6 évre választott

¹⁴⁴ U. o. 124.

¹⁴⁵ U. o. 124.

¹⁴⁶ Ha az 1791-es alkotmány hosszabb ideig maradt volna érvényben, akkor az angol parlamentarizmus mintájára alakulhatott volna át. In: Bodineau - Verpeaux: i. m. 18.

kerületi bíróság hatáskörébe tartozott, amelytől 1000 livre-nél nagyobb perértékű perekben egy másik kerületi bírósághoz lehetett fellebbezni.¹⁴⁷

Az igazságügyi hatalom csúcsán az 1790. november 27-i törvény által létesített Semmítőszék (tribunal de cassation) állt. A második legfontosabb pedig a Nemzeti Főtörvényszék (haute-cour nationale) volt, amely miniszterek és vezető állású hivatalnokok bűnügyeit, valamint az állam elleni bűncselekményeket bírálta el. Az esküdtszékekre alapozott büntetőbíráskodásról az 1791. január 20/február 25-i törvény rendelkezett (tribunaux criminels), és ezt egészítette ki - immáron az alkotmány nyomán - az 1791. szeptember 16/19-i törvény a bűnvádi eljárásról (sur la procédure criminelle), a vele egyidejűleg kibocsátott utasítással.¹⁴⁸ A bírósági szervezet súlypontját a polgári ügyekben eljáró kerületi törvényszékek (tribunal) jelentették. A törvényszék elnöke az első helyen megválasztott, vagy a legidősebb bíró volt. Minden kantonban és városban egy vagy több békebíró (juges de paix dans) tevékenykedett, amelynek számát a törvényhozó hatalom határozta meg. A büntetőbíráskodás az angolszász mintára bevezetett esküdtszék intézményén alapult, melyet vád- és ítéelő esküdtszék formájában az 1790. április 30/augusztus 24-i törvény vezetett be megye-szinten.¹⁴⁹ A békebírákat és ülnökeiket a kanton aktív polgárai választói ösgyűléseiken két évre választották, a választhatóság feltételei a megyei és kerületi tanácsosokétól 30 éves életkori határban tértek el. Az ítéelő bírák választása az elektorok megyebeli választói gyűlésén történt, az alkotmányozó nemzetgyűlés ugyanis 1790. május 7-én elvetette azt a bizottsági javaslatot mely szerint minden bírói státusra három személyt választottak volna, s közülük nevezte volna ki a király az egyiküket.¹⁵⁰ A bírákat hat évre választották, a polgári és büntető ügyekben egyaránt eljáró semmítőszék bírói testületét négyévente újraválasztották. Ez a választás is az elektorok hatáskörébe tartozott. A megyéket két csoportba osztották, s egymás után hol az egyik, hol a másik csoport elektori testületei választottak egy-egy tagot megyénként e 42 tagú legfelsőbb bírói testületbe.¹⁵¹ A bírák alapján véve elmozdíthatatlanok voltak, csupán büntetőítélettel lehetett őket megfosztani állásuktól. Kivételes főbírósként, államellenes bűncselekményekben járt el.

¹⁴⁷ Gönczi – Horváth (et. al): i. m. 343.

¹⁴⁸ Ruzsoly József, *Európa alkotmánytörténete: előadások és tanulmányok középkori és újkori intézményekről*, Püski, Budapest, 2005. 271.

¹⁴⁹ U. o. 271.

¹⁵⁰ U. o. 271.

¹⁵¹ U. o. 271.

3.2.6. A választási rendszer

Az 1791. évi alkotmány éppen legjelentősebb politikai joguk, a választójog tekintetében teljes jogú polgárokra (aktív polgárok) és nem teljes jogú polgárokra (passzív polgárok) osztotta Franciaországot.¹⁵² Aktív polgároknak csak azokat tekintette, akik francia állampolgároknak születtek, meghatározott időn át ugyanabban a városban, vagy járásban laktak, legalább három napi munkabérnek megfelelő egyenes adót fizettek, nem álltak házi uralom alatt, tagként felvételt nyertek a nemzetőrségbe, letették az állampolgári esküt és betöltötték 25. életévüket. . A választási cenzus bevezetése ellen Robespierre 1790. január 25-én a Nemzet Gyűlésben így érvelt: „Egyenlők-e az emberek jogaikban, hogyha kizárólag az egyik rész adja a törvényhozás és más nyilvános intézmények tagjait, míg a másik rész mindeme jogaiktól megvan fosztva?...Pedig ilyen természetellenes megkülönböztetéseket állapítanak meg ama rendek, amelyek a választás feltételeit olyképpen határozzák meg, hogy a polgárok szavazóképesek, vagy nem...mindezek a határozatok alkotmányellenesek és kinyilatkoztatással ellentétesek. Mondhatjuk-e ezek után, hogy az emberek egyedül erényeik és tehetségeik különbözősége szerint minden nyilvános tisztséget betölthetnek?...S kérдем végül, szuverén-e a nemzet, hogyha az egyénektől, akik a nemzetet alkotják, a politikai jogokat, melyek a szuverenitást kifejezik elrabolják?...Mivé lenne az önök alkotmánya? Valóságos arisztokráciává...”¹⁵³

Az aktív és passzív állampolgárok közötti megkülönböztetés jogi megalkotását Sieyész dolgozta ki és az lényegében az ember és polgár jogainak szembeállítására építette. Azt a megoldást javasolta, hogy Franciaország több mint 40 000 községét 20-30 községből álló választói körzetekre kell felosztani.¹⁵⁴ Szerinte minden államban kialakultak bizonyos, általánosan elfogadott korlátozások, mind a választójogra, mind a válaszhatóságra, így például „a törvény megállapíthat egy bizonyos kort, ami alatt senki sem lehet alkalmas arra, hogy polgártársait képviselje, függetlenül attól, hogy az ilyen intézkedést jónak vagy rossznak ítéljük...az is általános, hogy a csavargók és koldusok nem tisztelhetők meg a nép politikai jogaival. De vajon elképzelhető-e, hogy helyet foglaljon-e a nemzet képviselői között egy házi cseléd, vagy bárki, aki függ az ő gazdájától, vagy egy olyan külföldi, aki nem kapott

¹⁵² A választójog ebben a korban elég széleskörű volt, de ettől még az állampolgári, egyetemes és a politikai jogok megkülönböztetésén alapult. Nem véletlen, hogy Robespierre a nép védőjeként szerzett hírnevet a cenzusos elektori rendszer kritikájára alapozva. In: Furet, François, A francia forradalom története (ford. Pócz Erzsébet), Osiris, Budapest, 1999. 107.

¹⁵³ Robespierre beszéde. Franciaország első nemzetgyűlésében, 1790. január 25-én. In: Maximilien Robespierre, Az általános választójog a francia forradalomban: Robespierre beszéde, Fried és Krakauer, Budapest, 1897. 4-5.

¹⁵⁴ Kovács – Szabó: i. m. 61.

állampolgárságot.”¹⁵⁵ Ebből is látszik, hogy a vagyoni különbségek és ezek hatása a választói jogosultságra természetesnek tartotta. „Azok a dolgok, amelyekben a polgárok különböznek, nem érintik állampolgári minőségüket. A tulajdon és foglalkozásbeli egyenlőtlenségek ugyanolyanok, mint a kor, a nem, a természet stb. egyenlőtlenségek.”¹⁵⁶ Ezek a kijelentések tulajdonképpen a polgárság aktív és passzív polgárok közötti megkülönböztetését jelentette. Sieyès alkotmánybizottsági előterjesztésében az emberi jogokat (*droits naturels et civils*) passzív jogoknak fogta fel míg a politikai jogokat aktív jogoknak tekintette. A passzív jogok elvileg minden embert megilletnek, mindenki igényelheti a társadalom védelmét, de nincs mindenkinek joga arra, hogy aktív részt vállaljon a közhatalom, az állam kialakításában és működésében. Ez utóbbiak közé sorolja az idegeneket, a gyermekeket, a nőket (legalábbis jelenlegi helyzetükben), továbbá azokat, akik nem járulnak hozzá a közintézmények fenntartásához. Az alkotmány a passzív jogokat sem terjesztette ki mindenkire, rendelkezései ugyanis nem vonatkoztak a gyarmatok lakosságára. Így a gyarmatokon változatlanul fennmaradt a rabszolgaság intézménye. A rabszolgaság eltörlését végül is csak a jakobinus diktatúra mondotta ki.

Az Alkotmányozó Nemzetgyűlés választójogi törvénye következtében a politikai jogokat valójában egy kisebbség tartotta kézben és csak a tulajdonosoknak biztosított választójogot és az állampolgárokat két kategóriába sorolta.¹⁵⁷ A Nyilatkozat elismerte, hogy minden állampolgárnak joga van részt venni a törvények meghozatalában, így ezzel a joggal mindkét csoport rendelkezett. A passzív polgárokat, akik nem rendelkeztek tulajdonnal, kizárták a választójogból. Ezzel körülbelül hárommillió franciát fosztottak meg a szavazati jogától. A másik kategóriába az aktív polgárok tartoztak. Ez a több mint négymillió ember elsőfokú gyűléseket tartott, ahol megválasztotta a községi hatóságokat és az elektorokat. Az elektorok választói gyűléseket alkottak, amelyek megyeszékhelyeken ültek össze, és feladatuk a nemzetgyűlési képviselők megválasztása. A Nemzetgyűlés demokratikus ellenzéke tiltakozott a törvény ellen. „Minden polgárnak, bármilyen legyen is, joga van arra, hogy a képviselet bármely fokára igényt tartson – mondta Robespierre a Nemzetgyűlés 1789. október 22-i ülésén. - Ez felel meg leginkább az Önök által proklamált Jogok Nyilatkozatának, amelynek értelmében nincs helye semmiféle megkülönböztetésnek, semmiféle kiváltságnak, semmiféle kivételnek. Az alkotmány megállapítja, hogy a szuverenitás forrása a nép, a nép minden egyede. Minden egyénnek joga van tehát részt venni a törvény megalkotásában, amely köti őt,

¹⁵⁵ Sieyès, Emmanuel - Joseph André Morellet, *Qu'est-ce que le tiers état? précédé de l'essai sur les privilèges.* Chez A, Corréard, 1822. 90.

¹⁵⁶ U. o.: 91.

¹⁵⁷ Soboul (1999): i. m. 137.

s a közügyek igazgatásában, hiszen ezek az ő közügyei; vagy pedig nem igaz az, hogy jogilag minden ember egyenlő, hogy minden ember állampolgár.”¹⁵⁸ Radikális nézeteivel Robespierre csaknem egyedül maradt. A sajtóban egyedül Marat hangoztatott hasonló, ekkor még szélsőségesen demokratikusnak számító nézeteket.

Marat a L'Ami du Peuple 1789. november 18-i számában rámutatott, milyen gyászos következményekkel jár ez a választási rendszer a plebejus osztályokra, és ellenállásra szólította azokat: „Azzal, hogy a képviselő foka arányos lett az egyenes adó nagyságával, az ország a gazdagok kezébe került. A szegények sorsa, akiket mindig leigáznak, mindig alávetnek, mindig elnyomnak, sohasem javulhat meg békés eszközökkel. Ez kézzelfoghatóan bizonyítja, milyen befolyása van a vagyonnak a törvényekre. Egyébként a törvényeknek csak addig van hatalmuk, amíg a népek hajlandók alávetni magukat nekik; s ahogyan széttörték a nemesség igáját, szét fogják vetni a gazdagságét is.”¹⁵⁹

Desmoulins nem kevésbé élesen foglalt állást a Révolutions de France et de Brabant 3. számában: „Végül is, mit akartok mondani ezzel a kifejezéssel, amelyet oly sokszor emlegettek: aktív polgár? Azok az aktív polgárok, akik bevették a Bastille-t, akik megművelik a földet, míg az egyház és az udvar semmittevői, hatalmas uradalmaik ellenére, csak élősdű növények, hasonlatosan a ti evangéliumotoknak ahhoz a fájához, amely nem hoz gyümölcsöt, s amelyet tűzre kell vetni.”¹⁶⁰

3.2.7. A közigazgatás

A forradalmi átalakulás nyomán alkotmányosan tudatosan elválasztották a közigazgatást az igazságszolgáltatástól. Ennek megfelelően a kialakuló francia közigazgatás egyetlen szerve sem láthatott el az igazságszolgáltatás körébe sorolt tevékenységet, viszont az igazságszolgáltatás sem kaphatott semmilyen a közigazgatás működési körébe sorolt feladatot.

Az Alkotmányozó Nemzetgyűlés arra törekedett, hogy a forradalom előtti áttekinthetetlen területi beosztást, egy egyenlően és lépcsőzetesen kialakított közigazgatási szervezettel váltsa föl.¹⁶¹ 1789. november 3-án Thouret geometrikus felosztási tervvel állt elő: eszerint Franciaországot egyenként 320 négyzetmérföld területű megyékre osztották volna, a

¹⁵⁸ U. o. 138.

¹⁵⁹ U. o. 138.

¹⁶⁰ U. o. 138.

¹⁶¹ A forradalom előtt a közigazgatás szakágai és a bíraskodás számára más területi egységeket alakítottak ki úgy, hogy nem szüntettek meg minden szervezeti rendszert, hanem fölé vagy mellé újat alakítottak ki, hogy azután majd azt is átszervezzék. In: Ruszoly: i. m. 266.

megyéket pedig kilenc, egyenként 36 négyzetmérföld területű községre.¹⁶² Mirabeau azonban nem értett egyet ezzel az elképzeléssel, és azt javasolta, hogy vegyék jobban figyelembe a hagyományokat és a történelmet: „A valóságon és tényeken alapuló, a helyi viszonyokhoz és körülményekhez alkalmazkodó felosztást szeretnék, nem pedig egy matematikai felosztást, melynek megvalósítása lehetetlen. Olyan felosztást szeretnék, amelynek célja nem egyedül egy arányos képviselőlet biztosítása, hanem az is, hogy összehangolt közreműködést biztosítson.”¹⁶³ Az 1790. január 15-i dekrétum értelmében az országot 83, megközelítőleg azonos nagyságú megyére (département), ezt 574 kerületre (district) osztják, melyek 4730 kantonra (canton) tagolódtak, ezek pedig mintegy 44 000 községet fogtak össze.¹⁶⁴ Ennek értelmében az 1791-es alkotmány kimondja, hogy „a királyság egy és oszthatatlan: területe nyolcvanhárom megyére, minden megye kerületekre, minden kerület kantonokra oszlik”.¹⁶⁵

A helyi közigazgatás szervezetét az 1789. december 14-i törvény határozta meg. Egy-egy község aktív polgárai két évre választották meg a község főtanácsát. A főtanács előkelőkből áll. . A kanton aktív polgárai a kanton székhelyén egy vagy több „ösgyűlésen” választották meg elektoraikat, az első 100 választóra 1-et, utána minden 50-150 választóra 1-1-et.¹⁶⁶ Csak a 4000-nél nagyobb lakosságlétszámú városok szavazói választhattak településükön, saját ösgyűlésükön elektorokat.¹⁶⁷ A megyegyűlésen került sor a kerületek és a megyék testületi szerveinek megválasztására, melyek minden szinten a helyi ügyekben döntő tanácsra (conseil) és a végrehajtó direktóriumra (directoire) tagolódtak, egymáshoz viszonyított számú tagsággal. A megyetanács évente egy ülészakot tartott (4-6 heti időtartamban), az általa kétéves mandátummal választott 8 tagú direktórium viszont permanensen ülésezett. A kerületekben (arrondissements) hasonló volt a helyzet, csak ott a testületek tagsága éppen feleannyi volt. Mind a két szinten volt egy-egy választott ügyvezető (syndicus), ám neki csak tanácskozási joga volt. Valamennyi tanács- és direktórium ülés az 1792. augusztus 2-i törvény nyomán nyilvánossá vált. Tanácstagokká azok az aktív polgárok voltak választhatók, akik évi egyenes adója legalább 10 napszámbernek felelt meg. Képviselővé csak a szavazatok abszolút többségével volt egy jelölt megválasztható. Minden elektor annyi szavazatot adhatott le, ahány képviselő a megyét megillette, egy jelöltre csak egy szavazatot lehetett adni.

¹⁶² Soboul (1999): i. m. 147.

¹⁶³ Az 1791-es alkotmány: II. rész, I. cikkely: A királyság felosztásáról és az állampolgárok állapotáról. In: Hahner (1999): i. m. 117.

¹⁶⁴ Ruzsoly: i. m. 269.

¹⁶⁵ Az 1791-es alkotmány: II. rész, I. cikkely: A királyság felosztásáról és az állampolgárok állapotáról. In: Hahner (1999): i. m. 117.

¹⁶⁶ Ruzsoly: i. m. 268.

¹⁶⁷ Ruzsoly: i. m. 268.

3.3. 1793-as alkotmány

A Francia Királyság 1791. szeptember 3-i, úgyszólván „örök időkre” tervezett alkotmánya még egy évig sem volt hatályban. Az 1792. augusztus 10-i „második forradalom” nyomására felfüggesztették a királyi hatalmat. „Minden dolog – mondja Robespierre – lehet törvénytelen, éppolyan törvénytelenek, mint maga a forradalom, mint a trón megdöntése és a Bastille lerombolása, éppoly törvénytelen, mint maga a szabadság... polgártársak, forradalmat szeretnétek forradalom nélkül?”¹⁶⁸ 1792 augusztusától a határok megtartása érdekében a franciák minden eszközt jogosnak tekintettek, még a terrort is. Az *Esprit de la Révolution* XIV. fejezetében Saint-Just még a zsarnokságot is helyeslően említi: „Ezek az írók és szónokok megalkottak egy cenzúrát, mely az értelemnek és csaknem mindig az igazságnak zsarnoksága lett...”¹⁶⁹ Ezzel a történelmi pillanattal Franciaország, amely 1789-ben az ancien régime megdöntésekor meghagyta az uralkodót, szakított a monarchikus államformával, és új célokat tűzött ki maga elé. A király pere és a háborúk kérdése jelentősen megosztotta a jakobinusokat és a girondistákat. Az „általános” választás eredményeként hatalomra került Konvent, 1792. szeptember 20-án ült össze és 21-én kimondta, hogy „Qu’il ne peut y avoir de Constitution que celle qui est acceptée par le Peuple. Que les personnes et les propriétés sont sous la sauvegarde de la Nation”, tehát „nem ismer el olyan alkotmányt, amelyet nem a nép fogadott el, a személyek és tulajdonuk a Nemzet védelme alatt állnak”.¹⁷⁰ A következő napon pedig „a Nemzeti Konvent egyhangúan kimondta, hogy a királyságot felszámolták Franciaországban”¹⁷¹ (La Convention nationale décrète à l’unanimité que la royauté est abolie en France), amely egyben az új államforma a köztársaság kikiáltását jelentette. Ezzel kezdetét vette az I. Köztársaság. 1792. szeptember 25-én kimondták, hogy „a Francia Köztársaság egy és oszthatatlan” (La Française est une et indivisible) és a szuverén nép gyakorolja az állami főhatalmat. Az alkotmányt 1793 augusztusában ünnepélyesen törvénybe iktatták, amelyet a nép is elfogadott, érvénybe lépését azonban a háború végéig felfüggesztették.¹⁷² Valójában a jakobinus alkotmány soha nem lépett hatályba. Több mint egy évszázadon át ez az alkotmány

¹⁶⁸ Robespierre 1792. november 5-én. In: Ludassy Mária, „Valóra váltjuk a filozófia ígétét”, Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1972. 202.

¹⁶⁹ Megjegyzendő, hogy az ifjú forradalmár első teoretikus munkája még egy Montesquieu-i alkotmányos monarchistára enged következtetni, talán azért is volt megjelenésekor oly nagy sikere. In: Saint-Just, Louis de, *Théorie politique. Textes établis et commentés par Alain Liénard*, Paris, Editions du Seuil, 1976. 110.

¹⁷⁰ Az 1793-as alkotmány: Az 1792. szeptember 21-ei határozat. In: *Constitution de l’An I – Premi re République – 24 juin 1793*, <http://www.conseil-constitutionnel.fr/textes/constitu.htm>, letöltve: 2009. 11. 14.; Hahner (1999): i. m. 316.

¹⁷¹ Az 1793-as alkotmány: Az 1792. szeptember 21-22-ei határozat. In: U. o. 316.

¹⁷² Június 10-én olvasták fel a Konventben, és 24-én szavazták meg. Júliusban egy népszavazás (amelytől a társadalom többsége távol maradt) 1 801 918 szavazattal, 11 610 ellenében hatályba léptették a törvényt. A Konvent 1793. augusztus 10-én ünnepélyesen törvénybe iktatta az új alkotmányt. In: U. o. 316.

testesítette meg a legdemokratikusabb polgári alkotmányt. A szocialista jogirodalom egyébként ezt az alkotmányt az úgynevezett átmeneti alkotmányok első, kezdetleges megjelenési formájának tartja, jelezve ezzel, hogy az alkotmánynak számos rendelkezése van, mely közvetlenül szolgálja a dolgozó osztályok érdekeit is.¹⁷³

A Konvent (1792. szeptember 21. - 1795. október 26.) első feladatának tekintette a köztársasági alkotmány kidolgozását így alkotmányelőkészítő bizottságot alakított (1792. szeptember 29.).¹⁷⁴ Az Alkotmányozó Tanácsot 1792. október 11-én nevezték ki, amelyben a girondisták túlsúlyban voltak (Condorcet, Sieyès). Az 1793. évi alkotmány előkészítése során tovább erősödött az egyetemesség, az egész emberiség számára iránymutató tételek megfogalmazásának igénye. A Konvent 1792. október 19-én külön határozatban hívta fel „a szabadság és egyenlőség barátait Franciaországban és az egész világon”, hogy közöljék véleményüket, javaslataikat az új alkotmányt illetően.¹⁷⁵ A szakirodalom - az 1793. évi alkotmány előkészítésének időszakából - több mint 300 tervezetet és javaslatot tart nyilván. Ezeknek azonban csak töredéke maradt fenn.

A Forradalmi Törvényszéket 1793. március 10-én állították fel. Hiába figyelmeztette a Gironde a polgárságot a diktatúra veszélyeire, a Konvent március 10-én elhatározta a fellebbezési és semmítő eljárási lehetőséget kizáró különleges bíróság felállítását, „amely ítélni fog minden ellenforradalmi cselekmény ügyében, minden olyan merénylet ügyében, amely a szabadság, az egyenlőség, a köztársaság egysége és oszthatatlansága, az állam belső és külső biztonsága ellen irányul, és minden olyan összeesküvés ügyében, amelynek célja a királyság visszaállítása”.¹⁷⁶ A Közjóléti Bizottságot április 5-én és 6-án hozták létre, amely kilenc, havonta cserélhető Konvent-tagból állt, titkosan tanácskozott, és az volt a feladata, hogy ellenőrizze és gyorsítsa az ideiglenes Végrehajtó Tanács munkáját. Robespierre 1793. május 8-án a Jakobinus Klubban mondta: „A szabadságot kell megmenteniük! Proklamálják a szabadság jogait, és vessék latba minden energiájukat! Itt van a sans-culotte-ok hatalmas tömege, tiszták és erőteljesek, nem hagyhatják oda munkájukat, gondoskodjanak róla, uraim, hogy a gazdagok fizessék őket!”¹⁷⁷ A Gironde bukása után elfogadott jakobinus alkotmány

¹⁷³ Az átmeneti alkotmányok jellegzetessége egyébként, hogy elvileg segíthetik olyan demokratikus állami és társadalmi rend kialakítását, melynek keretei között kibontakozhat a dolgozók hatalmához vezető viszonylag békés átmenet. Általában ide sorolják az 1919. évi weimari, az 1931 Spanyol Köztársasági, továbbá az 1947 évi francia és az 1947. évi olasz alkotmányt, valamint ezek történelmi őseként az 1793. évi jakobinus alkotmányt. In: Kovács – Szabó: i. m. 63.

¹⁷⁴ Az alkotmányelőkészítő bizottság 9 tagja között egyetlen jakobinus volt. Danton, aki 1792. augusztus 10. után igazságügyi miniszterként működött, de facto azonban a kormány vezetője volt. A girondista Condorcet irányította az alkotmányelőkészítő bizottság munkáját. In: U. o. 64.

¹⁷⁵ U. o. 64.

¹⁷⁶ Soboul (1999): i. m. 208.

¹⁷⁷ U. o. 210.

sok mindent átvett Condorcet tervezetéből (így a liberális szabadságjogok teljességét, a sajtó-, szólás- és vallásszabadságot, az önkényes letartóztatás tilalmát stb.), de lényegesen rövidebb és kevésbé radikálisabb volt, mint a Robespierre-féle deklaráció, mely mindenekelőtt a tulajdonjog közérdekből történő korlátozásának kimondásával került szembe a filozófus ultraliberális eszméivel. 1793. június 24-én fogadták el, amelyet Hérault de Séchelles terjesztett be, 7 millió választópolgár közül 2 millióan elfogadták.¹⁷⁸ „Szívünk - jelenti ki július 3-án a Konventben az egyik szekció képviselője -, tökéletes összhangban a tiétekkel, előre szentesítette az Alkotmány megingathatatlan elveit”.¹⁷⁹

3.3.1. Az alkotmányt előkészítő legfontosabb tervezetek

A konvent működésének első hónapjaiban a király perét tárgyalta, így az alkotmány kérdésével csak később kezdtek foglalkozni. A vita márciusban és áprilisban kezdődött. 1793. február 15-én terjesztette be Condorcet 433. cikkelyből álló hatalmas alkotmánytervezetét, amelyet Thomas Paine-nel „közösén” készített el, a Konventben ekkor már girondista tervezetként szerepelt.¹⁸⁰ „Sem a francia alkotmányt, de még magát az emberi jogok deklarációját sem szabad akképpen bemutatni a polgároknak, - kezdte Condorcet az alkotmánytervezetének bemutatását - miként égből leszállt táblákat, melyeket csak imádni kell, és csak csodálni szabad.”¹⁸¹ „Mi olyan alkotmányt akarunk - folytatta az alkotmányozással kapcsolatban -, amelynek elvei kizárólag az ember természetes jogain alapulnak, melyek megelőznek minden társadalmi intézményt. Természetesnek hívjuk e jogokat, mivel az ember természetéből származnak, mivel ama pillanattól kezdve, hogy létezik egy érzékelésre és gondolkodásra képes lény, aki erkölcsi eszmékkel bír, szükségszerű következményként adódik, hogy természetes jogait élvezheti, és ezektől jogsértés nélkül nem lehet megfosztani.”¹⁸² A Condorcet-féle tervezet központjában szólás-, sajtó-, gyülekezési szabadság, az elnyomással szembeni ellenállás joga állt. A szabadságjogok legfontosabbika a vélemény- és szólásszabadság korlátlanúsága: „ez nem csupán a polgárok lelkiismereti és

¹⁷⁸ Bodineau - Verpeaux: i. m. 22.

¹⁷⁹ Soboul, Albert, Népi mozgalom és forradalmi kormány Franciaországban, 1793-1794, Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1983. 51.

¹⁸⁰ Condorcet, Jean-Antoine-Nicolas de, Az emberi szellem fejlődésének vázlatos története (ford. Pödör László), Budapest, Gondolat Kiadó, 1986. 24. Vö. Az alkotmányelőkészítő bizottságot Condorcet uralta, aki alig engedett beleszólást másoknak. De még az alkotmánytervezetének megfogalmazása is annyira egyéni jelleget mutat, hogy Paine közreműködését kizártnak tekinthetjük. Abban a kérdésben azonban nyilvánvalóan egyetértettek, hogy az alkotmány szövegének elfogadásától a szerintük anarchikus állapotok megszűnését várták, és abban bíztak, hogy a bekövetkező változások kiiktatja a forradalmi baloldalt, és véglegesíti a rendet és a törvényességet. Tulajdonképpen Condorcet és nem Paine volt az, aki a Konventben 1793 februárjától kezdve mindenáron el akarta fogadtatni az alkotmánytervezetét. In: Kovács József: i. m. 155.

¹⁸¹ Ludassy Mária, Az ész államáig és tovább... Gyorsuló idő, Budapest, 1978. 46.

¹⁸² Lettre d'un bourgeois de New-Heaven. In: Condorcet (1804): i. m. 12. vol. 19.

vallásszabadságának záloga, hanem a közéletben való aktív állampolgári részvétel alapja. Amerika példája, ahol minden, az ember boldogságát érintő kérdést mindenki szabadon vitathat, Európában is az előítéletek lerombolásához vezethet” - írja Condorcet.¹⁸³ Nem tartja helyesnek a „toleranciával” való megelégedést: ha valamit eltűr az államhatalom az feltételezi, hogy akár el nem tűrni is joga volna, de a szellemi szférában csak szabadságról szólhatunk: „Egyetlen dogma kultusza kedves az amerikaiaknak, a tolerancia dogmájáé, ám pontosabb, ha azt mondjuk, a szabadságé, mivel egy nép számára, amely kizárólag az értelemnek engedelmeskedik, maga a tolerancia kifejezés is az emberi méltóság megsértésének tűnhet.”¹⁸⁴ Condorcet elsőként tiltakozott, mikor girondista barátai betiltották Marat lapját, a Nép barátját, illetve a Király barátját. „Én nem olvasom sem a Nép barátja, sem a Király barátja című lapokat. Mondották nékem, hogy az első néha igaztalanul a forradalom ellenségei közé sorol, nem érdekel, ahogy azon ocsmány rágalmak sem, melyekkel a másik mocskol. Amikor a rendőrség betiltotta e lapokat, egyaránt tiltakoztam. Nem az a kérdés, hogy a betiltott mű jó vagy rossz, hanem az, hogy rendőrségi betiltásuk az Emberi Jogok Nyilatkozatának megsértését jelenti, ami megengedhetetlen támadás a szabadság ellen.”¹⁸⁵ Condorcet ezekkel a kijelentésekkel már előrevetíti a forradalomnak a legnagyobb ellentmondását: meg akarják védeni a szabadság vívmányait, és ennek az az ára, hogy ezeket a vívmányokat maga a forradalom számolja fel, köztük is első helyen a sajtó szabadságát, annak védelmezőivel együtt.

Még inkább szembekerült Condorcet a jakobinusokkal a terror szükségességének kérdésében. Mathiez így írt a terrorról: „Olyan vádlottak ügyét is egybeolvasztották, akik azelőtt sohasem látták egymást. A foglyok közé küldött besúgók folyton és találmásra állígtatták össze az állítólagos összeesküvők névsorát. ... Ez a féktelen öldöklés felébresztette a közvélemény lelkiismeretét.”¹⁸⁶ Saint-Just a terror kiterjesztésének dogmáját adta elő a konventben, 1793. október 10-én: „Semmiféle felvirágzást nem remélhetünk addig, amíg a szabadság utolsó ellensége még lélegzik. Nemcsak az árulókat kell megbüntetniük, hanem még a közömbösöket is; mindenkit meg kell büntetni, aki passzív marad köztársaságunkban és semmit sem tesz érte. A terror megszabadíthat bennünket a monarchiától és az arisztokráciától, de mi lesz az ellenszere a korrupciónak?.. Az intézmények. Ebben senki sem

¹⁸³ Ludassy Mária, Elhiszem, mert ésszerű: tanulmányok az angol és francia felvilágosodás koráról, Osiris, Budapest, 1999. 154.

¹⁸⁴ Condorcet (1084): i. m. 11. vol. 286.

¹⁸⁵ Le patriote français, 1791. július 31. In: Ludassy (1999): i. m. 158.

¹⁸⁶ Mathiez, Albert, A francia forradalom (ford. Mihályi Gábor), Budapest, 1957. 518.

kétértelmű; azt hisszük mindent megtettünk azzal, hogy van kormánygépezetünk...”¹⁸⁷ Condorcet 1793-as tervezetének további központi kérdése a jogbiztonság és a szabadság fenntartásának garanciája volt: épp ezért külön paragrafus mondja ki a retroaktivitás (a visszaható hatály) tilalmát: „Ez az ítélet veszedelmes precedenssé válhat: semmiféle hatalmas érdek, semmiféle rendkívüli körülmény nem követelheti, hogy egy olyan alapelvet, mint a halálbüntetés elfogadhatatlansága, feladjunk, hogy a szabadság szent zálogát, a polgárok individuális jogbiztonságát gyöngítsük. Ha egyetlen kivételt is megengedünk a jogi normák megsértésére, többé senki sem lehet biztonságban abban a köztársaságban, melyet a jogtalanság törvényé tétel árán mentettek meg: „mi a garancia arra, hogy holnap nem követelnek ugyanilyen kivételes rendszabályt egy rivális pártvezér, egy tehetsége miatt tisztelt tudós, nagy tekintélyű filozófus, hírneves költő ellenében?”¹⁸⁸ Ha azt vesszük alapul, hogy melyek egy működőképes jogállam alapjai, akkor Condorcet tervezete, átfogó biztonsági garanciáival bírt.

Az 1793-as alkotmányvitában Condorcet a parlamentáris rendszer demokratikus továbbfejlesztésének tervével állt elő, amely azonban kevésbé bizonyult forradalminak, mint Robespierre és Saint-Just tervezetei. „Ugyanazok az emberek – kommentálja Condorcet „A francia polgárokhoz az új alkotmányról” című munkájában az eseményeket -, akik szünet nélkül hízelegnek a népnek, annak nagyságát és csalhatatlanságát dicsérvén, most, mikor a nép valóságos jogainak gyakorlásáról lenne szó, már mint ostoba állatsordáról beszélnek a népről, melyre nem lehet rábízni a szent népjogok gyakorlását. A népjog elveiről szónokolnak, de amit a nép nem neki engedelmeskedik, hanem saját belátása szerint cselekszik, meglepődve hallhatjuk vissza ajkaikról az arisztokratizmus felháborító maximáit.”¹⁸⁹ Condorcet az Emberi Jogok Nyilatkozatában a tulajdonjogot a szabadság, egyenlőség és biztonság mellett alapvető természetes jognak tekinti: „Óriási különbség van a polgároknak a törvény által elismert jogegyenlősége és a valóságos élvezetek egyenlősége között, azon egyenlőség, melyet politikai intézmények biztosításának, és individuumok közt meglévő tényleges egyenlőség között.”¹⁹⁰ Condorcet alkotmánytervezetében a locke-i liberális hagyomány szellemének megfelelően a tulajdonra vonatkozó passzusai a következők:

„XVIII: A tulajdonjog abban áll, hogy minden ember szabadon rendelkezhet javaival, szorgalma gyümölcsével.

¹⁸⁷ Saint-Just (1969): i. m. 123., 239.

¹⁸⁸ Sur le jugement de Louis. In: Condorcet (1804): i. m. 17. vol. 29.

¹⁸⁹ Ludassy (1978): i. m. 52.

¹⁹⁰ Ludassy (1978): i. m. 58-59.

XIX: Semmiféle munka, kereskedés, ipari vagy mezőgazdasági tevékenység nem tiltható meg; minden termék előállítás, eladása, szállítása teljesen szabad kell, hogy legyen.

XXI. Senkit sem lehet megfosztani tulajdona legkisebb részétől sem beleegyezése nélkül, hacsak kivételes közérdek nem követeli meg, s akkor is a törvény által megszabott igazságos kártalanítás fejében.” a gazdagok jogainak deklarálásának nevezte.”¹⁹¹

Robespierre 1793-as tervezete az emberi jogokról nem a forradalmi terror emblemikus alakját jelenítette meg, hanem a demokrácia ideológusát. „Kétségkívül nem kellett forradalom ahhoz, hogy megtudja a világ: a vagyonok végletes aránytalansága rengeteg baj és bűn forrása, mindazonáltal meggyőződésünk, hogy a javak egyenlősége az ábrándok világába tartozik.”¹⁹² Az 1793-as alkotmány az előkészítés állapotában volt, amikor 1793. április 24-én Robespierre nagy beszédet mondott „A Jogok Nyilatkozatáról”: „Először néhány olyan pontot javasolnék, amely a tulajdonelmélet teljessé tételéhez szükséges. Ezek a szavak senkit sem kívánnak megriasztani: nyomorult lelkek, kik csak az aranyat becsülik, nem akarok hozzányúlni értékeitekhez, bármily tisztátalan legyen is eredetük.”¹⁹³ Ellenfeleinek azt vetette a szemükre, hogy olyan tervezetet készítettek, amelyik a lehető legnagyobb szabadságot biztosította volna a tulajdonnal való visszaélésnek, azonban egyetlen szóval sem indokolta meg ennek törvényességét, s ennek következtében nem az emberek többségének, hanem a gazdagoknak, a harácsolóknak és az üzérkedőknek készült. A jakobinusok vezére a következő alapelvek elfogadását ajánlotta: minden polgártársnak joga van a tulajdonra, a javaknak arra a részére, amelyet neki a törvény biztosít; a tulajdonhoz való jogot csakis a más jogainak tiszteletben tartására vonatkozó kötelezettség korlátozza; nem szabad károkat okozni a felebarátaink biztonságának, szabadságának, létezésének és tulajdonának. Végül javasolta annak az elvnek a kimondását, hogy minden birtoklás, minden kereskedés, amelyik megsérti ezt az elvet, tiltott és erkölcstelen. Ezek az elvek valósultak meg az 1793-as alkotmányban. Robespierre-nél a megélhetéshez való jog kerül a tradicionális tulajdonjog helyébe, amelyet a hatalmi visszaélések lehetőségeire hivatkozva, Condorcet teljes mértékben elutasított. Robespierre szerint a tulajdonjog - történelmi jog és mint ilyen a történelem újabb fordulatai által korlátozható: „Kérdezzetek csak meg egy rabszolga-kereskedőt, mi is a tulajdon; ő rámutat a hosszú koporsóra, melyet hajónak nevez, ahová élőhalott embereket zsúfolt össze vasra verve, s így szól: Íme, a tulajdonaim, fejenként ennyiért és ennyiért vásároltam őket. Kérdezzetek meg egy nemesurat, akinek földjei vannak, meg jobbágysai, s aki, miután

¹⁹¹ Plan de constitution. Projet de Déclaration des droits naturels, civilis et politiques des hommes. In: Condorcet (1804): i. m. 8. vol. 275-276.

¹⁹² Az emberi jogok új nyilatkozatáról. 1793. április 24. In: Robespierre (1988): i. m. 336.

¹⁹³ Fehér: i. m. 193.

elveszítette azokat, azt hiszi, vége a világnak; többé-kevésbé hasonló nézeteket vallana a tulajdonról.”¹⁹⁴ Az emberi jogok olyan nyilatkozata, mely megfelel a tulajdonjog társadalmi korlátozásának szükségességéről, „nem az emberi jogok nyilatkozata, hanem a gazdagoké.”¹⁹⁵ Természetes jognak tekintette a munkához való jogot és ennek egyenes konzekvenciájaként a közsegélyhez való jogot minden olyan esetben, ha valaki önhibáján kívül marad munka nélkül. A munkához való jog e korai megfogalmazása magában foglalja a munkakötelességet.¹⁹⁶ Ezek a gondolatok erőteljesen befolyásolták a deklaráció szövegének alakulását, a deklarációtervezet demokratikus hangvétele mellett: „VI. cikkely: A tulajdon az a jog, amelynek birtokában minden állampolgár élvezheti a javak azon részét, és rendelkezhet is vele, melyet a törvény biztosít számára.

VII. cikkely: A tulajdon jogát, mint minden más jogot, az a kötelesség korlátozza, hogy tiszteletben kell tartani mások jogait.

XIX. cikkely: Minden szabad államban főleg a köz- és egyéni szabadságot kell védelmeznie a kormányon lévők hatalmával való visszaélésektől. Kártékony minden olyan intézmény, amelyik nem feltételezi eleve, hogy a nép jó, a tisztségviselő pedig korrumpálható.

XXIV. Minden állampolgár vallásos tisztelettel köteles engedelmeskedni a tisztségviselőknek meg a kormány megbízottjainak, mivel ők a törvény szervei vagy végrehajtói.”¹⁹⁷ „Az ember boldogságra és szabadságra született, - 1793. május 10-én így nyitja meg az alkotmányról mondott nagy beszédét - és mindenütt rabszolga és szerencsétlen. A társadalom célja jogainak megerősítése és létének tökéletesítése... küldetések teljesítése végett pontosan az ellenkezőjét kell tenni mindannak, ami előttetek létezett.”¹⁹⁸ Meg kell még említeni, hogy alkotmánya deklarációja mellett számos más helyén is foglalkozik az állampolgárok jogaival. Így pl. az igazságszolgáltatás szervezetéről rendelkező fejezetében külön is intézkedik a büntetőeljárás néhány, az alapvető jogokat is érintő garanciális eleméről. A tervezet összességében párhuzamban van a forradalom kezdeti szakaszával. Legfőbb értékek továbbra is a szabadság és élet azonosak az 1789-es Deklarációban vallottakkal. A jogok megfogalmazása döntő áttörés volt a demokratikus jogok történetében: megjelenik az általános választójog. Ez garantálja az alapvető emberi és állampolgári jogokat, beleértve a gyülekezési és szólásszabadságot, amelynek része a nyomtatott formában történő véleménynyilvánítás szabadsága is. A 1793-as Nyilatkozat „szociális demokráciát” hirdetett

¹⁹⁴ Robespierre (1988): i. m. 337.

¹⁹⁵ Condorcet tervezetét nevezik így. In: Robespierre (1988): i. m. 337.

¹⁹⁶ Saint-Just „Köztársasági intézményeiben” ez már alapvető előírás: „Az kell, hogy mindenki dolgozzék és senki se dúskáljon.” In: Saint-Just (1969): i. m. 245.

¹⁹⁷ Robespierre (1988): i. m. 341-344.

¹⁹⁸ U. o. 348.

meg abban az értelemben, hogy a tulajdont társadalmi intézménynek nyilvánítja. Ezen szociális jogok jóval népszerűbbek voltak 1793 tavaszán, mint a filozófus fontoskodónak tűnő garanciái a személyi szabadság, a magánszféra, a gondolat- és sajtószabadság. A szegények, sans-culotte-ok¹⁹⁹ osztályköveteléseit hamarabb megfogalmazta Roux, Marat, Hébert, Chaumette, de törvényt Robespierre emeltette ezt az elvet. Felfogásukban benne volt a háború kényszere: megértették, hogy a nép életlehetőségeinek biztosítása nélkül a háború nem nyerhető meg. Robespierre az 1793-as alkotmányban az ember jogai közt az első helyre tette a megélhetéshez való jogot. A Robespierre-i tervezet híres cikkelye: „a társadalom köteles biztosítani valamennyi tagjának létfenntartását, akár úgy, hogy munkát ad nekik, akár úgy, hogy ellátja a létfenntartás eszközeivel azokat, akik nem tudnak dolgozni.”²⁰⁰ Robespierre és Saint-Just a forradalom során eljutott a szegények védelmezésének politikájáig. A szegények, sans-culotte-ok osztályköveteléseit hamarabb megfogalmazta Roux, Marat, Hébert, Chaumette, de törvényt Robespierre emelte ezt az elvet.

Saint-Just több ízben hozzászólt az alkotmányról folytatott vitához. Az 1793. április 10-i első beszéde felöleli az alkotmányosság egész kérdését. Szerinte egy erős kormányzat semmiképp sem egyeztethető össze a szabadsággal. Fontosnak tartotta, hogy a főhatalommal nemzeti képviseletnek kell rendelkeznie, „az állami egység őrzőjének, a törvények legfőbb letéteményesének”, a minisztertanács csakis neki lehet alárendelve.²⁰¹ Végül Saint-Just előadott egy alkotmánytervezetet, amelynek a legfőbb pontjai a következők voltak: „Az önök elé terjesztett alkotmányban, melynek érdemét nem akarom lebecsülni, és amelyet sem támadni, sem dicsérni nem óhajtok, talán több a szabály, mint a törvény, több a hatalom, mint az összhang, több a lendület, mint a demokrácia. A szabadság szent képmása ez, de korántsem maga a szabadság. Íme a tervezete: egy föderatív képviselet, mely a törvényeket megalkotja, egy képviseleti tanács, mely végrehajtja őket. Egy összképviselet, mely az egyes département-ok külön képviseleiteiből alakul, nem képviselet többé, hanem kongresszus, a törvényeket végrehajtó miniszterek nem alkothatnak tanácsot, az ilyen tanács természetellenes... Tanács és miniszterek két heterogén, különálló dolog; ha összekeverjük őket, a népnek isteneket kell keresnie, hogy közülük válogassa ki minisztereit, hiszen a tanács sérthetlenné teszi őket, a miniszterek pedig megfosztják a népet minden biztosítéktól a tanáccsal szemben. E kettős

¹⁹⁹ Godechot a *La pensée révolutionnaire en France et en Europe* című munkájában a sans-culotte-okról az írja, hogy az 1792-1795 közötti párizsi forradalmi események kirobbantói voltak. Nem tekinthető homogén csoportosulásnak, fő bázisát pedig a nem a munkásság, hanem a kereskedők adják. Fő célkitűzésük nem a „kollektívizmus” volt, hanem nagyobb egyenlőség kivívása és a javak igazságosabb elosztása. In: Godechot (1964): i. m. 216.

²⁰⁰ Robespierre (1988): i. m. 341.

²⁰¹ Saint-Just (1969): i. m. 98.

jelleg ingatagsága kétélű fegyver: egyik éle a képviselőket, a másik az állampolgárokat fenyegeti; minden miniszter megtalálja a tanácsban azokat a szavazatokat, melyek folyvást készek kölcsönösen szentesíteni az igazságtalanságot. A végrehajtó hatalom egyre terebélyesedik az elképzelhető leghatalmasabb kormányzatban is; ám ha ez a hatalom egyben határozatokat hozó és végrehajtó, akkor hamarosan függetlenné válik. Önöknek meg kell osztaniuk a hatalmat, ha azt akarják, hogy immár a szabadság uralkodjék.”²⁰² Saint-Just tervezetében is megmutatkozott a III. év alkotmányának legélesebb problémája a törvényhozó és végrehajtó hatalom kapcsolatának kérdése.

3.3.2. Bevezető: az Ember és Polgár Jogainak Deklarációja

A jakobinus alkotmány szintén átvette az Ember és Polgár Jogainak deklarációját, de azt több helyen módosította – a szabadság helyett az egyenlőségre (l'égalité) helyezte a hangsúlyt -, illetve kiegészítette. Az első cikkely kimondja, hogy „a társadalom célja a közös boldogság, a kormányt azért hozták létre, hogy biztosítsa az ember természetes és elvülhetetlen jogait”.²⁰³ A tulajdon definícióját Robespierre javaslatára nem módosították, tehát az április 24-i indítványának mintájára az alkotmány leszögezte, hogy „a tulajdon abban áll – írja az 1793-as alkotmány -, hogy minden polgár szabadon élvezheti javait, jövedelmét, munkáját és takarékosága gyümölcsét, és szabadon rendelkezhet velük”.²⁰⁴ Az alkotmánybeli deklarációban szimbolikus jelentősége volt annak, hogy a természetes jogok közül az első helyre a szabadság helyett az egyenlőség került: „Tous les hommes sont égaux par la nature et devant la loi.”²⁰⁵ Magyarul: „Minden ember egyenlő a természet által és a törvény előtt”.²⁰⁶ Az 1789-es alkotmány még nem tartalmazta a gazdaság szabadságát, tehát a jakobinus alkotmány ezen a ponton tovább megy és kimondja, hogy „semmilyen munkát, művelést és kereskedelmet sem lehet megtiltani a polgároknak.”²⁰⁷ Ez az újítás azért nagyon fontos, mert a gazdasági szabadság a burzsoázia magántulajdonának a szentségét és sérthetetlenségét jelenti, tehát a tényleges egyenlőséget nem biztosítja kellőképpen. A szociális gondoskodás jegyében született meg az alkotmány 21. cikkelye, amely a közsegélyezéshez (les secours publics) való jogot biztosította: „a közsegély szent adósság, a társadalom köteles eltartani a szerencsétlen polgárokat, akár úgy, hogy munkát ad számukra, akár úgy, hogy biztosítja azok

²⁰² U. o. 107.

²⁰³ Az 1793-as alkotmány: Az Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozata: 1. cikkely. Hahner (1999): i. m. 316.

²⁰⁴ Az 1793-as alkotmány: Az Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozata: 16. cikkely. In: U. o. 317., Vö. Robespierre: i. m. 337-338.

²⁰⁵ Roberts – Harmand: i. m. 2. vol. 139.

²⁰⁶ Az 1793-as alkotmány: Az Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozata: 3. cikkely. In: Hahner (1999): i. m. 316.

²⁰⁷ Az 1793-as alkotmány: Az Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozata: 17. cikkely. In: U. o. 317.

létfenntartását, akik nem képesek dolgozni...az oktatásra mindenkinek szüksége van, a társadalomnak meg kell tennie mindent a közszellem fejlődése érdekében, és elérhetővé kell tennie az oktatást valamennyi polgár számára”.²⁰⁸ A nemzetszuverenitás helyett meghirdeti a népszuverenitás elvét. Az 1793-as deklaráció így határozta meg a népszuverenitást: „A szuverenitásnak a nép a letéteményese, egy és oszthatatlan, elévülhetetlen és elidegeníthetetlen (la souveraineté réside dans le peuple ; elle est une et indivisible, imprescriptible et inaliénable). A nép egyetlen csoportja sem gyakorolhat hatalmat az egész nép nevében, de a szuverén gyűlés minden szekciójának élvezni kell azt a jogot, hogy teljesen szabadon fejezheti ki akaratát. A szabad emberek azonnal öljék meg a szuverenitást bitorló egyéneket.”²⁰⁹ A népfenség elvének „gyakorlattá tételére” vonatkozó eszmék Sain-Just-tól származtak.²¹⁰ A Nyilatkozat 22. cikkelye az emberi jogok rangjára emelte a közoktatást (l’instruction), és leszögezte, hogy a társadalom köteles azt minden egyén számára hozzáférhetővé tenni. Végül az 1793-as deklaráció nemcsak az elnyomással szembeni ellenállás jogát ismerte el, mint az 1789-es, hanem a felkelés jogát is: „Az elnyomásnak való ellenállás az ember más jogainak következménye (La résistance à l’oppression est la conséquence des autres Droits de l’homme). Az egész társadalmi testületet elnyomás fenyegeti, ha akár egyetlen tagját elnyomják. Minden egyént elnyomás fenyeget, amikor a társadalmi testületet elnyomják. Amikor a kormányzat megsérti a nép jogait, a felkelés (l’insurrection) a legszentebb jog és a legsürgetőbb kötelesség a nép és a nép valamennyi része számára.”²¹¹ „XIX. cikkely: Egy szabad országban a törvénynek mindenekfölött az individuális és közszabadságot kell védelmezni a túlkapások ellen, azokkal szemben, akik kormányoznak. Minden olyan intézmény, mely nem abból indul ki, hogy a nép jó, és a magisztrátus megvesztegethető, hibás.”²¹²

3.3.3. A törvényhozó hatalom

A III. év alkotmányának legélesebb problémája azonban a törvényhozó és végrehajtó hatalom kapcsolatának kérdése volt. A hatalmakat szétválasztották, de együttműködésük kereteit nem határozták meg. Az államhatalom gyakorlásának szabályozásában az alkotmányozók a lehető legteljesebb demokráciára törekedtek. A Nemzetgyűlés tagjait, minden 40 000 lakosra egyet-

²⁰⁸ Az 1793-as alkotmány: Az Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozata: 20-21. cikkely. In: U. o. 318.

²⁰⁹ Az 1793-as alkotmány: Az Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozata: 25-27. In: U. o. 318.; Roberts – Harmand: i. m. 2. vol. 141.

²¹⁰ 1793. április 24-i beszéd. In: Saint-Just (1969): i. m. 98-121.

²¹¹ Az 1793-as alkotmány: Az Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozata: 33-35. cikkely In: Hahner (1999): i. m. 318.; Roberts – Harmand: i. m. 2. vol. 142.

²¹² Walter, Gérard, Robespierre, 2. tome, Gallimard, Paris, 1936. 58.

egyed, azok a 21. életévüket betöltött francia állampolgárságú férfiak választják titkos vagy nyílt szavazással az ösgyűléseken, akik nincsenek megfosztva polgári jogaiktól és legalább hat hónapja egy városban vagy kantonban éltek.²¹³ A képviselők az egész nemzetet képviselték, azaz - az 1791-es alkotmányhoz hasonlóan - szabad mandátumuk volt. Az új Törvényhozó Nemzetgyűlés megbízatási idejét egy évre csökkentették (július 1-jén ült össze). A gyűlés üléseinek nyilvánosnak kellett lennie, és csak akkor hozhatott határozatokat, ha legalább 200 tagja jelen volt (46-47. cikkely). Kétféle jogszabályt alkotott, a fontosabb ügyekben törvényeket, a sürgős intézkedések esetében pedig rendeleteket, amelyeket azonnal végre lehetett hajtani. „Törvény néven a törvényhozó testület alábbi területekkel kapcsolatos aktusai értendők: polgárjogi és büntető törvényhozás, a Köztársaság jövedelmeinek és rendszeres kiadásainak és a nemzeti birtokoknak igazgatása, a pénzek címlete, súlya, nyomata és elnevezése, az adók természete, mennyisége és beszedése, a hadüzenet, a francia területek új általános felosztása, a közoktatás, a nagy emberek emlékének közös tisztelete. Határozat néven a törvényhozó testület alábbi területekkel kapcsolatos aktusai értendők: a szárazföldi és tengeri haderők éves meghatározása, idegen csapatok francia területen való áthaladásának engedélyezése vagy megtiltása...”²¹⁴ A vita után elfogadja a törvényjavaslatot, majd a megszavazott szöveget kinyomtatják és elküldik az ösgyűlésnek. Ha a megyék többségében az ösgyűlések 10%-a 40 napon belül nem tiltakozott a határozat ellen, a tervezet törvénné vált, ellenkező esetben össze kellett hívni az ösgyűléseket, ahol a választásra jogosult polgárok igennel vagy nemmel kellett dönteniük.²¹⁵ A Nemzetgyűlés nem volt a törvényhozás kizárólagos szerve: csak javasolhatott törvényeket, amelyek csak akkor váltak érvényessé, ha a választók területi, ún. elsődleges gyűlései megszavazták azokat. Az alkotmány már 2. cikkelyében úgy rendelkezett, hogy „a francia nép a szuverenitás gyakorlására kantononként elsődleges gyűlésekre van osztva”.²¹⁶ Ez lényeges eltérés volt az 1791-es alkotmány kizárólagosan képviselőihez képest, mivel így a törvényeket népszavazással kellett jóváhagyni. Ennek értelmében egy törvény akkor lépett hatályba, ha az elsődleges gyűlések legalább egytizede nem tiltakozott ellene. Az államhatalom gyakorlásának szabályozásában az alkotmányozók a lehető legteljesebb demokráciára törekedtek.

²¹³ Mezey – Szente: i. m. 257.

²¹⁴ Az 1793-as alkotmány: A törvényhozó testület feladatairól: 53-55. cikkely. In: Hahner (1999): i. m. 321-322.

²¹⁵ Bodineau - Verpeaux: i. m. 24.

²¹⁶ Az 1793-as alkotmány: A nép megosztásáról: 2. cikkely. In: Hahner (1999): i. m. 319.

3.3.3.1. A törvények és határozatok megkülönböztetése

Minden tervezetben megjelent a törvények és határozatok megkülönböztetése. A girondista tervezet különbséget tesz a törvények és a határozatok között. Condorcet ezen felül még megkülönböztette a valódi törvényeket és az olyan határozatokat, amelyek csak az általános közigazgatást szabályozzák. Boissy d'Angles tervezete is különbséget tett az alkotmány erejű törvények és a többi intézkedések között, de ezeket nem nevezi határozatoknak. Dounou tervezetében a szankció alá eső határozatok és a többi tervezetek megnevezése szerepel: „Ezek csak akkor hajthatók végre, ha a nép szankcionálta, azaz elfogadta.”²¹⁷ Az 1793-as alkotmány törvénynek tekinti a polgári és büntetőjogi, a háború és béke, illetve a kiadások és bevételek érdekében hozott törvényeket, tehát a legfontosabb ügyeket. A határozatokhoz pedig a kevésbé fontos kérdéseket sorolja, mint például a szárazföldi és tengeri haderő, a főparancsnokok kinevezésének kérdése, illetve a törvények védelme. De ennél is fontosabb az, hogy a határozatok általános érvényűek. „A törvények – írja Condorcet – ideiglenes engedelmességet követelnek, mivel a nép cenzúrája módosíthatja őket. Tehát visszavonásukig érvényesek. A határozatok pedig csak pillanatnyi végrehajtással és határozott érvényességgel bírnak. Ezek azonnal érvénybe léphetnek. Ha bizonyos idő lejártá előtt megújítják őket, határozatlan idejűvé válnak. A törvények ideiglenes jellegük miatt az örök törvények alá vannak rendelve. Így az általános győz a kivételek fölött.”²¹⁸

3.3.4. Végrehajtó hatalom

A jakobinusok a végrehajtó hatalom szervezetét és működési rendjét is gyökeresen átalakították. Szorosan összekapcsolódott a törvényhozó hatalommal. A központi kormányzat élén egy 24 tagú (Assemblée électorale) Végrehajtó Tanács (Conseil exécutif) állt, amelynek tagjait a törvényhozás (Corpus législatif) a megyék által kinevezett tagok közül választotta ki. Nem volt hatalma a Nemzetgyűlés felett, nem javasolhatott törvényeket és nem volt vétó joga. Az ösgyűlések 200-200 polgárra választanak egy-egy elektort, akik a megyénként szervezett elektorgyűléseken egyénként egy-egy, összesen 83 személyt jelöltek (62-67. cikkely). Ezen kívül az alkotmány azt is kimondta, hogy a megbízottak nem alkothatnak tanácsot, „minden közvetlen kapcsolat nélkül elkülönülnek egymástól”.²¹⁹ A jelöltek közül a Nemzetgyűlés válogatja ki a Tanács tagjait, akik felelősséggel tartoznak a törvényhozó testületnek, javaslataik alapján elmozdíthatók és vád alá helyezhetők. A Végrehajtó Tanács felelős a miniszterek, követek kinevezéséért, a közigazgatás legfelsőbb irányításáért.

²¹⁷ Bodineau - Verpeaux: i. m. 161.

²¹⁸ U. o. 169.

²¹⁹ Az 1793-as alkotmány: A végrehajtó tanács: 68. cikkely. In: Hahner (1999): i. m. 322.

3.3.4.1. A rendeleti hatalom és a törvények végrehajtása az alkotmányok szövegében

A politikai nehézségek miatt a végrehajtó hatalmat a despotizmus örökösének tekintették. Az 1793-as alkotmányozók úgy próbálták csökkenteni ennek az elvnek a hatását, hogy egyre kisebb jogkört biztosítottak a végrehajtó hatalomnak a törvények végrehajtásában. A Condorcet tervezetében, egy olyan szerv létrehozására törekedett, amely engedelmeskedik a törvényeknek, felügyeli a törvények végrehajtását és a közigazgatást, de elutasítja a hatalmi szervek teljes szétválasztását, és ezért érezte, hogy az új szervezet nem tekintenék igazi hatalomnak. Ennek a szervnek a funkciója a törvények és dekrétumok végrehajtása lett volna. Az 1791-es alkotmányban a végrehajtó hatalom csak előterjesztheti, szentesítheti és kihirdetheti a dekrétumokat. Irányítása alá tartoznak a közigazgatási és bírósági szervek, amelyekkel a kapcsolata nagyon differenciált.

Az összes tervezet, amelyet a Konvent tagjai dolgoztak ki, eltérnek egymástól a végrehajtó hatalom szerepére és a törvények kihirdetésére vonatkozóan.

Boissi d'Angles alkotmánytervezete a Végrehajtó Tanácsnak a törvények kihirdetésében és végrehajtásában szánt szerepet, a Törvényhozó hatalom által hozott deklarációk szövegeit nem módosíthatta.²²⁰

„A nép, mint egyetlen felség nevében – írja Antoine-Joseph Thorillon tervezetében – lehet a törvényeket kihirdetni.”²²¹ A beiktatás és a kihirdetés nála egyet jelentett.

Charles Lambert köztársasági tervezete értelmében: „A Végrehajtó tanács nem hozhat új törvényeket, csak kiegészítheti azokat, és ezek legfőbb feladata, hogy a megalkotott törvényekhez idomuljanak.”²²² A tanácsot hét részre osztotta, amelyek külön-külön feladatokat láttak el. A hetedik tanács a törvények beiktatásáért, és a helyi közigazgatási szervek közötti kapcsolattartásért volt felelős.

Ezektől eltekintve, a törvénytervezetek alapvető célkitűzése az volt, hogy megakadályozzák a Végrehajtó hatalmat abban, hogy a törvények módosítására lehetősége legyen. 1793. június 10-én Héroult de Séchelles javaslata: „A Végrehajtó tanács csak a törvények szellemében cselekszik.”²²³

²²⁰ Bodineau - Verpeaux: i. m. 157.

²²¹ U. o. 157.

²²² U. o. 157.

²²³ U. o. 160.

3.3.5. Igazságszolgáltatás

Az igazságszolgáltatásban az alkotmány az addigra kialakult elveket és gyakorlatot erősítette meg, tehát nem sokban tért el az 1791-es alkotmány megoldásaitól. A törvényhozó hatalom a jakobinus többségű Konvent kezében volt, de a tényleges hatalmat a kormánybizottságok, különösen a Közjóléti Bizottság gyakorolta. A közigazgatás egészét alárendelték a bizottságnak, melynek tagjait a Konvent saját képviselői közül választotta. A községeknél magasabb önkormányzati szerveket, a döntő és békebírákat, és a Semmítőszék (Tribunal de Cassation) tagjait elektorgyűléseken választották, a vád és ítélező esküdtszékeket pedig sorsolással.

3.3.6. A külpolitika

Robespierre április 24-i tervezetéből nem hiányozhatott a külpolitika kérdéskörének tisztázása sem. A tervezet zárószakasza a következőképpen rendelkezik a Francia Köztársaság és más nemzetek kapcsolatáról: „XXXV. cikkely: A különböző országokban élő emberek testvérek, s a különböző népeknek képességeik szerint kell segíteniük egymást, mintha egyazon állam polgárai lennének.

XXXVI. cikkely: Aki egy nemzetet elnyom, valamennyi nemzet minden ellenségének nyilvánítja magát.

XXXVII. cikkely: Akik háborút viselnek egy nép ellen, hogy feltartóztassák a szabadság előrehaladását és megsemmisítsék az emberi jogokat, azokat minden népnek üldöznie kell, de nem mint közönséges ellenségeiket, hanem, mint gyilkosokat és lázító brigantikát.”²²⁴ Ezek az elvek már az 1793-as alkotmányban is helyet kapnak. Az alkotmány egyes szakaszai meghatározzák a Francia Köztársaság nemzetközi helyzetét is. A rendelkezések között kapott helyet a menedékjog intézménye is: „A francia nép természetes barátja és szövetségese minden szabad népnek. Nem avatkozik más nemzetek kormányzásába, ám nem tűri azt sem, hogy mások beavatkozzanak ügyeibe. Menedékjogot ad azoknak a külföldieknek, akiket hazájukból a szabadság ügye miatt elűldöztek. A menedékjogot megtagadja a zsarnokoktól.”²²⁵ Az alkotmány más rendelkezéseiben is jelentkezik a jogok egyetemességének gondolata. Így például, az alkotmány a született franciák mellett az állam teljes jogú polgárának (citoyen) tekint minden olyan külföldit, „aki betöltötte a huszonegyedik

²²⁴ Robespierre (1988): 346.; Vö: Godechot (1970): i. m. 72.

²²⁵ Az 1793-as alkotmány: A Francia Köztársaság más nemzetekkel való kapcsolatairól: 118-120. cikkely. In: Hahner (1999): i. m. 325.

életévét és egy éve Franciaországban lakik, munkájából él, ingatlant vásárolt, vagy francia nőt vett feleségül, vagy adoptál egy gyermeket, vagy eltart egy öreget”.²²⁶

3.3.7. Vélemények az 1793-as alkotmányról

Az 1793-as alkotmány születésekor a Nemzeti Konvent titkára Durand Maillane volt. Ő is a jobb oldalt képviselte, így megvetette mind az alkotmányt, mind készítőit. „Miután Condorcet alkotmánytervezetét elutasították, - fogalmazta meg véleményét 1793-ban Maillane az alkotmánnyal kapcsolatban - Robespierre és hívei igyekeztek a saját tervezetüket elfogadtatni, amely két hét és tizennégy nap alatt készítették el. A jobboldal ezt nem tűrte el, így felszólaltak, de nem hallgatták meg a véleményüket, sőt örülhettek, hogy nem kerültek börtönbe. Ez az alkotmány kivételesen demokratikus (Cette constitution étain extrêmement démocratique). Populista és veszélyes kiváltságokat tartalmaz, például engedélyezi az általános felkelés jogát, ha a kormány megsérti az alapvető emberi jogokat. A nép választja a hivatalnokokat, a törvényeket pedig a nép hozzájárulásával lehet hozni.”²²⁷ Maillane kéziratában azt is olvashatjuk, hogyan tiltakozott a jobboldal a az alkotmány kihirdetése ellen: „úgy tiltakozott az alkotmány ellen, hogy fel sem álltak”.²²⁸ Minden megaláztatás ellenére Durand-Maillane a hegy párt uralma idején is vállalta nézeteit. Alig egy hónappal Robespierre-ék kivégzése után, a Konventben tartott beszédében a következőket mondta: „E teremben sohasem fejthettük ki véleményünket anélkül, hogy sértéseknek és fenyegetéseknek ne tettük volna ki magunkat. Ha azt akarják önök, hogy meglátásainkkal mi is hozzájárulhassunk a közös munkához, új biztosítékokat kell nyújtani azoknak, akik szólni vagy írni szeretnének.”²²⁹

Jacques Rouxban a Gravilliers szekció és a Cordelier társaság tagja volt. Az alkotmányvita során többször javaslatot tett az alkotmány kiegészítésére. Június 20-án a Cordelier klubban azzal az indítvánnyal állt elő, hogy a már csaknem teljes egészében elfogadott Alkotmányt egészítsék ki egy cikkellyel, mely halálbüntetéssel sújtja az üzérkedést és az uzsorakölcsönt. „Ha ez a cikkely nem szerepel az Alkotmányban, akkor azt mondhatjuk a Hegypártnak: semmit sem tettetek a sans-culotte-okért . . . Az egész nép gyűljön a Konvent köré, és egy emberként kiáltsa oda: Rajongunk a szabadságért, de nem akarunk éhen halni, nyomjátok el az üzérkedést, és több követelnivalónk nem lesz.”²³⁰ Hosszadalmas vita után a Konvent elutasította a petíciót, és kinyilvánította, hogy szabadon és elfogadta az Alkotmányt, melyet

²²⁶ Az 1793-as alkotmány: A polgárok állapotáról: 4. cikkely. In: U. o: 319.

²²⁷ Durand-Maillane's view of the Constitution. In: Roberts – Harmand: i. m. 2. vol. 134.

²²⁸ U. o. 134.

²²⁹ U. o. 135.

²³⁰ Soboul (1983): i. m. 41.

Jacques Roux természetesen hiányosnak tartott. Az alkotmány kihirdetése után, 1793. július 25-én felszólalt a Konventben. Beszédét elvi kérdések megfogalmazásával kezdte: „Miért nincs számúzve az üzérkedés? Miért nincs halálbüntetés az üzérkedésre? A szabadság csak egy árny, - válaszolja meg a kérdéseit Roux - ha egy csoport bekebelezheti a másikat büntetlenül. Az egyenlőség és a köztársaság csak fantom. Bűnös minden társam abban, hogy mindenkit elüldözött, aki a régi rendszert védte. Az Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozatát félreértelmezték: „mindent szabad, ami nem ütközik törvénybe”, ezt alapul véve az üzérkedés az alkotmányba lett foglalva. Véleményem szerint a nép akkor lesz boldog, ha ezt a törvényt megtiltja. Az is súlyosbítja a helyzetet Franciaországban, hogy nagyon sok ember él szegénységben a forradalom óta, és a gazdagok ezt nem akarják tudomásul venni. Ez a probléma az alkotmánnyal is, hogy az is csak a gazdagok érdekeit védi. Ebben a lesújtó helyzetben már nem sok kell ahhoz, hogy a köztársasági törvények építményei összedőljenek. Bár sokan egy külső fenyegetésre fogják az árak emelkedést, de az igazság az, hogy ez csak egy indok a gazdagok további üzérkedéseinek megvalósulására.”²³¹

Az alkotmánytervezetek meghallgatása után 1793. február 18-án, Marat is „ítéletet” mondott a készülő deklaráció felett: „Alkotmányt elégtelenítő óriási hibák láttán felmerült a kérdés, vajon a kidolgozásban részt vett bűnös cselszövők nem azt a célt követték-e, hogy kétségbe ejtsék a nemzetet, mikor a legnagyobb reménnyel várt értékes alkotás helyett ezzel a torz vázlattal álltak elő. De van ennél sokkal egyszerűbb feltevés is: a csirkefogók egyszerűen saját malmukra hajtották a vizet. Azonban leleplezték ostobaságukat, mikor azt hitték, hogy senki nem látja meg, milyen silány fércmű lett mesterkedéseik eredménye.”²³²

²³¹ The „Manifesto” of the Enragés: adress presented to the Convention by Jacques Roux, int he name of the Gravillers and Bonne-Nouvelle Sections and the Cordelier Club, 25. june 1793. In: Roberts – Harmand: i. m. 2. vol. 135-136.

²³² Marat (1950): i. m. 156.

3.4. 1795-ös alkotmány

1795-ben a thermidori köztársaság megalkotta saját alkotmányát, mely egészen a konzulátusig érvényben volt.²³³ A Köztársaság III. esztendeje visszatért 1789-hez, a szabadság esztendejéhez. Az arisztokrácia rákényszerítette a Hegypártot, hogy szövetséget kössön a sans-culotte-okkal, a szövetség keretében pedig el kellett tűrnie a plebejus demokrácia megteremtésére irányuló kísérletet. Ezeket az elveket Boissy d'Anglas világosan megfogalmazta a III. év messidor 5-én (1795. július 23-án), az alkotmánytervezettel kapcsolatban tartott beszédében: „Önöknek végre garantálniuk kell a gazdag ember vagyonát... A polgári egyenlőség - ez minden, amit egy józan ember követhet... Az abszolút egyenlőség agyrem, ez csak akkor valósulhatna meg, ha az összes ember között megvalósulna a szellem, az erény, a fizikai erő, a neveltetés, a vagyon egyenlősége.”²³⁴ Vergniaud már 1793. március 13-án is pontosan így okoskodott: „Az egyenlőség a szociális ember számára csak a jog egyenlősége. Ugyanúgy nem jelenti a vagyonok egyenlőségét, mint a természetét, az erőét, a szellemét, a foglalkozását, a szorgalomét és a munkáét.”²³⁵ Boissy d'Anglas így folytatta: „A legjobbaknak kell kormányozniuk bennünket; a legjobbak azok, akiknek legmagasabb a képzettségük, és akiknek leginkább érdeke a törvények betartása; egész kevés kivételtől eltekintve csak azok között találunk ilyen embereket, akik valamilyen tulajdon birtokában vannak...A tulajdonosok által kormányzott ország a társadalmi rend állapotában van, a nem tulajdonosok kormányzása a természeti állapotra jellemző.”²³⁶ A gazdasági szabadság szükségképpen együtt jár a tulajdonjoggal: „Ha a tulajdon nélküli embereknek fenntartás nélkül politikai jogokat adnának, s ha ezek az emberek valaha is a törvényhozók padjaiba jutnának, mindenféle mozgolódást szítanának vagy engednének szítani anélkül, hogy félnének ennek hatásától, végzetes adókat vetnének ki vagy engednének kivetni a kereskedelemre és a mezőgazdaságra, mert nem rettegnének ennek várható következményeitől, és nem látnánk azokat előre, végül is visszataszítanánk bennünket azokba a heves megrázkódtatásokba, amelyekből nagy nehezen kikerültünk.”²³⁷ „A tulajdon nélküli

²³³ A francia forradalom legtovább érvényben maradó alkotmánya kevésbé volt demokratikus, mint a 1793-as alkotmány, de a választójogot sokkal nagyobb társadalmi rétegre terjesztette ki, mint az 1791-es alkotmány. Célja az volt, hogy a tulajdonosok kezébe adja a kormányt, és a hatalmi ágak hangsúlyos szétválasztásával, valamint a gyakori választásokkal lehetetlenné tegyék egy újabb diktatúra kialakulását. A dokumentum rendkívül hosszú, 377 cikkelyből áll.

²³⁴ Soboul (1999): i. m. 315.

²³⁵ U. o. 315.

²³⁶ U. o. 315.

²³⁷ U. o. 316.

ember - mondotta Boissy d'Anglas igen világosan - csak erényének szüntelen erőfeszítése révén lelheti érdekét a rendben, hiszen az semmit sem tartogat számára.”²³⁸

A Boissy d'Anglas által a Konvent elé terjesztett alkotmánytervezet vitája két hónapig, messidor 5-től fructidor 5-ig (1795. június 23-tól 1795. augusztus 22-ig) tartott. A tervezetet a germinal 29-én (1795. április 18-án) kinevezett Tizenegyes Bizottság állította össze, amelyben részt vettek republikánusok, mint például Daunou, La Revelliere, Louvet, Thibaudeau, de royalisták is, mint Boissy d'Anglas és Lanjuinais. A mérsékelt republikánusok és az alkotmányos monarchisták megegyeztek abban, hogy útját kell állni mind a demokráciának, mind a diktatúrának, és vissza kell térni 1789 elveihez, amelyeket azonban a burzsoázia érdekei szerint kell értelmezni és módosítani. Az ország politikai és gazdasági vezetését az „előkelők”, azaz a legalábbis tehetős tulajdonosok részére kell biztosítani. Boissy d'Anglas igen világosan fejezte ki magát ezzel kapcsolatban messidor 5-i (1795. június 23-í) beszámolójában: „Az abszolút egyenlőség agyrem.”²³⁹ Ilyen körülmények között határozta el a Konvent, hogy 1795. augusztus 22-én megszavazza és népszavazással elfogadtatja a III. év alkotmányát.

3.4.1. Az Emberi és Polgári Jogok és Kötelességek Nyilatkozata

A forradalom visszatért egyes korábban tárgyalt kérdésekhez. Újra vitatták az emberi jogok kérdését, a népszuverenitás és a képviselet problémáit. Igyekeztek olyan törvényt megfogalmazni, amely lehetetlenné teszi az anarchiának és törvénytelen rendszernek nevezett forradalmi kormányzathoz való mindenfajta visszatérést. Az új jognyilatkozat a korábbiakhoz hasonlóan az alkotmány része lett. A III. évi Jogok Nyilatkozata visszalépést jelent az 1789-eshez képest, hiszen az „elnyomással szembeni ellenállás” (1789), vagy a „felkelés joga” (1793) eltűnt. Az 1795-ös alkotmányból a szociális jogok is kikerültek, amelyeket az 1793-as alkotmányban már jogerőre emeltek. A vita során, thermidor 26-án (augusztus 13-án), Mailhe kifejtette, milyen veszélyt jelentene, „ha olyan elveket foglalnának a nyilatkozatba, amelyek ellentétesek az alkotmányban leszögezett elvekkkel, hogy hogyan lehet visszaélni a szavakkal, túlságosan kegyetlenül tapasztaltuk ahhoz, semhogy most fölösleges szavakat használjunk.”²⁴⁰ Az 1789-es nyilatkozat 1. cikkelyét „az emberek szabadnak és egyenjogúnak születnek, és azok is maradnak” elvetették: „Ha önök kijelentik, hogy minden ember élete végéig egyenlő jogilag - mondotta Lanjuinais thermidor 26-án -, akkor lázadásra provokálják az alkotmány ellen azokat, kiktől az összesség biztonsága érdekében megtagadják az

²³⁸ U. o. 316.

²³⁹ Soboul (1999): i. m. 325.

²⁴⁰ U. o. 325.

állampolgári jogokat vagy fölfüggesztették azok gyakorlását.”²⁴¹ A thermidoristák ugyanúgy beérték az állampolgári egyenlőséggel, mint az Alkotmányozó Gyűlés tagjai, csak okosabbak voltak azoknál: „az egyenlőség abban áll, hogy a törvény mindenki számára ugyanaz”.²⁴² A tulajdonjogot, amelyre vonatkozólag az 1789-es nyilatkozat nem adott pontos meghatározást, itt úgy definiálták, mint az 1793-as nyilatkozatban: „A tulajdon a javak, a jövedelmek, a munka és az iparkodás gyümölcsei élvezetének és a vele való rendelkezésnek a joga.”²⁴³ Ez a gazdasági szabadság teljes és tökéletes szentesítését jelentette. 1795. évi alkotmány előkészítése során számos olyan kérdés újra felvetődött, melyet már az 1789. évi deklaráció elfogadása során lezártak, vagy legalábbis lezártak véltek. Így pl. újból napirendre került, hogy szükség van-e egyáltalán, a jogok deklarációjára. Végül megtartották a deklarációt, szövegének megállapításánál az 1789. évi deklarációt vették alapul, de jelentősen módosították. Megváltozott a deklaráció címe is. Visszatértek az 1789 augusztusában egyszer már elvetett címhez. Az új cím: az ember és polgár jogainak és kötelességeinek deklarációja. Kötelességek (Devoirs) címen iktatták be a deklarációba azt az 1789. évi deklaráció vitája során elutasított gondolatot, hogy a deklarációban foglalt jogok, mint általános elvek, csak a törvényhozóra tartoznak, a törvényhozót kötelezik, míg az állampolgárnak elsősorban kötelességeit kell ismernie és teljesítenie. „La Déclaration des Droits contient les obligations des législateurs: le maintien de la société demande que ceux qui la composent et remplissent également leurs devoirs”²⁴⁴ - mondja a kötelességekről intézkedő fejezet első szakasza. Ezt követően a törvénytisztelet követelménye (legalább négy szakasz variálja a törvénytisztelet kötelességét) és néhány olyan általános igazság jelzik a kötelességeket, mint például: „Az ember és polgár minden kötelessége e két alapelvből származik, melyeket a természet írt be minden szívbe: Ne tedd mással, amit nem akarsz, hogy veled tegyenek. Mindig olyan jól bánj másokkal, ahogyan azt szeretnéd, hogy veled bánjanak. Mindenkinek kötelessége védeni és szolgálni a társadalmat, törvényei szerint élni, és tisztelni azokat, akik azt képviselik. Senki sem jó polgár, ha nem jó fiú, jó atya, jó fivér, jó barát, jó házastárs.”²⁴⁵ Végül a tulajdon tisztelete zárja a kötelességek sorát azzal, hogy minden társadalmi rend alapja a fennálló tulajdon megőrzése és fenntartása: „C’est sur le maintien des propriétés que reposent la

²⁴¹ U. o. 325.

²⁴² U. o. 325.

²⁴³ Az 1795-ös alkotmány: Jogok: 5. cikkely. In: Hahner (1999): i. m. 427.

²⁴⁴ Devoirs. In: Roberts – Hardman: i. m. 2. vol. 341.

²⁴⁵ Az 1795-ös alkotmány: Kötelességek: 2-4. cikkely. In: Hahner (1999): i. m. 428.; Roberts – Hardman: i. m. 2. vol. 341-342.

culture des terres, toutes les productions, tout moyen de travail, et tout l'ordre social"²⁴⁶ - mondja a kötelességekről intézkedő fejezet 8. cikkelye.

Erőteljesen átfogalmazták a deklarációnak a jogokra vonatkozó szakaszait. Különösen veszélyesnek tartották az egyenlőségre és szabadságra utaló általános megállapításokat. Ezért mindkét fogalmat pontosan körülhatárolták. Az egyenlőség az 1795. évi alkotmány szerint nem jelent mást, mint kifejezetten a törvényelőtti egyenlőséget: „L'égalité consiste en ce que la loi est la même pour tous, soit qu'elle protège, soit qu'elle punisse. L'égalité n'admet aucune distinction de naissance, aucune hérédité de pouvoirs.”, azaz „Az egyenlőség azt jelenti, hogy a törvény egyazon mindenki számára, akár véd, akár büntet. Az egyenlőség nem ismer semmilyen születési megkülönböztetést, semmilyen örökletes hatalmat.”²⁴⁷ A szabadság pedig nem más, mint „megtehetni mindazt, ami nem sérti mások jogait”²⁴⁸. A Jogok Nyilatkozatának 22. cikkelye szerint: „La garantie sociale ne peut exister si la division des pouvoirs n'est pas établie, si leurs limites ne sont pas fixées, et si la responsabilité des fonctionnaires publics n'est pas assurée.”, magyarul „nem létezhet társadalmi garancia, ha a hatalmak nincsenek szétválasztva, ha határaik nincsenek kijelölve és ha a közhivatalnokok felelőssége nincs biztosítva.”²⁴⁹ Ez elejét veszi mindennemű diktatúra kialakulásának.

3.4.2. Az alkotmány

Az új alkotmány fenntartotta a köztársaság intézményét és kimondta, hogy hatálya az egy és oszthatatlan Franciaországon kívül a francia gyarmatokra is kiterjedt. Az alkotmány szerint a szuverenitás többé nem a népet vagy a nemzetet illeti, hanem a polgárok összességét: „l'universalité des citoyens français est le souverain”.²⁵⁰ Ami a területi és helyi közigazgatást illeti, a francia forradalom különböző szakaszai, illetőleg alkotmányos megoldásai hol a központosítást, hol a decentralizációt erősítették, ezúttal épp enyhült a jakobinus kormányzás alatti erős centralizáció, de a közigazgatás (választott önkormányzati, illetve a központi kormányzat megbízottjából, ezúttal a Direktórium biztosaiból álló) kettőssége megmaradt.²⁵¹

A választójog a korábbiakhoz hasonlóan a férfiak tekintetében majdnem általános volt. Az alkotmány Konventbeli vitája során csupán egyetlen képviselő tiltakozott az általános választójog eltörlése ellen: „azok az emberek, akiket proletároknak neveznek, lelkesedéssel

²⁴⁶ Az 1795-ös alkotmány: Kötelességek: 2-4. cikkely. In: U. o. 428.; Roberts – Hardman: i. m. 341-342.

²⁴⁷ Roberts – Hardman: i. m. 2. vol. 340.; Az 1795-ös alkotmány: Jogok: 3. cikkely. In: Hahner (1999): i. m. 427.

²⁴⁸ Az 1795-ös alkotmány: Jogok: 2. cikkely. Hahner (1999): i. m. 427.

²⁴⁹ Az 1795-ös alkotmány: Kötelességek: 22. cikkely. In: Hahner (1999): i. m. 428.; Roberts – Hardman: i. m. 2. vol. 341.

²⁵⁰ Roberts – Hardman: i. m. 2. vol. 342.

²⁵¹ Mezey – Szente: i. m. 259-260.

harcoltak a közös szabadságért...ki kételkedhet abban, hogy a forradalmat a nép csinálta” - írta az egyik, a Vogézek területéről érkezett képviselő és kérte az általános választójog fenntartását.²⁵² Polgárnak azonban csak az minősült, aki egyenes adót fizetett, „qua paie une contribution directe, foncière ou personnelle, est citoyen français” - határozza meg a polgári minőség egyik leglényegesebb feltételét az alkotmány 8. cikkelye.²⁵³ Nincs tehát szükség többé az aktív és passzív polgár megkülönböztetésére. Választójoga csak annak a 21. életévét betöltött írni és olvasni tudó francia polgárnak volt, aki „feliratkozott kantonja polgári jegyzékébe, aki egy éve a Köztársaság területén tartózkodik, és közvetlen, ingatlan vagy személyes adót fizet.”²⁵⁴ Ezek a feltételek azokra az állampolgárokra is érvényesek voltak, akik egy hadjáratban részt vettek. Választópolgárnak tekintették azt az idegent is, a korábbi alkotmányokhoz hasonlóan, aki 21. életévét betöltötte, „bejelentette, hogy Franciaországban akar letelepedni, itt élt hét egymást követő éven át, közvetlen adót fizet, ezenkívül ingatlantulajdonnal, mezőgazdasági vagy kereskedelmi létesítménnyel rendelkezik, vagy elvett egy francia nőt.”²⁵⁵

3.4.3. A törvényhozó hatalom

A legfőbb államhatalmi szerv a két kamarás törvényhozó hatalom volt: „A törvényhozó testület a Vének Tanácsából (Conseil des Anciens) és az Ötszázak Tanácsából (Conseil des Cinq-Cents) állt.”²⁵⁶ Az első kamara, a 250 fős, Vének vagy Öregek Tanácsa volt, melynek tagjait közvetve, megyei elektori gyűléseken választották a 40. életévüket betöltött házas vagy özvegy, legalább 15 éve Franciaországban lakó férfiak közül: „A Vének Tanácsa kétszázötven tagból áll. Senkit sem lehet a Vének Tanácsának tagjává választani, aki nem töltötte be a negyvenedik évét, aki nem házas vagy özvegy, és aki nem lakott a Köztársaság területén a választást közvetlenül megelőző tizenöt év alatt. Az Ötszázak Tanácsa törvényjavaslati elfogadásának vagy elutasításának joga kizárólag a Vének Tanácsát illeti meg.”²⁵⁷

A második kamara az Ötszázak Tanácsának nevezett testület volt, melynek 500 tagját alacsonyabb kor- és helybenlakási cenzus (30. életév és 10 éves helyben lakás) szerinti választhatósági feltételek mellett választották hasonlóan közvetett módon.²⁵⁸ Mindkét ház

²⁵² Godechot (1970): i. m. 95.

²⁵³ Roberts – Hardman: i. m. 342.

²⁵⁴ Az 1795-ös alkotmány: II. rész: A polgárok politikai állapota: 8. cikkely. In: Hahner (1999): i. m. 429.

²⁵⁵ Az 1795-ös alkotmány: II. rész: A polgárok politikai állapota: 10. cikkely. In: U. o. 429.

²⁵⁶ Az 1795-ös alkotmány: V. rész: Törvényhozó hatalom általános rendelkezései: 44. cikkely. In: U. o. 431.

²⁵⁷ Az 1795-ös alkotmány: V. rész: Vének tanácsa: 82-86. cikkely. In: U. o. 432.

²⁵⁸ Mezey – Szente: i. m. 259.

tagjainak egyharmadát évente újra kellett választani, a két tanács megbízatási ideje tehát 3 év volt: „Az Ötszázak Tanácsának tagjává az választható, aki betöltötte a harminc évet, és a választást közvetlenül megelőző tíz évben a Köztársaság területén lakott. A harmincéves korhatár a Köztársaság hetedik évéig nem kötelező, eddig az időpontig huszonöt év betöltése is elegendő. A törvényjavaslatok joga kizárólag az Ötszázak Tanácsát illeti meg.”²⁵⁹ A két kamara közül az Ötszázak Tanácsának törvénykezdeményezési joga volt, ám törvényt csak a mindkét ház által elfogadott javaslat válhatott. Így valójában a Vének Tanácsának jogosítványa az államfői vétőjogot pótolta.

A hatalmi szervek tagságának kiválasztása során alkalmazott rotációt egyébként a francia forradalom egyik közjogi jellegzetességének tekinthetjük, például az 1791-es alkotmány nem engedte meg, hogy a törvényhozás tagjainak megbízatását a következő választáson megújítsák, és a rendszeres személycserék gyakorlata a jakobinus köztársaságban, illetve alkotmányban is általános volt.²⁶⁰ A thermidori alkotmányban is benne voltak a törvényhozó szerv tagjainak személyes védelmére és összeférhetetlenségére vonatkozó szabályok, és továbbra is nyilvánosak voltak a törvényhozás ülései.

A III. évi alkotmány egy központi kérdése volt a törvényhozó és végrehajtó hatalom kapcsolatának kérdése. A gyűléseknek joguk volt törvényeket kezdeményezni és megszavazni, ők választották a direktorokat, de nem ellenőrizhették, csak vád alá helyezhették őket. Az államhatalmi szervek kialakításában szigorúan érvényesítették a hatalom megosztásának elvét, de együttműködési kereteiket nem határozták meg.

3.4.4. A végrehajtó hatalom

A végrehajtás vezető szerve az öttagú Direktórium volt, amelynek tagjait a törvényhozó testület nevezett ki: „Le pouvoir exécutif est délégué à un directoire de cinq membres, nommés par le corps législatif, faisant alors les fonctions d’assemblée électorale au nom de la nation.”²⁶¹ A Direktóriumot a Vének Tanácsa titkos szavazással választotta az Ötszázak Tanácsa által elé terjesztett listáról: „Az Ötszázak Tanácsa titkos szavazással elkészíti a Direktóriumban kinevezhető személyek listáját, melyen tízszer annyian szerepelnek, és átadja a Vének Tanácsának, amely titkos szavazással választ e listáról.”²⁶² Érdekes, a későbbi európai alkotmányokban szokatlan módon az alkotmány a végrehajtó szerv tagjai számára is korhatárt írt elő: a tagoknak legalább 40 évesnek kellett lenniük. A Direktórium jogkörébe

²⁵⁹ Az 1795-ös alkotmány: V. rész: Ötszázak Tanácsa: 74-76. cikkely. In: Hahner (1999): i. m. 432.

²⁶⁰ Mezey – Sente: i. m. 259.

²⁶¹ Pouvoir exécutif: titre VI. In: Roberts – Hardman: i. m. 2. vol. 349.

²⁶² Az 1795-ös alkotmány: VI. rész: Végrehajtó hatalom: 133. cikkely. In: Hahner (1999): i. m. 433.

tartozott a törvények végrehajtásának biztosítása és felügyelete, a hét miniszter a belügy-, külügy-, hadügy-, pénzügy-, igazságügy-, tengerészeti és rendőrminiszter és a katonatisztek kinevezése. Nem tartozott a testület hatáskörébe a pénzügyi igazgatás felügyelete, amelyet a törvényhozó testület öt kincstári biztosa (commissaires de la trésorerie) látott el. A Direktórium tagjai csak a Legfelsőbb Törvényszék (Haute Cour de justice) által volt büntetőjogilag felelősségre vonható. Az alkotmány 7. „Közigazgatási és helyhatósági testületek” (Corps administratifs et municipaux) része részletesen foglalkozott a vidéki közigazgatással és helyhatóságokkal.

3.4.5. Az igazságszolgáltatás

Az igazságszolgáltatási hatalom újjászervezése az 1791-es modellt követte, fenntartva a polgári és büntető bíróságok elkülönülését, a legfelső Semmítőszéket és a bírák választásának elvét. A Semmítőszék bírának száma pedig nem haladhatta meg a megyék számának háromnegyedét. A Legfelsőbb Törvényszék s Semmítőszék öt bírójából és két nemzeti ügyészből állt. Az 1795-ös is merev alkotmány volt. Revízióját csak a Vének Tanácsa kezdeményezhette, s az Ötszázak Tanácsának kellett jóváhagynia.²⁶³ A Vének Tanácsának azonban 9 év alatt háromszor kellett ugyanazt a módosító javaslatot megtennie ahhoz, hogy egy revíziós gyűlés üljön össze.

3.4.6. Általános rendelkezések

Az 1795. évi deklaráció is megtartja azonban az 1793. év egyik legjelentősebb vívmányát, a rabszolgaság eltörlését. Érdemes megfigyelni azt is, hogy az 1795. évi alkotmányban nem a deklaráció, hanem az „Általános rendelkezések” címet viselő XIV. fejezet intézkedik a gondolat-, a szólás-, a sajtó, a gyülekezés, az egyesület alakításának szabadságáról, a panaszjogról, illetve a kérelmezés jogáról. Egyben maga az alkotmány intézkedik ezek korlátairól. A XIV. fejezet megemlíti például a panaszjogot, de kimondja, hogy az egyénileg terjeszthető elő, említést tesz az egyesülés jogáról, de kimondja, hogy nem hozható létre sem egyesület, sem társaság a közrend ellen; a politikai célú társaságok, vagy egyesületek nem tömörülhetnek szövetségbe, majd külön is rendelkezik arról, hogy a polgárok politikai jogait csak arra megszabott formák között választói gyűléseken és a községi szervezet keretei között gyakorolhatják.

²⁶³ Mezey – Szente: i. m. 260.

3.5. 1799-es alkotmány

Az 1795-ös alkotmány valójában nem az utolsó volt a francia forradalom alkotmányainak sorában, ha a napóleoni korszakot is a forradalom egy szakaszának tekintjük, sokak szerint épp Napóleon 1799. évi államcsínyével zárult le a forradalom története. Mindenesetre 1799-től kezdve az alkotmányok jellegükben és céljaikban alapvető eltérést mutatnak a korábbi három alaptörvénytől. 1799 abból a szempontból is fordulópontot jelentett, hiszen tíz évvel később, a háborúk, a terror, és az államcsínyek közepette a franciák már belefáradtak abba, hogy ezeket az eszméket kövessék, amelyek sokszor elárulták őket. Már nem elvek, hanem érdekek miatt ragaszkodtak a forradalomhoz, nem a népszuverenitás számított, hanem a haza nagysága. A fáradt Franciaországból Bonaparte visszatérésének híre szinte osztatlan lelkesedést váltott ki. Aznap este, amikor Párizsban elterjedt visszatérésének híre, a színházakban félbeszakították az előadásokat, az útjába eső falvakban éjszakai díszkivilágítással köszöntötték kocsiját. Egy korabeli feljegyzés így írt az akkori közhangulatról: „Csak egy dolog emlékeztetett már engem a politikára - írja. – Minden paraszt, akivel a mezőkön, a szőlőkben vagy az erdőkben találkoztam, azt kérdezte tőlem, hogy vannak-e hírek Bonaparte tábornokról, és miért nem tér vissza Franciaországba, de soha senki sem kérdezősködött a Direktóriumról.”²⁶⁴ A Direktórium alkotmánya csupán 1799. november 9-10-ig volt érvényben, amikor Napóleon katonai államcsínnel magához ragadta a hatalmat, szétkergette az Ötszázak Tanácsát, és a Vének Tanácsa többségének, valamint az Ötszázak Tanácsa kisebbségének közreműködésével formálisan is hatálytalanította az alkotmányt. Az ország irányítását a Direktórium helyett háromtagú ideiglenes konzuli bizottság vette át.²⁶⁵ A hatalmi szervek elnevezésében - konzulok, szenátus, tribunátus - az alkotmányozók az ókori Róma köztársasági elnevezéseit használták. Egészen sajátos módon emlékezik meg a jogokról a három konzul december 24-i proklamációja - mely bemutatja, egyben hatályba lépteti az 1799. évi alkotmányt. Eszerint „az alkotmány a képviseleti kormányzat igazi elveire, a tulajdon, az egyenlőség és a szabadság szent jogaira épül”. Végül a proklamáció bejelenti, hogy véget ért a forradalmi időszak, az alkotmány erős és stabil közhatalmat teremt, hogy „biztosítsák a polgárok jogait és az állam érdekeit”.

²⁶⁴ Furet (1999): i. m. 228.

²⁶⁵ A brumaire-i államcsíny végén az Ötszázak és a Vének Tanácsa tagjai közül kijelöltek egy-egy 25 fős alkotmánybizottságot, amely a három ideiglenes konzullal (Bonapartéval, Sieyèsszel és Ducosal) összeállította az új alkotmányt, amelyet 13-án elfogadtak, 15-én kihírdettek és 24-én életbe léptettek. Népszavazásra csak 1800-ban bocsátották. Az új alkotmány – nevezték a konzulátus alkotmányának vagy a VIII. évi alkotmánynak is – a forradalom lezárásának a dokumentuma, mert szakít a népszuverenitás elvével, nem tartalmazza az Emberi jogok nyilatkozatát, nem törekszik a hatalmi ágak szétválasztására, és a köztársasági formák megőrzésével tulajdonképpen monarchikus hatalmat hoz létre.

3.5.1. A polgárjogok

Az alkotmány értelmében választó és választható volt minden 21. életévét betöltött francia polgár, aki felvetette magát a polgári listára, és önálló volt, és legalább egy éve Franciaország valamelyik községében élt. A községi listákon feltüntetett polgárok megválasztják saját létszámuk 10 %-át a megyei listákra, majd az így megválasztottak hasonló szisztéma szerint megválasztották saját létszámuk 10 %-át a nemzeti listára. Ahogy az előző három alkotmányban is, az 1799-es is kimondta, hogy külföldi állampolgár is elnyerheti a francia állampolgárságot, ha 21. életévüket betöltötték, és kinyilvánították az a szándékukat, hogy Franciaországban szeretnének élni, és egy éve már ténylegesen ott is laktak, ugyancsak állampolgároknak számítottak. A polgárjog gyakorlásához az ugyanazon évben egy területben lakás volt a föltétel.

3.5.2. Végrehajtó hatalom

Az alkotmány a végrehajtó hatalom gyakorlását a nem felelős, 10 évre választott és újraválasztható három konzul (Bonaparte, Sieyès, Ducos) kezébe teszi le. A három konzulból álló testületnek kezében összpontosul a kormányhatalom, az első konzul azonban különleges előjogokkal bírt. A konzulokat tíz évre választották, és „Bonaparte polgártárs” első konzuli megbízását maga az alkotmány külön tartalmazza: „La Constitution nomme Premier consul le citoyen Bonaparte”, magyarul: „az alkotmány Bonaparte polgártársat, egykori ideiglenes konzult nyilvánítja első konzulnak.”²⁶⁶ Az első konzul kihirdette a törvényeket, szabad akarata szerint nevezi ki az államtanácsot, megbízta és elmozdította a minisztereket és más tisztségviselőket, illetve megillette a bírák kinevezési joga, kivéve a békebírakat és a Semmítőszék bíráit. Tényleges ügyintézési jogköre csak a félmillió frankkal díjazott első konzulnak van, míg a második és harmadik konzul szerepe viszont alig terjed túl a tanácsadáson. Megilleti a törvények kezdeményezésének és kihirdetésének a joga.

3.5.3. Törvényhozó hatalom

A törvényhozás három testületre tagolódott: a törvényjavaslatot megvitató tribunátusra, a Törvényhozó Testületre (Corps législatif), és az alkotmányőri szerepet betöltő, különösen az elfogadott törvényeknek az alkotmányosságát vizsgáló, és szükség esetén őket elvető szenátusra (Sénat conservateur). Mivel a nemzeti listáról a szenátus választotta mind a Tribunátus, mind a törvényhozó testületet, először magának kellett létrejönnie. A ellenőrző

²⁶⁶ Constitution de l'An VIII – Consulat – 22 frimaire An VIII, 13 décembre 1799, <http://www.conseil-constitutionnel.fr/conseil-constitutionnel/francais/la-constitution/les-constitutions-de-la-france/constitution-du-22-frimaire-an-viii.5087.html>, letöltve: 2009. 10. 14.; Magyarul: A kormányzatról: IV. rész: 36. In: Hahner (1999): i. m. 508.

szenátusnak nyolcvan, elmozdíthatatlan negyvenéves tagja volt. Létrehozásukra először hatvan személyt neveztek ki, a többi tagot utólag választották. A Szenátus választja meg a Tribunátus 100, legalább 25 éves és a Törvényhozó Gyűlés 300, minimum 30 éves tagját is a nemzeti listáról, amely a bonapartizmusra jellemző választási rendszer eredményeként jön létre.²⁶⁷ A Törvényhozó Gyűlés nemzetközi szerződéseket köthet és hadat üzenhet. Hatalmát, amely még a haderő főparancsnokságának az ellátását is magába foglalta, némileg korlátozza a miniszteri ellenjegyzés intézménye. Törvényt csak az első konzul kezdeményezhet az általa kinevezett Államtanácsban. A Tribunátus a tervezetet vita után elveti, vagy elfogadás esetén megküldi a Törvényhozó Gyűlésnek, amely az Államtanács és a Tribunátus küldötteinek a meghallgatása után vita nélküli titkos szavazással dönt. Ha a Szenátus 10 nap alatt nem ad helyt az alkotmányossági óvásnak, az első konzul köteles kihirdetni a törvényt.²⁶⁸

3.5.4. Általános rendelkezések

1799. december 22. konzuli alkotmányból egyszerűen hiányzik az állampolgári jogokról rendelkező külön fejezet. Csupán az általános rendelkezések körében tesznek említést néhány alapvető állampolgári jogról, így a lakás sérthetlenségéről, a kérelmezés jogról, a személyi szabadság biztosítékairól. Másrészt ez az alkotmány intézkedik első ízben a jogok felfüggesztésének lehetőségéről - fegyveres felkelés, vagy az állam biztonságának veszélyeztetése esetén (92. cikkely).

²⁶⁷ Gönczi – Horváth (et al.): i. m. 349-350.

²⁶⁸ U. o. 349.

4. A francia forradalmi alkotmányozási modell elterjedése

A franciák számára a legnagyobb gondot az jelentette, hogy csak nehezen vetkőzték le a régi rend hagyományait, a király és a nép „dualizmusát” az, hogy „egyik sem ér semmit a másik nélkül”.²⁶⁹ A francia alkotmányozási modell viszonylag gyorsan elterjedt Európában. A forradalmi alkotmányokat követő első alkotmányozási hullám a napóleoni háborúkhoz köthető, vagy úgy, hogy Napóleon adott alkotmányt a meghódított területnek, vagy éppen az ellenállás eredményeként vezették be az alaptörvényeket. Bár a francia mintájú kormányzati rendszerek Napóleon bukását nem éltek túl, a népszuverenitás, a hatalommegosztás, személyi és politikai szabadságjogok kitörölhetetlenül beépültek az európai gondolkodásvilágba.

A francia forradalmi alkotmányfejlődést Napóleon törte meg, az 1799-es, 1802-es, 1804-es és az 1815-ös okmányokkal. Ezeket az alkotmányokat összefoglaló néven bonapartista alkotmányoknak nevezzük. A bonapartizmus valójában az abszolutizmusnak egy különleges válfaja volt. Ez a fajta abszolutizmus írott formában követelte meg az alkotmányokat. A bonapartista rezsim – és ennek megfelelően az ilyen típusú alkotmányok – bizonyos mértékben plebejus természetűek voltak.²⁷⁰ Ez azt jelenti, hogy az alkotmányokat rendszerint népszavazás hagyta jóvá. Az alkotmányok további jellemzője, hogy formálisan elismerték egy olyan hatalmi szerv létezését, amelyek elvileg képesek lehettek a központ, illetve az uralkodói hatalom korlátozására.

A francia forradalom mind tartalmában mind formájában egyaránt szakított a régi rend, a feudalizmus állami-politikai intézményével. Új intézményeket állított azoknak a helyére. Az első francia alkotmány elfogadása után négy évtizedre volt szükség ahhoz, hogy konszolidálódjék a francia társadalom alkotmányos élete. Ezalatt több mint 10 új alkotmány született.

²⁶⁹Bastid: i. m. 153.

²⁷⁰Mezey – Szente: i. m. 480.

5. Kitekintés az alkotmányok mai helyzetére

A mai értelemben vett modern alkotmányok mind eredetükben, formájukban, tartalmukban különböznek a régiebb alkotmányoktól. Jelentőségük ma abban áll, hogy létrehozásukban a nép tevékenyen részt vesz. Legtöbbször valamilyen gyűlés hozza létre az alkotmányokat, tehát a nép hozzájárulása szükséges hozzá, ha csupán egy ember vesz részt a megalkotásában, akkor is úgy fogalmazzák meg, mintha egy csoport hozta volna létre. A régi alkotmányok a kor aktuális politikai-jogi ideológiáját illetve az egyén és a hatalom viszonyához igazodva keletkeztek, a jelenlegi alkotmányok is ezekből a hagyományokból táplálkoznak. Az alkotmány nem a nemzeti jog alapja, hanem annak pillanatnyi külső megnyilvánulása. Az alaptörvényekkel kapcsolatban már általánosan elfogadott nézet, hogy jelentőségüket nem szabad túlbecsülni. Napjainkban az alkotmány fogalmát sem kötik olyan szigorú szankciókhoz. Korábban az írott alkotmányokat „örök időkre” szánták, az 1791. évi alkotmány kidolgozóinak pontosan ez volt a célja akkor, amikor megfogalmazták, hogy az alkotmány módosítását három egymást követő Törvényhozó Gyűlésnek kellett egybehangzóan elhatároznia. 1848 óta azonban nincs olyan szerv, amelynek külön ez lenne a feladata. Ennek leginkább az az oka, hogy mára a politikai és társadalmi helyzet annyira gyorsan változik, hogy értelmetlen lenne egy ilyen intézmény fenntartása. Az igények ilyen gyors változása azt kívánja meg egy alkotmánytól, hogy minél rugalmasabbak legyenek, tehát változtatásuk, módosításuk ne legyen bonyolult procedúra (ez az elv érvényesül az 1946. évi alkotmányban is). Burdeau professzor szerint az alkotmányban három alapelvnek kell érvényesülnie: „a jogi rendszer egységessége, olyan eszmény érvényesülése, ami a társadalmi szerződés alapja, valamint az alkotmány módosíthatósága, aminek az igényekhez kell igazodnia.”²⁷¹ „A jogi egység elve – Burdeau véleménye szerint – egyre inkább háttérbe szorul. Inkább politikai programoknak fogható fel, hiszen egyre több igényt foglalnak magukba a jövőre nézve. Az alkotmány tehát egyre kevésbé tekinthető a hatalom korlátozójának.”²⁷²

²⁷¹ Bastid: i. m. 189.

²⁷² U. o. 189-190

Befejezés

Ha mármost mérlegre teszem a francia forradalom alkotmányait, én összességében két jelentős dolgot hangsúlyoznék. Az öt alkotmány közül elsőként az „Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozatát” emelném ki. Azért sorolnám az első helyre ezt a deklarációt, mert alkotmányjogi szempontból az ezt követő alkotmányok is ezt tekintették kiindulási alapnak. Jelentősége pedig abban áll, hogy olyan alapvető dogmákat fektetett le, amelyekre korábban nem volt példa. A népszuverenitás elv (Rousseau fogalmazta meg a legnyomatékosabb formában, az elveihez, pedig az 1793-as alkotmány áll a legközelebb), természetes és elidegeníthetetlen emberi jogok (főként 1789-es alkotmányban valósultak meg, az amerikai ideológia hatására), és a hatalom megosztásának elve (Montesquieu fogalmazta meg, és főként burzsoázia és a liberális nemesség gondolkodásmódját határozta meg). Ezeknek az elveknek olyan nagy hatása volt, hogy a modernkori alkotmányokban is megtalálhatjuk őket. Az emberi jogok biztosítását nemcsak Franciaországban tartották fontosnak, hanem az angol alkotmányos fejlődés, az Egyesült Államok, sőt a magyarok is biztosítani kívánták az emberek számára az alapvető jogokat. Napjainkban az emberi jogok nemzetközi egyezmények által elismertek és védelemben részesülnek. Az ENSZ a második világháború borzalmai után 1948. december 10-én fogadta el az „Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatát”, amely méltán tekinthető 1789-es Nyilatkozat modernkori változatának. A másik alkotmány, amit szeretnék kiemelni az 1799-es konzuli alkotmány, amelynek azért szánok nagyobb jelentőséget, hiszen ez volt a forradalmi alkotmányozási hullám utolsó alkotmánya. Az alkotmány szakít a forradalom politikai alapelveivel, a népszuverenitással, illetve nem tartalmazza az emberi jogok nyilatkozatát sem.

A francia forradalom jelentőségét az adta, hogy az európai népek nemcsak látták az események alakulását, hanem ezek az események olyan hatással voltak az egyes országok belső rendjére, amelyeket többé nem lehetett figyelmen kívül hagyni. A XIX. századi nemzeti forradalmak mind zászlajukra tűzték a „Szabadság, Egyenlőség, Testvériség” („Liberté, Égalité, Fraternité”) jelszavát, ami a francia forradalom eszményképe volt. A forradalmakat szellemileg is előkészítő gondolkodók, írók, költők pedig folyamatosan Franciaországgal és a francia eszmékkel magyarázták a társadalom szükségszerű átalakításának követelését.

Napóleont 1804. május 28-án választották császárrá. Ezzel a francia forradalmi alkotmányozási hullám lezárult, és a francia alkotmányok történetében egy újabb korszak kezdődött. A forradalom lezárása azonban nem jelenti azt, hogy eszméje megszűnt hatni a világban, akkor, és most.

Bibliográfia

Felhasznált források

1789 Franciaország a panaszok tükrében: dokumentumok a Rendi Gyűlést előkészítő időszakból. (ford. Gyuricza Róbert), JATE Történész Diákkör, Szeged, 1993.

Condorcet, Jean-Antoine-Nicolas de: Oeuvres complètes de Condorcet... (publiées par Mme M.-L.-S. de Condorcet, avec le concours de A.-A. Barbier, Cabanis et Garat). 10-13; 17. vol. Brunswick: Vieweg; Paris: Heinrichs, 1804.

Condorcet, Jean-Antoine-Nicolas de: Az emberi szellem fejlődésének vázlatos története. (ford. Pődör László), Gondolat, Budapest, 1986.

Hahner Péter: A nagy francia forradalom dokumentumai. Osiris, Budapest, 1999.

Hegel, Georg Wilhelm Friedrich: A jogfilozófia alapvonalai vagy a természetjog és államtudomány vázlata. (ford. Szemere Samu), Akadémiai Kiadó, Budapest, 1971.

Locke, John: Értekezés a polgári kormányzat igazi eredetéről, hatásköréről és céljáról. (ford. Endreffy Zoltán), Gondolat, Budapest, 1986.

Madvil, Jérôme – Laurent, Émile: Archives Parlementaires de 1787 à 1860, Assemblée nationale constituante. 8. Du 5 mai 1789 au 15 septembre 1789. Paris, 1875.

Marat, Jean-Paul: Marat válogatott írásai. (ford. Csatlós János, Landesmann János), Hungaria, Budapest, 1950.

Mazauric, Claude: France révolutionnaire, France révolutionnée, France en révolution: pour une clarification des rythmes et des concepts. Annales historiques de la Révolution française, 272. no. 1988. 150.

Montesquieu, Charles de Secondat: A törvények szelleméről. (ford. Csécsy Imre, Sebestyén Pál, Osiris – Attraktor, Budapest, 2000.

Roberts, John Morris - Hardman, John: French Revolution documents. 1-2 vol. B. Blackwell, Oxford, 1973.

Robespierre, Maximilien: Az általános választójog a francia forradalomban: Robespierre beszéde, Fried és Krakauer, Budapest, 1897.

Robespierre, Maximilien: Elveim kifejtése: beszédek és cikkek. (ford. Csécsy Imre, Sebestyén Pál), Gondolat Kiadó, Budapest, 1988.

Rousseau, Jean-Jacques: A társadalmi szerződés. (ford. Mikó Imre), Bibliotheca, 1959.

Rousseau, Jean-Jacques: Értekezések és filozófiai levelek. (ford. Kis János), Magyar Helikon, Budapest, 1978.

Saint-Just, Louis de: Beszédek és beszámolók. (ford. Remsei Flóra), Budapest, 1969.

Saint-Just, Louis de: Théorie politique. Textes établis et commentés par Alain Liénard. Editions du Seuil, Paris, 1976.

Sieyès, Emmanuel Joseph - Morellet André: Qu'est-ce que le tiers état? précédé de l'essai sur les privilèges. Chez A. Corréard, 1822.

Spinoza, Baruch de: Teológia-politikai tanulmány. (ford. Szemere Samu), Akadémiai Kiadó, Budapest, 1953.

Spinoza, Baruch de: Politikai tanulmány és levelezés. (ford. Szemere Samu), Akadémiai Kiadó, Budapest, 1957.

Vadász Sándor (szerk.): A francia forradalom dokumentumai. (ford. Deák Béni et al.), Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1967.

Felhasznált irodalom

Arendt, Hannah: Essai sur la Révolution Arendt. Gallimard, Paris, 1990.

Bastid, Paul: L'idée de constitution, Economica, Paris, 1985.

Bibó István: Válogatott tanulmányok. 4. kötet. Magvető, Budapest, 1990.

Bodineau, Pierre - Verpeaux, Michel: Histoire constitutionnelle de la France. PUF, Paris, 2000.

Burke, Edmund: Töprengések a francia forradalomról. (ford. Kontler László), Atlantisz, Budapest, 1990.

Duverger, Maurice: Les constitutions de la France. PUF, Paris, 2004.

Feinberg, Joel: Társadalomfilozófia. (ford. Krokovay Zsolt), Osiris, Budapest, 1999.

Fehér Ferenc: A megfagyott forradalom: értekezések a jakobinizmusról. Cserépfalvi – Magvető, 1992.

Fekete Sándor: Sajtó és szabadság: fejezetek a forradalmak történetéből. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1986.

Furet, François – Ozouf, Mona: Dictionnaire critique de la Révolution française. Flammarion, Paris, 1988.

Furet, François: A francia forradalom története, 1770-1815. (ford. Pócz Erzsébet), Osiris, Budapest, 1999.

Godechot, Jacques: La pensée révolutionnaire en France et en Europe, 1780-1799. Armand Colin Editeur, Paris, 1964.

Godechot, Jacques: Les constitutions de la France depuis 1789. Paris, 1970.

Gönczi Katalin (et al.): Egyetemes jogtörténet. (szerk. Horváth Pál), Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1997.

Grotius, Hogo: A háború és béke jogáról. (ford. ford. Haraszi György et al.), 1. kötet. Pallas Stúdió - Attraktor, Budapest, 1999.

Hahner Péter: Thomas Jefferson és a francia forradalom. Osiris, Budapest, 1998.

Halmi Gábor – Tóth Gábor Attila: Emberi jogok. Osiris, Budapest, 2003.

Jefferson, Thomas: The papers of Thomas Jefferson. Princeton, Princeton. 14-15 vol. University Press, 1950.

Kovács István: Nyugat-Európa alkotmányai. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1988.

Kovács István – Szabó Imre: Az emberi jogok dokumentumokban. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1980.

Kovács József: Az író és forradalmár Thomas Paine. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1983.

Kukorelli István: Alkotmánytan. Osiris, Budapest, 2003.

Ludassy Mária: Az ész államáig és tovább... Gyorsuló idő, Budapest, 1978.

Ludassy Mária: „Valóra váltjuk a filozófia ígérését”. Magvető, Budapest, 1972.

Ludassy Mária: Elhiszem, mert ésszerű: tanulmányok az angol és francia felvilágosodás koráról. Osiris, Budapest, 1999.

Mathiez, Albert: A francia forradalom. (ford. Mihályi Gábor), Budapest, 1957.

Márkus György: Brit moralisták a XVIII. században. Gondolat, Budapest, 1977.

Mezey Barna - Szente Zoltán: Európai alkotmány- és parlamentarizmustörténet. Osiris Kiadó, Budapest, 2003.

Milton, John: Milton az angol forradalom tükre: válogatás prózai írásaiból. (ford. Dávidházi Péter et al.), Gondolat, Budapest, 1975.

Milton, John: John Milton válogatott költői művei. (ford. Jánosházy György et al.), Európa, Budapest, 1978.

Paine, Thomas: Az ember jogai. (ford. Pap Mária), Osiris, Budapest, 1995.

Ruszoly József: Európa alkotmánytörténete: előadások és tanulmányok középkori és újkori intézményekről. Püski Kiadó, Budapest, 2005

Samu Mihály: Államelmélet. Püski, Budapest, 1992

Schama, Simon: Polgártársak: a francia forradalom krónikája. (ford. M. Nagy Miklós), Európa, Budapest, 2001.

Rials, Stéphane: La déclaration des droits de l’homme et du citoyen. Hachette, Paris, 1989.

Rials, Stéphane: Textes politiques français. PUF, Paris, 2001.

Soboul, Albert: Népi mozgalom és forradalmi kormány Franciaországban, 1793-1794. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1983.

Soboul, Albert: A francia forradalom története: 1789–1799. (ford. Józsa Péter), Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1999.

Vadász Sándor: Emberek és eszmék a francia forradalomban. Gondolat, Budapest, 1989.

Vollständiges Tagebuch der merwürdigsten Begebenheiten und Revolutionen in Paris. Paris, 1789.

Walter, Gérard: Robespierre. 2. tome. Gallimard, Paris, 1936.

Walter, Gérard: Le Mémorial Des Siècles : Xviiiè Siècle Les Evènements, La Révolution. Française La révolution française, Paris, 1967.

Internetes irodalom

Constitution de 1791 – 3 et 4 septembre 1791.

<http://www.conseil-constitutionnel.fr/conseil-constitutionnel/francais/la-constitution/les-constitutions-de-la-france/constitution-de-1791.5082.html>, letöltve: 2009. 10. 14.

Constitution de l'An I – Première République – 24 juin 1793.

<http://www.conseil-constitutionnel.fr/conseil-constitutionnel/francais/la-constitution/les-constitutions-de-la-france/constitution-du-24-juin-1793.5084.html>, letöltve: 2009. 10. 14.

Constitution de l'An III – Directoire – 5 fructidor An III, 22 août 1795.

<http://www.conseil-constitutionnel.fr/conseil-constitutionnel/francais/la-constitution/les-constitutions-de-la-france/constitution-du-5-fructidor-an-iii.5086.html>, letöltve: 2009. 10. 14.

Constitution de l'An VIII – Consulat – 22 frimaire An VIII, 13 décembre 1799.

<http://www.conseil-constitutionnel.fr/conseil-constitutionnel/francais/la-constitution/les-constitutions-de-la-france/constitution-du-22-frimaire-an-viii.5087.html>, letöltve: 2009. 10. 14.

Dr. Holló András: Európa az Alkotmányról - egy Alkotmány Európáról.

http://www.mta.hu/index.php?id=634&tt_news=217, letöltve: 2008. 04. 02.

Ludassy Mária: „Egy jó törvénynek jónak kell lennie mindenütt...”.

<http://beszelo.c3.hu/98/11/04ludas.htm>, letöltve: 2008. november. 18.